مەلا عەبدوللای زێوەر

گەنجینەی مەردانە
و
یادداشتی ڕۆژانی دەربەدەری

زوی

هەوڵنامەی کتێب

محمدی مەلا کریم

هێناونیەتە سەر شێوە نووسینی نوێ‌و
پێشەکی‌و پەراوێزی بۆ نووسیون

مەحموود زێوەر بە چاپی گەیاندوون

بە یارمەتی ئەمیندارێتی گشتی ڕۆشنبیری‌و لاوان لەچاپ‌دراون

چاپخانەی (شركة مطبعة الاديب البغدادية)
بەغدا - ١٩٨٥

هەواڵنامەی کتێب

پێشەکی

محمدی مەلاکریم

ئەم کتێبی (گەنجینەی مەردان)ی زێوەرە ئەبوو دە دوانزە ساڵ لەمەوبەر لەچاپ‌بدرێ . لە سەرەتای ساڵانی حەفتاوە لای من دانراوە بەنیازی ئەوەی بە شێوە نووسینی نوێی کوردی بینووسمەوەو ئامادەی لەچاپدانی بکەم . بەڵام تا دوامانگەکانی ساڵی ۱۹۸۲ نە من لایەکم بەلایا کردەوەو ، نە خاوەنەکانیشی بەسەریان‌کردەوە .

پایزی ئەو ساڵە ، رۆژێکیان کاك مەحموود زێوەر بە کۆڵێ گلەیی‌یەوە هاتەلام‌و ، منیش بە کۆڵێ پێ لە درێغیی خۆ نانەوە چووم بەدەمیەوەو گفتم‌دایە لەوە زیاتری دوانەخەم‌و ئیتر خەریکی بم‌و ، وایش‌بوو . وردە وردە دەستم دایە . پاشان پاشبەندەکەشی بۆ هێنام کە پاشماوەی لە فەوتان رزگاربووی یادداشتێکی هەندێ لەو رۆژانەی زێوەرە کە پاش تێکشکانی فەرمانرەوایی شێخ مەحموودی نەمرو بریندارکران‌و بەدیل‌گیرانی ، سەردەمێکی ژیانی لە مەریوان‌و سەقزو بانەو موکریان بەسەربردووە .

هەواڵنامەی کتێب

لەبارەی گەنجینەکەوە ، ڕەنگە زۆرکەس بڵێن ئێمە چیمان بە مێژووی پیاوەتیی کەسانی وەك ئیسماعیلی سامانی و ئۆکتای قائانی مەغوول و نیزامولمولکی سەلجووقی و سوڵتان عەبدولحەمیدی عوسمانی و کەسانی واوەیە ؟ بەڵکو بێ گومان کەسانی وا هەن تەنانەت لە باسی هەندێ لەو کوردانەش ڕازی نین کە باسیان لەم گەنجینەدا کراوەو ئەڵێن بۆ ئەبێ شتی وا بڵاوبکرێتەوە . من خۆیشم لەوانەیە لە هەندێ ڕووەوە ، تارادەیەك لەگەڵ ئەم ڕایانەدا بم و ، لاموابێ تا هەندێ کەسی بە لێدوان پێویستتر لەئارادا بن ، هەق نەبێ بە باسی ئەو جۆرە کەسانەوە خەریك ببین ، نەخوازەلا کە زێوەر لە هەموو سەرێکەوە هەڵی نەسەنگاندوون و ، بەڵکو ئەوەشی لێ داوا ناکرێ کە بە بەرچاوڕوونی یەکی زانستی یانەوە لە هەموو سەرێکەوە هەڵیان سەنگێنێ . بەڵام مەسەلەکە بەم جۆرە لێك نادرێتەوە . چونکە یەکەم ، زێوەرە باسەکەی نووسیوە ، نەك ئێمەو ، پرسی بە کەسیشمان نەکردووە کە چی ئەکاو چی ناکاو ، بۆچوونی خۆی هەیەو خاوەنی بیروڕای خۆیەتی و ، هیچ مەرج نی یە بە سەنگ و ترازووی ئێمەو ئەمڕۆی ئێمە شت لێك بداتەوە .

دووهەم ، کەسێکی پایەی ئەدەبی بڵندی وەك زێوەر کە باسێکی نووسی ، ئەبێ بە بەشێك لە کەلەپووری نەتەوەو ، ئەگەر لە فەوتان نەپارێزرێ ، ئەوە واتا زیانێکی زلمان لە کەلەپووری هەژاری دەرەتان تەنگی نەتەوە داوە . لەبەرئەوە مافی ئەوەمان نی یە ئەم بەرهەمەی زێوەر پشت گوێ بخەین و ، بە هەموو حاڵێ ئەبێ ئەگەر بۆ تاقە جارێکیش بووە بڵاوی بکەینەوە .

زیاد لەوەش ئەم نووسینەی زێوەر ، لەبارەی شێوەی نووسینو لەبارەی زمانیشەوە کەرەستەیەکی زۆر لەبارە بۆ هەڵسەنگاندنی نووسینی ئەو سەردەمەو دەست‌نیشان کردنی پێشکەوتن یا لەجێی خۆدا مانەوەی شێوەو زمانی نووسینی کوردی لەم چەند ساڵەدا تا ئەمڕۆ . هەروەها بۆ ناسینەوەی بیری کۆمەلاّیەتیی کەسێکی وەك زێوەریش . ئەمە هەمووی سەرەرای ئەوە کە زێوەر لە زۆر باسی ئەم کتێبەیدا شتی‌وای بۆ خستووینەتە سەر قاقەز کە کەسی‌تر نەینووسیوەتەوە ، یا ئەگەر نووسرابێتیشەوە هێشتا خەڵك پیّ‌یان نەزانیوەو نەکەوتووەتە پێش چاویان . سەد بریا لە هەر چەرخو سەردەمو لە هەر ناوچەیەکدا چەندکەسی وەك زێوەرمان بووایە شتێکیان لەبارەی سەردەمی خۆیانەوە وەك ئەم (گەنجینەی مەردان)ە نووسیبوایە ، جا ئەوسا ئەمانزانی چ‌کەڵکێکمان لەو نووسینانەوە دەسگیر ئەبوو ! ئەگەر شتی‌وا بنووسرایە، ئێستا گەلیّ ڕووی کوێرەوەبووی مێژوومان بەڕۆشنی لە بەرچاومانا ئەژیا .

خۆ پاشبەندەکەی گەنجینەکە ، کە بەداخەوە لە سەرەتاوە دوو لاپەڕەی‌و لە ناوەڕاستەوە دوو لاپەڕەی‌ترو لەدواییشیەوە نازانم چەند لاپەڕەی لیّ فەوتاوەو ، لەبەرئەوە نازانریّ زێوەر خۆی چی ناوناوەو[1] بە چ‌مەبەستێك نووسیویە : ئاخۆ هەر ویستوویە یادگاری ئەو چەند ڕۆژی دەربەدەری‌یەی پاش تێکشکانی دامو دەزگای شێخ مەحموودو وەرگەڕانی تەخت‌و بەختی فەرمانڕەوایی‌یەکەی تۆمار بکا ، یا سەرجەمی بیرەوەری‌یەکانی خۆی لەمەڕ بزووتنەوەی شێخ بخاتە سەر کاغەز . . بەلیّ ،

---

(١) من خۆم ناوی (یادداشتی ڕۆژانی دەربەدەری)م بۆ ئەم یادداشتانەی زێوەر دانا .

ئەم پاشبەندە پڕە لە زانیاریی بەکەڵكو ، وادیارە یەکەمین بابەتێکی یادداشتی‌یە بەکوردی نووسرابێ .

لە نووسینەوەی ئەم گەنجینەو یادداشتەدا سەرنجی ئەوەم داوە هیچ جۆرە دەسکاری‌یەك نەکەم کە خوێندەوار پێی‌نەزانێ ، ئەوە نەبێ کە پێوەندی بە شێوە نووسینی نوێوە هەبێ . لەم بە شێوە نووسینی نوێ نووسینەدا ئەو (و)ی عەتف‌و (ی)ی ئیزافانەی زێوەر زۆر جار پشت‌گوێی خستوون ، من هەمووم نووسیون . هەر (و)ێکی نووسراویش ئەگەر ئەو خۆی بە (وە)ی نووسیبێ یا شوێنەکەی‌وا پێویست‌بکا (وە) بێ ، منیش وام‌نووسیوە . ئەوانی‌کەیانم هەر بە (و)ی ڕووت نووسیوە . دووریش نی‌یە ئەو خۆی لە هەندێکی تریشیانا (وە)ی مەبەست بووبێ ، بەلاّم من خۆم باوەڕم‌وایە (وە) لە کوردی خۆیدا نی‌یەو ، ئەوانەی ئەینووسن بەر پەتای لاسایی‌کردنەوەی (و)ی عەتفی عەرەبی کەوتوون . لەبەرئەوە پێڕەویی ئەم باوەڕەی خۆم کردووە بە بناخە .

زێوەر زۆر جار (د)ی (دا)ی زەرفی‌یەتیشی کە لە دیالێکتی سلێمانیدا بە جۆرە (ی)یەکی بەمنگەوە ئەخوێنرێتەوە ، بە (ی) نووسیوە . من هەموو ئەو (ی)یانەم بە (د) نووسیوە ، چونکە ئەگەر بە (ی)م بنووسینایە ، زۆر خوێندەواری کورد کە شارەزای ئەو دیالێکتە تایبەتی‌یە نین ، نەیانئەزانی مەبەست چی‌یە .

ئەو شوێنانەش کە بەپێی زمان یا گرامەری زمان بە هەڵەم زانیون ، ئەگەر ڕاستم کردبنەوە ، لە پەراوێزدا نووسیومە لە تێکستی دەسنووسەکەدا چۆن بوون . ئەگەر ڕاستیشم نەکردبنەوە ، لەپەراوێزدا نووسیومە ئەبوو چۆن بوونایە . لێرەدا ئەبێ ئەوە بڵێم کە لەوانەیە کەسانێ هەبن بڵێن باشتر

هەواڵنامەی کتێب

وابوو یا هەموو ئەو بە هەڵە زانراوانەم لە تێکستی کتێبەکەدا ڕاستبکردایەتەوەو لە پەراوێزدا بمنووسی‌یایە لە دەسنووسەکەدا چۆن بوون ، یا بەپێچەوانەوە . بەڵام من خۆم لەکاتی نووسینەوەدا ڕام وا نەبوە ، لە هەندێ شوێندا وام بە باش زانیوە ڕاستکردنەوەکە بخەمە تێکستەوەو لەهەندێ شوێنیشدا وای بۆ چووم بیخەمە پەراوێزەوە . هەرچۆن بێ ، لەتێکستدا بێ یا لە پەراوێزدا ، دەقی ئەوەم نووسیوە کە زێوەر نووسیویەو مەیدانی ئەوەم بۆ خوێندەوار فەراهەم کردووە ببێ بە دەمڕاستو ڕای خۆی لە ڕاستو چەوتیی بۆچوونەکانمدا بدا .

هەروەها ئەبێ ئەوەش بڵێم کە زێوەر یەکێکە لەو بنووسە کوردانەی وەچەی یەکەمی نووسینی پەخشانی کوردیی نوێ کە لەژێر تەئسیری پەخشانی تورکی‌و شێوە نووسینی عەرەبی‌و فارسیدا کوردی‌یان نووسیوە . لەبەرئەوە شتێکی سەیر نی‌یە ئەگەر ناتەواوی لە شێوە نووسینیدا هەبێ‌و جاروبار لە پێڕەوی کردنی گرامەری بەسەلیقە زانراوی کوردی لابداو بکەوێتە هەڵەوە .

وشەی عەرەبی‌یش کە بەزۆری لەم نووسینانەی زێوەردا بەرچاو ئەکەون ، خستوومنەتە سەر شێوەی کوردی ، واتە پیتە عەرەبی‌یەکانیانم کردووە بە پیتی کوردی ، تەنها لەو وشەو ڕستەو نیمچە ڕستانەدا نەبێ کە بە داڕشتنی عەرەبی بەکاری‌هێناون ، لەگەڵ ئەوەش کە ڕای خۆم لە دەسکاری کردنی ئەم جۆرە وشانەدا دەق وا نی‌یە . من خۆم زیاتر بەلای ئەوەدا ئەچم وشەی عەرەبی کە بەو سیفەتە بەکارهێنرابێ بووە بە کوردی ، مامەڵەی کوردیی لەگەڵ بکرێ . ئەوەش کە بەو سیفەتە بەکارهێنرابێ هێشتا هەر وشەیەکی عەرەبی‌یە ، بە پیتی عەرەبی بەڵام بە شێوەی کوردی

بنووسرێ . بۆنموونه (سلطان) به (سوڵتان) بنووسرێ ، بەڵام (مستثنی) به (موستەثنا) بنووسرێ .

حەزیشم ئەکرد بۆمبلوایه پوختەیەکی باسی ئەو شوێنانەو مێژووی ژیانی ئەوکەسانەی ناویان لەم کتێبەدا هاتووه ، له پەراوێزدا بنووسم . بەڵام پاش بیرکردنەوه رامهاته سەر ئەوه که ئەمه کارێکی زۆری ئەوێ‌و لەوانەیه بەم سەرقاڵی‌یەی ئێستامەوه به ساڵێك ئەوجار بۆمبکرێ‌و هێشتا سەرچاوەم بۆ گەلێکیشیان هەر دەست‌نەئەکەوت . جگە لەوەش که من مەبەستم له بڵاوکردنەوەی ئەم کتێبه رێ لێ گرتنی فەوتانی ئەم دوو بەرهەمەی زێوەره نەك نووسینی باسی شوێن‌و مێژووی ژیانی ئەم‌و ئەو . لەبەرئەوه ئەو بیرەم هیچ نەبێ لەمچاپەدا پشت‌گوێ خست[٢] .

ئومێدەوارم بەمکاره هەنگاوێکی باشم بەرێی تۆزی گەردوون داتەکاندندا له رووی کەلەپووری کوردی هەڵهێنابێتەوەو ، خوێندەواران کاتێکی خۆش لەگەڵ خوێندنەوەی ئەم بەرهەمانەی زێوەری نەمردا بەسەرببەرن .

(٢) بەڵام وێنەی هەندێ لەوانەم بڵاوکردەوه که ناویان لەم کتێبەدا هاتووه . زۆرم هەوڵدا وێنەی زیاترم دەسگیر نەبوو .

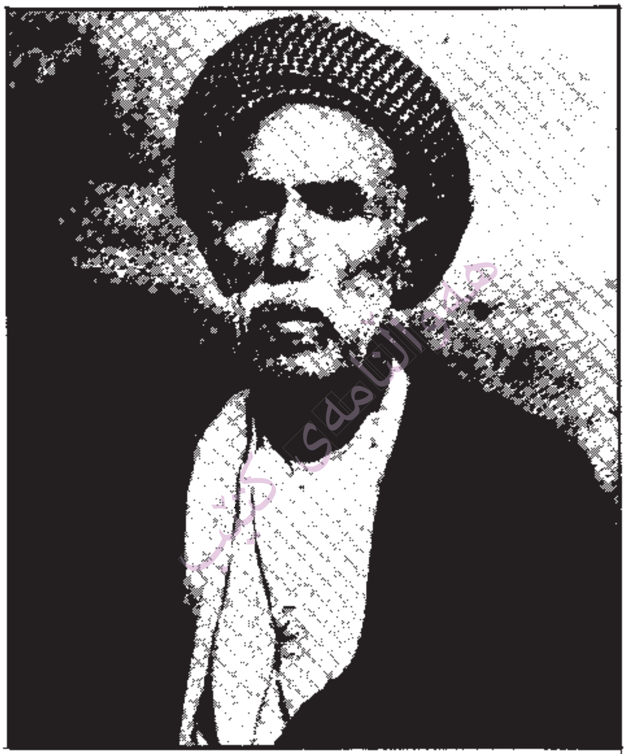

وێنەی زێوەر

هەواڵنامەی کتێب

بەکورتی مێژووی ژیانی زێوەر

ناوی عەبدوڵڵاو نازناوی زێوەرو ، کوڕی موحەممەد ئەفەندیی کوڕی مەلارەسووڵی بەبنەڕەت پژدەری‌یە .

لە ساڵی ۱۲۹۱ی کۆچیدا (۱۸۷۵ی عیسایی) لە شاری سولەیمانی هاتووەتە دنیاوە . پاش تەواوکردنی خوێندنی قۆناغی سەرەتایی لەقوتابخانەکانی ئەو سەردەمەدا ، بووە بە فەقێ‌و گەلێ شوێنی کوردستانی ئەم‌دیوو ئەودیو گەڕاوەو ، بە ۱۵ ساڵ هەموو زانستەکانی مەلایەتیی خوێندووەو ئیجازەی مەلایەتیی وەرگرتووەو ، چوار پێنج ساڵیش مەلای مزگەوت‌و مامۆستای فەقێیان بووە .

لە سەرەتای ئەم سەدەیەدا چووەتە ئەستەموول‌و سێ چوار ساڵ لەوێ ماوەتەوە . بەمە ، سەرەڕای زمانە کوردی‌یەکەی خۆی‌و ، سەرەڕای فارسی‌و عەرەبی ، کە وەك مەلایەکی مەلایانە تیایاندا زۆر شارەزا بووە ، ئاگاداری‌یەکی باشی لە زوبان‌و ئەدەبی تورکی‌یش پەیداکردووە .

پاش گەڕانەوەی لە ئەستەموول بووە بە مامۆستای نووسین‌و گرامەری زمانی تورکی لە (ڕوشدی‌یەی عەسکەری) لە سولەیمانی‌و ، کە ئەو قوتابخانەیەش هەڵگیراوە بووە بە مامۆستای قوتابخانەی (تەشویقی‌یە) .

پاش داگیرکرانی سولەیمانی لەلایەن ئینگلیزەوە بووە بە باشکاتبی تەحریرات . پاشانیش کراوە بە مامۆستا لە قوتابخانەی (نموونەی سەعادەت)دا .

لەگەڵ شار بەجێهێشتنی شێخ مەحموودی حەفیددا پاش تێکچوونی فەرمانڕەوایی یەکەی ، ئەمیش سولەیمانیی بەجێهێشتووە و چەند ساڵێکی دوور لە کاری ڕەسمی بەسەربردووە . لەم ماوەیەدا هەندێ ناوچەی کوردستانی ئێران گەڕاوە .

پاش گەڕانەوەی ، کراوە بە مامۆستای سەرەتایی و تا لە ١٩٣٨دا خانەنشین کراوە ، لە سولەیمانی و دەرەوەی مامۆستایەتیی کردووە .

لە ١٩٤٨/١١/١٠دا کۆچی دوایی کردووە .

بەرهەمی لەچاپدراوی ، جگە لەم کتێبە ، ئەمانەن :

- دەستەگوڵی لاوان (سروود) ، ١٩٣٧ .
- خێوی ناو مزگەوت ، ١٩٤٦ .
- بەشێکی شیعرەکانی کە لە ١٩٥٨دا لەلایەن کتێبخانەی زێوەرەوە لەچاپ دراوە .

ئێستاش کوڕەکانی بەدەستیانەوەیە هەموو دیوانەکەی بە تێرو تەسەلی لەچاپ بدەن .

هەواڵنامەی کتێب

هەواڵنامەی کتێب

گه‌نجینه‌ی مه‌ردان

تا چند مانگیک انگلیزەکان معاملەیان باش بو لە آخردا سیاستیان گوری شیخ
تحملی دسیسە و حیلەی اوانی نە بو مخالفەی اکردن نتیجە بوبە شەڕ لە بینی حکومتی وطنی و
انگلیزدا انگلیزەکان غالب بون شیخ اسیر کرا تفصیلات خوایان بە کتیبی
نوسیوانە گنجینە علاوەی بەسەر تاریخ نوسینەوە ئێستە هەر احوالی تا بەبەتی مردن
انوسی حەفدە سال شیخ بەکشاکشی حبسی دایەوە مایەوە امادەیی کرد لە بغدا
بو هەردەک سلیمانی تو ناغو دیواخانی منظمی هە بو لە هەولایەکەوە میوانی بو اهجو
و خلقی روی اکردە درگای ... ادیشی بە دەکظی او معاشەی کە حکومت بوی
معلوم کرد بو وداردیق املاکی کردە سلیمانیەوە بو اجو خدمتی میوانی اکرد
دادی بەبراحسان و انعام اجو بە بێشی وە کرد دادی بو وظیفە و مأمور بیت
و حالتی پێ اکرد لە وزارتەکانا سعی بو اکرد رجای بو انوسی بو بعضی بالذات
خوی ای برد بو دایرەی حکومت نفوذی تاثیری هە بو رجایان قبول اکرد
هتا مسئلەی اختلاف انگلیز و عراق لە زمان رشید عالی گیلانی زاو دا لە بغدا
مایەوە کە شاری بغدا کەوتە خطر و تهلکەوە مجبورا بغدای ترک کرد روی
کردەوە لوای سلیمانی چو لە دارکەلی کە ملکی خوی دانیشت و حکومتیشی راحتی
بو بێ طرفانە هەر لەوێ دانیشتی حالی حاضر لە دارکەلی بە زراعت بە خوشحالی
بە خدمت آینده و رونده مشغولە لای کەمی سوزنە پنجا کسی پلکو زیاتر
رو اکەنە دیواخانی ای بی خدمتیان بکریت و زور کسین بو انعام و احسان
و اجیت خدمتی اوانیشی محروم ناکا لە ساردا آکەم ردمالی تنها اوە و بو
رجای فقیران لای مأموران تصور ناکا هەر کسی مراجعتی پێ اکا نهایة القدرتی بە

لاپەڕەیەکی دەستنووسی «گەنجینەی مەردان»

سعدی علیه الرحمة

شرف مرد به جوداست و کرامت به سجود
هرکه این هردو ندارد ، عدمش به ز وجود[١]

---

(١) واته : شکۆی پیاو به دەستبڵاوی‌یەتی‌و ، مەردایەتیشی به خواپەرستی‌یەتی . ئەوەی ئەم دوانەی نەبێ ، نەبوونی له بوونی چاترە . ئەمە شیعری سەعدی شیرازی‌یە .

هەواڵنامەی کتێب

گەنجینەی مەردان

ئەم گەنجینەیە گەنجێ نی یە زێڕو زیوو جەواهیری تیابێ ، بەڵکو گەنجێکە سەدهەزار بەقیمەتتر لە موجەوهەراتی تیا نووسراوە . خەزنەی مەردانە ، گەنجی پیاوانە ، ئەو پیاوانەی کە گوڵی باغی ئینسانیەتو مەردی بوون ، بە کرداری جوان جوان ڕازاونەوەو خزمەتی بەشەریان لەسەر شان ڕاگرتووەو تەماشایەکی قیامەتیشیان کردووە . لە هەموو عەسرێکا مەرد زۆر بووەو دائیما هەیە ، ئەمما هەموو مەردێ ئەو خزمەتە نابینێ وەك ئەمانەی لە (گەنجینە)دا نووسراونو ، ئەمسالیشیان زۆر بووە قابیل نی یە یەکە یەکە هەمووی بنووسرێ چونکە ئەوە باری وشترێ کاغەزی ئەوێ . بۆ نموونەو دەرسی ئەخلاق بۆ خوێندەواران چەند زاتێکم نووسیوە کە ناویان تازە بکەمەوە ، باوجوود لە گۆشەی تەئریخدا هەریەکە کەوتووەتە ناوەوە . من ویستم چەند مەردێ لەم نامیلکەدا بەیەکەوە بنووسم ، ناویان تازە بکەمەوە .

نمرد آنکه از وی بماند به جای
پل و مسجد و خان و مهمانسرای (١)

---

(١) واتە : ئەوەی پردو مزگەوتو خانو میوانخانەی لەپاش بەجێ بهێنێ ، نەمردووە ، ماوە .

ئیسماعیل کوڕی ئەحمەدی سامانی

(لە «روضة الصفا» وەرگیراوە)

ئیسماعیل لە مولووکی سامانی یەکەم پادشای ناودار بووە . سەخاوەتی ، عەدالەتی ، بەرزیی هیممەتی ، عەهدو پەیمانی بەتەواوی نانووسرێ . کاتێ غالب ئەبێ[1] بەسەر عەمرو لەیسدا کە مەتلووبی خەلیفەی بەغدا بوو ، وە ئەسیری کرد ، عەمر دەخالەتی کرد کە بینێرێ بۆ خەلیفە ، خۆی نەیکوژێ . جوابی بۆ ناردەوە کە من دوشمنایەتیم لەگەڵ ئەو نی یە ، لە ڕۆحی خۆی ئەمین بێ . ئەمما پێویستە گەنجو ماڵو خەزنەت[2] لەکوێ داناوە تەسلیمی بکەی[3] . عەمر گوتی[4] لە خزمانی خۆم بە (سام) ناوم تەسلیم کردووە کە بیبا لە هەرات بیشارێتەوە . ئیسماعیل لەپاش فەتحی بەعزێ لە تورکستان ڕووی‌کردە هەرات . ئەهلی هەرات تکایان لێ کرد کە ئەمانیان بدا بە بێ‌شەڕ شار تەسلیم بکەن .

---

(١) ئەبوو «بوو» بوایە .

(٢) ئەبوو «خەزنەی» بوایە .

(٣) ئەبوو «بکا» بوایە .

(٤) ئەبوو «ئەڵێ» بوایە .

ئیسماعیل سوێندی بۆ خواردن‌و عەهدیشی کرد کە ڕۆح‌و ماڵیان لە ئەمانا بێ . شاری هەرات تەسلیم‌کرا . لەشکر داخلی بوون . کەس نەیتوانی دەست لە پووشێکی ئەهالی بداو ، بۆ گەنج‌و خەزێنەی عەمرولەیس پرسیاریان‌کرد لەکوێ‌یەو ، بۆ سام کە خەزنەی تەسلیم کرابوو ، گەڕان ، سەرو شوێنی نەبوو . لە دەوڵەت‌و سەروەتی عەمر مەئیووس بوون . ئەمیران چوونە خدمەتی عەرزیان‌کرد نوفووسی شاری هەرات سەدهەزار کەس زیاترە ، هەر سەری دینارێکیان لێ بستێنین ، سەدهەزار دینار بۆ ئێمە کۆئەبێتەوە ، وە بۆ ئەوانیش یەك دینار قەدرو قیمەتی نی‌یە . بۆ لەشکر کافی یە کە ئەمجارە تالأنیان چنگ نەکەوتووە . ئیمساعیل گوتی من عەهدو پەیمانم کردووە کە دەخلیان نەکەم . ئێستا کە چۆن چەند هەزار موسوڵمانی فەقیرو هەژار بخەمە بەردەستی مواشیر پارەیان لێ بستێنن . (ساعةً) ئەمری‌کرد بە حەرەکەتی لەشکر لەناو هەراتا [٥] . گوتی نەوەك وەسوەسەی شەیتانی بمخاتە سەر خەیاڵی غەدرو زوڵم‌و پەیمان شکەنی [٦] . دەست‌بەجێ لەشکر بارخانەی ڕێکخست ، کەوتنە ڕێگا . مەسافەی یەك دوو سەعات دوور لە هەرات خێوەت‌و بارەگایان هەڵدا . لەشکر وەکو سەیران [٧] بە هەمووولایەکدا بلأوبوونەوە . کەنیزێ لە کەنیزانی حەرەم‌سەرا ئەچێتە سەر ئاوێ خۆی بشوا ، ملوانکەی ئاڵتوونی جەواهیربەندی لەسەر جلەکانی دادەنێ . داڵێ لە هەوادا وائەزانێ ئەوە گۆشتە ، پەلاماری ئەبا بە دەنووك هەڵی‌ئەگرێ . سوار چاویان لێ ئەبێ .

---

(٥) واتە : لەشکر لە شار بچێتە دەرەوە .

(٦) واتە : پەیمان شکاندن .

(٧) واتە : وەکوو سەیران‌کەر ، یا وەکوو لە سەیرانا .

له هەموولایەکەوە بۆی سوار بوون ، شوێن داڵ کەوتن ، لەچاو گومیان نەکرد هەتا گەیشتە مابەینی دوو شاخ ، چاویان لێ بوو ملوانکەی فرێ‌دایە خوارەوە . سوار کە چوون سەیریان‌کرد بیرێ بوو فرێی دابوە ناو ئەو بیرەوە . یەکێکیان بە گوریس داهێشتە ناو بیرەکەوە ، کە ئەگاتە بن‌بیر تەماشا ئەکا لەغەمێ لە بیرەکەدا هەیە ، سەیری لەغەمەکەی کرد ، دەبینێ پڕە لە سندووق ئاڵتوون‌و موجەوهەرات . خەبەری‌دا کە خەزنەی عەمر ئەوا لێرە شارراوەتەوە ، شریتی بۆ دادەبێڵن ، هەمووی دێننە سەرێ ، ئەیبەنە خدمەت ئەمیر ئیسماعیل ، ئەویش شوکری خوای کرد ، گوێی پاداشتی ئەهلی هەراتە کە عەفوم‌کردن ، لە موجازات[٨] خوا ئەمەی بۆ ناردووم . مەگەر[٩] سام خزمی عەمر لە ئەتراقی هەرات ئەو نەقدو موجەوهەراتەی لەترسا بردبوە ناو ئەو شاخە ، لەو بیرەدا قایمی کردبوو . خوا دەست ئەمیر ئیسماعیلی خست . ئەویش دەستی‌کرد بە ئینعام‌و ئیحسان لەگەڵ سەرداران‌و لەشکر ، هەمووی دابەش‌کرد بەسەریانا ، لەشکریش غەمی تالان نەکردنیان لە دڵ دەرچوو .

ڕۆژێ لە هۆدەی خۆیدا مامۆستا دەرس بە ئەحمەدی کوڕی[١٠] ئەڵێ ، ڕقی لە ئەحمەد هەڵئەستێ ، پێی‌ئەڵێ خوا بەرەکەت بە خۆت‌و بە باوکت بدا . ئەمیریش بۆ خاتری مەلا شەرمەسار نەبێ گورج ئەچێتە دەرێ لە هۆدەکەو کەرەم‌و عەتاشی لەگەڵ ئەکا .

---

(٨) لە موجازات : مەبەست (لەپاداشدا)یە .

(٩) مەگەر : تومەز .

(١٠) کوڕی ئەمیر ئیسماعیل .

که عه‌مری نارد بۆ خه‌لیفه ، خه‌لاّت‌و فه‌رمانی سوڵتانیی بۆ هات .
ئه‌ویش هه‌ر به‌رگیّ له‌و خه‌لاّته که له‌به‌ری ئه‌کا دوو ڕکات نوێژی سوننه‌تی پێوه کردووه ، هه‌تا هه‌مووی به‌وچه‌شنه له‌به‌رکرد . له ئاخردا فه‌رمانه‌که‌ی ماچ‌کرد ، له‌سه‌ر سه‌ری دانا .

جاریّ مه‌لایه‌ك له عالمانی ئه‌و زه‌مانه ئه‌چێته خدمه‌ت[11] . ئه‌میر ئیسماعیل حه‌وت هه‌نگاو ئه‌چێت به‌پیر عالمه‌که‌وه . شه‌و له‌خه‌ودا به‌خدمه‌ت پێغه‌مبه‌ر (علیه الصلوة) ئه‌گات ، پێغه‌مبه‌ر ئه‌فه‌رموێت ئه‌ی ئیسماعیل به واسیته‌ی ئه‌وه که تۆ حورمه‌تی عالمت گرتووه مژده‌ت ئه‌ده‌میّ له نه‌سلی تۆ هه‌تا حه‌وت پشت پادشاهی‌و حوکمڕانی ئه‌که‌ن .

وه‌سفی چاکه‌ی زۆره . بۆنموونه ئه‌مه‌نده به‌سه .

هه‌واڵنامه‌ی کتێب

(۱۱) واته : خزمه‌تی ئه‌میر ئیسماعیل .

ئۆکتای قائان کوڕی چەنگیز خان

(لە «روضة الصفاء» وە)

کە ئیرادەی خوا بەوە بوو برینی ئیسلام سارێژ بێ ، وە ڕەعیەت ڕووبکاتە ئاسایش ، چەنگیز خان لە نەخۆشیی مردنیا ئۆکتای قائانی کرد بە وەلیعەهد ، لەپاش خۆی ئەو لەسەر تەختی سەڵتەنەت دانیشێ . ئۆکتای قائانیش نەیئەویست ئەو وەزیفەیە بکەوێتە سەرشانی . ئاخری بە ڕجای وەزیران وە ئەمیران وە براکانی پێیان قووبوڵ کرد کە جێنشینی باوکی بێ . حازرانی مەجلیس و لەشکرو خدمەتکاران بەجارێ لەخدمەتیا کەوتنە سەر ئەژنۆو لەقەبی (قائان)یان بۆ دانا . شازادەکان لەسەر عادەتی خۆیان لە ڕووی ڕۆژدا سێ جار سوجدەیان برد .

ئەویش ئەمریکرد خەزێنەی چەنگیز خان کە لە شەرق و غەربەوە کۆکرابۆوە ، هێنایانە پێشەوە بەسەر خزمان و سەرداران و ئەهالی و بێگانە دابەشیکرد ، فلسێکی بۆ خۆی نەهێشتەوە . کە لە بەخشش و عەتا فەراغەتی کرد ، تەعامی بۆ ڕۆحی چەنگیز خان دروستکرد ، فەقیرانی لێ تێر کردو هەموو گوناهباری عەفو کردو لەشکری بەئەترافا نارد ئەو شارو مەملەکەتانەی لە زەمانی باوکیا وێران کرابوو ئاوا بکرێنەوە(١) . ئۆکتای

---

(١) ئەبوو «وێران کرابوون ، ئاوا بکرێنەوە» بوایە .

قائان پادشای ئێران‌و توران بوو ، عەدالەت شیعار ، موبارەك ئاسار ، هیممەت بڵند ، موحیب‌و دۆستی ئەهلی ئیسلام ، لای وابوو کە دینی ئیسلام لە هەموو دینەکان چاکترە . ئاوازەی سەخاو کەرەمی گەیشتبوە شام‌و میسرو ڕۆم . باغی ئارەزووی ئەهلی شەرق‌و غەرب لە بارانی فەیزی ئاساری تێراو وە سەبزو خوڕڕەم بوو . لە جوودو عەتایا گۆی هونەری لە پێشووان‌و دواکەوتووان بردبووەوە ، بە واسیتەی ئەوە کە دنیا نیوەی بۆ خۆشی‌یە وە نیوەی بۆ ناوچاکی‌یە .

یەکێ لە دوشمنی[٢] ئیسلام هاتە خدمەتی وتی ئەمشەو چەنگیز خانم دی لە خەودا پێی‌وتم بە کوڕی من بڵێ موسوڵمانان بکوژێ یەکێکی نەمێنێتەوە . ئەویش نەختێ ڕاوەستا ، لێی‌پرسی چەنگیز خان خۆی ئەم قسەی پێ وتی یا بە تەرجومان ؟ وتی هەر خۆی پێی‌وتم . قائان وتی تۆ زوبانی مەغوولی ئەزانی ؟ کابرا وتی نا . ئەمجا پێی‌وت چەنگیزخان غەیری زوبانی مەغوول هیچ زوبانێکی نەزانیوە ، کەواتە تۆ درۆئەکەی . ئەمری‌کرد لە باتیی موسوڵمان[٣] جارێ خۆی بکوژن . پیاوەکە جوولەکە بوو ، بە جەزا کوشتیان .

عادەتی مەغوول وابوو لە بەهارا ، لە هاوینا دەست‌وپەل لە جۆگە ئاودا نەشۆن ، بە زەرفی زێڕو زیو ئاو هەڵنەگرن ، کراس‌و لیباسی شۆڕاو لە دەشتا هەڵنەخەن ، چونکە ئەم ئیشانە بە عەقیدەی ئەوان ئەبێتە سەبەبی زۆریی چەخماخەو برووسکەو بەفرو باران . مەوقیعەکەشیان وایە لە ئەووەڵی بەهار تا ئاخری هاوین ئەبێتە زۆری[٤] هەورو چەخماخەو ، ئەهالیشیان لەو

(٢) ئەبوو «دوشمنانی» بوایە .

(٣) ئەبوو «موسوڵمانان» بوایە .

(٤) ئەبوو «زۆر ئەبێتە ..» بوایە .

حەرەکاتە مەنع ئەکرد چونکە شیددەتی برووسکەو گرمەی هەور بەدەرەجەیەکە لەترسا لەناو خانووش ئارامیان نەبوو[٥] . رۆژێ قائان لە ڕاو ئەهاتەوە موسوڵمانێکیان چاو پێ کەوت لەناو ئاودا خۆی ئەشوشت . لەشکر گرتیان ، تەمایان بوو بیکوژن ، وتی جارێ بمێنێ ، منیش تاقەتم نی یە بۆ سوئالو جواب ، بیبەن ئیمشەو حەبس بێ ، سبەینێ تەحقیقاتی ئەکەین کە بۆچ بێ ئەمریو بێ قانوونیی کردووە ؟ موسوڵمانەکەی تەسلیم بە دانشمەندی پەردەداری[٦] کرد کە شەو لای ئەو مەحفووز بێو خۆشی بەدزییەوە بالەشیٔ[٧] ئاڵتوونی نارد خستیانە ئاوەکەی کە مەلەی تیا کردبوو و خەبەریشی بۆ نارد سبەی کە لێیان پرسی بڵێت کیسە پارەم کەوتبوە ناو ئاوەکە ، چووم بۆی بگەڕێم ، لەوکاتەدا قائان بە خۆیو لەشکریەوە هات بەسەرما ، بۆم نەدۆزرایەوە . لەبەر پارەکەم کە لەکیسم نەچێ ئەم ئیشەم کردووە . کە چاوم بە لەشکر کەوت لەناو ئاوەکەدا شاردمەوە نەوەك لێم بستێنن . موسوڵمانەکە سبەی ئەم تەقریرەی دا . قائان وتی کەس ناتوانێ لە ئەمرو قانوونی ئێمە تەجاوز بکا . ناردیان بالەشەکەیان لە ئاوەکە دەرهێنا لای قائان دایانا . وتی ئەم بێچارەیە لەترسی پارەکەی ئەم ئیشەی کردووە . ئەمە فەقیرە بێ عیلاجە[٨] . ئەمری کرد دە بالەشیتریان بۆ هێناو نەسیحەتیان کرد جارێکیتر ئەم موعامەلەیە نەکا .

---

(٥) ئەبوو «نەئەبوو» بوایە .

(٦) پەردەدار : حاجیب ، وەك (سکرتێر)ی ئەم سەردەمە وابوە .

(٧) بالەشی زێڕ عیبارەتە لە هەشت دینارو دوو دانگ . بالەشی زیو هەشت درهەمو دوو دانگ — زێوەر .

(٨) بێ عیلاج : ناچار .

قائان زۆر حەزی لە سەیری پاڵەوان و زۆرانبازی ئەکرد. هێندێ لە زۆرانبازی عێراق و خوراسان چوون بۆ مەجلیسی قائان، خەبەریان نارد بۆ لای چورماغوون کە پاڵەوانەکانی قائان ڕەوانە بکا بۆ (قەراقروم). چورماغوون سی ئولاغ ئالیك و خواردەمەنیی بۆ پاڵەوانەکانی خۆیان کە فیلەو مەحموودشاەو ڕەفیقەکانیان بوون، ڕێکخست. ڕەوانەیکردن بۆ قەراقروم. قائان شکڵ و هەیئاتی فیلەی لەلا زۆر موناسب بوو، پێی خۆش بوو. ئەمیر ئیلچیگدای وتی حەیف بۆ ئەم مەسرەفە زۆرە کە بۆ ئێوە کراوە، هەمووتان خەسار کردووە. قائان وتی تۆ پاڵەوانی خۆت بێنە، ئەگەر سەرکەوتن پێنجسەد ئەسپت ئەدەمێ و ئەگەر ژێرکەوتن تۆ پێنجسەد ئەسپ بدە. لەسەر ئەم موقاوەلە قەراریان دا. کە شەو هات قائان فیلەی بانگکرد. ئیشارەتی ساقیانی کرد بە مەرامی فیلە بزووتنەوە. لەپاشا سوجدەی برد. عەرزیکرد موافیقی ڕەزای قائان ئیش ئەکرێ. ڕۆژی ئاخر ئیلچیگدای لە تاقی خۆی پاڵەوانی هێنا، لەگەڵ فیلە کەوتنە زۆرانبازی. ئەوەڵجار پاڵەوانی مەغوول فیلەی دا بە زەویدا. فیلە گوتی بە هەموو هێزی خۆت من ڕاگیر بکە. لەپاش ئەوە بەو حیلەو فێڵەی کە ئەیزانی پاڵەوانەکەی مەغوولی وا دا بە زەویدا، دەنگی ئیسقانی بەدەنی هات. قائان چووە سەر زۆرانگرەکان بە فیلەی گوت دوشمنی خۆت چاك پارێزگاری بکەو، بە ئیلچیگدای وت چۆنە ئەسپ و ئالیکیان حەلاڵە یا خەسارە؟ بنێرە پێنجسەد ئەسپ بێنن و ئینعام پێنجسەد بالەش بەوو پێنجسەد بە مەحموودشاەو، بە ڕەفیقەکانیان یەکی سەد بالەش بدرێت.

پیاوێك لە کەسێکی ڕاستگۆوە ئەگێڕێتەوە وتوویە لە زەمانی سوڵتان عەلائەددینی سەلجووقیدا لە ڕۆم بووم، یەکێ بوو نانی لە

مەسخەرەچی‌یەتی ئەخوارد . لەوکاتەدا ئاوازەی کەرەمی قائان دنیای داگیرکردبوو کە پادشاهێکی مەغوول زێڕو زیوی لەلا وەك خاك وایە . ئەم کابرایەش وەسوەسەی پەیدا کرد کە بچێتە قەراقروم لە خوانی نیعمەتی قائان چەند لوقمەیێك بفڕێنێ ، نە زادی هەبوو نە پارە ، چەندکەسێ ئیعانەیان بۆ کۆکردەوە گوێدرێژێکیان بۆ کڕی کەوتەڕێ بۆ تورکستان . لەپاش سێ ساڵ بە بازارا ئەڕۆیشتم یەکێکم‌دی لە تەجەللی‌و لیباسێکی تەواودا بوو ، سواری ئەسپێ بووبوو . کە چاوی بە من کەوت دابەزی ، دەست‌بۆسی[9] لەگەڵ کردم ، بردمیە ماڵی خۆیان ئەنواعی خواردن‌و مەشرووباتی حازرکرد ، ئەغڵەبی لەناو زەرفی زێڕو زیودا بوو ، خدمەتکارانی خەتایی لە بەردەستیا وەستابوون‌و ئەسپی چاك چاك لە ئەویلەیدا بەسترابوەوە . منیش ئەوم نەدەناسی . هەتا سێ ڕۆژ بەم‌چەشنە خدمەت‌و میواندارێی کردم . ڕۆژی سێ‌یەم وتی من فلانکەسم کە لە ڕۆمەوە بە سوارێی گوێدرێژچووم بۆ تورکستان . میقدارێ میوەی وشکم پەیدا کرد ، چووم لەسەر ڕێگای قائاندا دانیشتم . کە هات لەدوورەوە چاوی بە من کەوت ، سوارێکی بە غار نارد بزانێ من کێم‌و چیم ؟ سوارەکە هات لێی پرسیم چ‌کەسی‌و لەکوێوە هاتووی ؟ منیش وتم لە ولاتی ڕۆمەوە بە ئومێدی ئیحسانی پادشاە ڕووم کردوەتە ئەم ولاتە ، وە دیارییش ئەم میوەم بۆ هێناوە . تەسلیمی سوارەکەم کرد . سوار کە ئەچێتەوە خدمەتی قسەی منی بۆ ئەگێڕێتەوە . قائان میقدارێ لە میوەکە ئەدا بە ئەمیرانی‌و خۆشی نەختێکی لێ ئەخوا . باقیی ئەخاتە جانتای خۆی .

---

(۹) دەست‌بۆس : دەست ماچ‌کردن .

سوارەکان (ظاهراً) بە چاوی نارەزایی تەماشای قائان ئەکەن . ئەویش فەرق پیٚ‌ئەکا ، پیٚ‌یان‌ئەڵیٚ ئەم پیاوە لە جیٚگایەکی دوورەوە رووی‌کردووەتە ئیٚمەو ئەم دیاری‌یەشی بەسەر زۆر جیٚگای موبارەکا هاتووە ، بە خدمەت زۆر زاتی موبارەك گەیشتووە . فەیزو بەرەکەت لە نەفەسی ئەم نەوعە کەسانەدا دەست‌ئەکەویٚ‌و ئەو میوەی بە تەبەرڕوك هەڵم‌گرتووە[١٠] ئەیدەم بە ژن‌و منال‌و ئیٚوەش ئەبیٚ بە تەبەرڕوك لەناو خۆتانا بەشی‌بکەن . ئەمەی وت‌و هەڵی‌گرتە غار . ڕۆیی ، کە گەیشتە بارەگا لە دانشمەندی پرسی پیاوەکەی لە ڕۆمەوە هاتبوو کوا ؟ دانشمەند وتی نازانم .

لیٚی توورە بوو ، وتی ئیٚوە چۆن موسوڵمانیٚکن ؟ هاودینی خۆت لە ڕۆمەوە هاتووە ، غەریب ، بیٚ‌جیٚگاو ڕیٚگا ، بیٚ‌ئاوو نان ، لیٚت نەپرسیوەتەوە . ئەبیٚ بچی بیدۆزی‌یەوە لای تۆ میوان بیٚ هەتا ئەگەڕیٚتەوە بۆ ڕۆم . منیش لەناو لەشکرا بووم ، کە ڕوانیم بەشویٚنما ئەگەڕیٚن . منیان دۆزی‌یەوە[١١] ، بردمیانەماڵی دانشمەندی پەردەدار ، ئەویش دەستی‌کرد بە خدمەت کردنم . ڕۆژی ئاخر[١٢] مەملەکەتیٚ فەتح کرابوو هەفت‌سەد بالەشیان بۆ هیٚنا . ئەمری‌کرد هەموویان دا بە من . منیش لە میحنەتەوە کەوتمە ڕاحەت‌و ، لە نەگبەتەوە دەوڵەت ڕووی تیٚ کردم ، بووم بەم پیاوە کە ئەمبینی .

---

(١٠) (ظاهراً) میوەی وشك میٚوژ بوویٚ - زیٚوەر .

(١١) ئەبوو «دۆزیبیانەوە» بوایە .

(١٢) واتە : سبەینیٚی ئەوڕۆژە .

یەکێکی تر : پیاوێکی پیر لە بەغداوە دێت بۆ قەرەقروم لەسەر ڕێگای قائان دائەنیشێ . کە قائان هات وە چاوی بە پیرەکە کەوت بانگی کردە پێشەوە ، وتی لەکوێوە هاتووی ؟ پیرە وتی لە بەغداوە هاتووم ، لە مالآ دە کچم هەیە ، لەبەر فەقیری و ئیحتیاجی ناتوانم بەشوویان بدەم . قائان فەرمووی حاڵی خۆت بۆچ عەرزی خەلیفە نەکردووە ؟ پیر وتی هەمووجارێ کە سەدەقەم لە خەلیفە داوا کردووە لە دە دینار زیاتریان نەداومێ ، ئەم میقدارەش لە نانو سەبزە زیاتری پێ نەکڕاوە . قائان فەرمووی هەزار باڵەشی بدەنێ . نزدیکان[١٣] عەرزیان کرد ئەم مەبلەغە لەسەر ئەهالی (خەتا) ئەنووسین . وتی لە خەزێنە تەسلیمی بکەن . موافیق ئەمر هەزار باڵەشیان بۆ هێنا بۆیان دانا . پیر وتی من پیاوێکی پیر وە بێهێزم لە دوو باڵەش زیاتر ناتوانم هەڵبگرم . قائان وتی ئولاغ و ئەسبابی سەفەری بۆ ئامادە بکەن . پیر وتی بەم هەموو نیعمەتەوە من ناتوانم بگەمەوە وڵاتی خۆم ، یا جەردە لێم ئەستێنێ یا لە ڕێگا ئەمرم ، کچەکانم لەم نیعمەتە بێبەش ئەبن . قائان فەرمووی دە سواری مەغوول بۆ موحافەزە لەگەڵی بڕۆن . مەغوولان لەگەڵ پیرە کەوتنەڕێ بۆ بەغدا ، بێچارە لە ڕێگا وەفاتی کرد . ئەم خەبەرە گەیشتەوە لای قائان ، پرسی ناوونیشانەی خانووی خۆی گوتووە ؟ عەرزیان کرد بەڵێ . ئەمری کرد بیبەنە ماڵەکەی تەسلیمی کچەکانی بکەن وە پێیان بڵێن قائان سەدەقەی بۆ ئێوە ناردووە کە سەرفی جیازی و بووکیەتیی خۆتانی بکەن .

کچێك لە خزمانی قائان بەشوودرا . ئەمری کرد سندووقێ مرواری بێنن . سندووقیان هێنا . قائان مەشغووڵی شەرابخواردن بوو ، فەرمووی

---

(١٣) واتە : دەستوپێو بەردەستەکانی .

ئەم سندووقە لە خۆتان دابەش بکەن . کە بەش کرا حازران عەزریان کرد ئەم مرواری یە بۆ ئەو کچە هاتبوو ئەمرت کرد دابەش بکرێت ، فەرمووی بچن سندووقێکی تر بۆ ئەو بێنن .

یەکێکی تر : ئەتابەکی فارس تەهەمتەنی برای خۆی بۆ خدمەت پادشا نارد ، لەناو دیاری یەکانیا دوو قەڕابە مرواریی تیا بوو . قائان زانیی کە مرواری لای ئەوان زۆر بەقیمەتە ، فەرمووی سندووقێ پڕ لە جەواهیرو مرواری حازر بکەن . تەهەمتەن و حازرانی مەجلیس لە چاوپێکەوتنی هەموو موتەحەییر بوون . قائان فەرمووی ئەم مرواری یانە بکەنە ناو پیاڵەی شەرابەوە ، هەرکەسێ نۆبەتی هاتە سەر مرواری یەکە بۆ خۆی هەڵگرێ بیکاتە کیسەی خۆیەوە .

یەکێکی تر : قانوونیان وابوو هەرچی حەیوانی هەیە نابێ سەری ببڕێت [١٤] ، ئەبێ لەسنگەوە هەڵیدڕن . ڕۆژێ موسوڵمانێ لە بازار مەڕێك ئەکڕێت ئەیبا بۆ ماڵەوە ، جاسووسی شوێن ئەکەوێ بزانێ چی لێ ئەکا . موسوڵمانەکەش کە چووە ماڵەوە دەرگاکەی داخست ، مەڕەکەی سەربڕی . جاسووس چووە سەربان لەوێوە هاتە خوارەوە موسوڵمانی گرت ڕایکێشا بۆ دیوان . کە گەیشتە قاپیی حوکوومەت کردی بە هەرا هەرا کە ئەم موسوڵمانە مەڕی سەربڕیوە . قائان پرسی ئەوە چی یە ؟ بانگی کرد پرسیاری لێ کردن . گوتیان ئەم موسوڵمانە بێ ئەمری ئێوە مەڕی سەربڕیوە .

---

(١٤) لە دەسنووسەکەی زێوەردا بەمجۆرە نووسراوە : «هرچی حیوانی هەیە نابێ سر ببریت» . کەواتە واش ئەخوێنرێتەوە کە من نووسیومەتەوەو ، واش ئەخوێنرێتەوە : «هەرچی حەیوانێ هەیە نابێ سەر ببڕرێت» . من یەکەمیانم لا پەسەندتر بوو .

که تەحقیق کرد ئەمری‌کرد موسوڵمانەکە عەفو بێ چونکە لەترسی من بەدزی‌یەوە سەری‌بڕیوە ، جەزا ئەبێ بۆ ئەم تورکە بێ کە شوێنی کەوتووە . جاسووس تووشی جەزا بوو ، موسوڵمان نەجاتی بوو .

یەکێکی‌تر : لۆتی‌و سیحربازی خەتایی هاتبوون شتی عەجایبیان ئەکرد ، سوورەتی ڕەنگ‌ڕەنگیان نیشان‌ئەدا ، یەکێ لەوانە سوورەتی پیرێ بوو کە سەرو مێزەری بە کلکی ئەسپێکەوە بەسترابوو ڕای‌ئەکێشا . قائان پرسی ئەمە چی‌یە ؟ لۆتی‌یەکان عەرزیان‌کرد ئەمە سوورەتی موسوڵمانی یاخی‌یە بەم‌ڕەنگە ئەسیرمان ڕائەکێشن‌و ئەزیەتمان ئەدەن . قائان فەرمووی جارێ یاری‌یەکە مەکەن ، بچن دەفتەری تەبەڕڕوکاتی ماوەرائولنەهرو خۆراسان‌و فارس‌و عێراقی عەرەب‌و عەجەم حازربکەن . چوون بۆیان هێناو مەتاعی خەتائی‌یانیشیان هەموو هێنا . کە بەرابەری کردن فەرقیان زۆر بوو ، تەبەڕڕوکاتی ئیسلام چەند قاتی خەتائی بوو . ئەمجار وتی دەروێشێکی ئیسلام دە کەسی لە خەتایی کردووە بە دیل ، ئەمیرێکی خەتائی هەتا ئیستا موسوڵمانێکی دیل نەکردووە . ئەمە دەلالەت ئەکا لەسەر مەرتەبە زۆریی ئیسلام ، وە هەم قانوونی چەنگیز خان وابووە لەباتی خوێنی موسوڵمانێ چل بالەش زێڕ بدرێ ، وە بۆ خوێنی خەتایی یەك گوێ‌درێژی قەراردراوە . بەم دەلیل‌و ئیسباتانە چۆن بە سووکی‌و بێ‌حورمەتی تەماشای موسوڵمانان ئەکەن ؟ ئەمجارە ئێوەم بەخشی ناتانکوژم ، جارێکی‌تر ئەم یاری‌یە نەکەن .

یەکێکی‌تر : لە شاهانی ئێران شاهێ لە مەقامی ئیتاعەو گەردن‌کەچیدا چووە حوزووری . لەناو ئەو دیاری‌و هەدیە کە بردبووی لەعلێکی تیابوو کە

به ئیرس دەستی کەوتبوو ، لەسەر لەعلەکە کەلیمەی موبارەکەی (محمد رسول الله) و ناوی ئەجدادی پێغەمبەری تیا نووسرابوو . قائان ئەمری‌کرد حەکاك ناوی هەموویان مەحو بکاتەوە غەیری ئیسمی (محمد رسول الله) وە لەژێر ئیسمی (محمد رسول الله) ناوی خۆی بنووسن .

یەکێکی‌تر : دەروێشی چەند پارچە ئاسن تیژ ئەکا ، بەدارەوە قایمیان‌ئەکا ، لەسەر ڕێگای قائان ڕائەوەستێ ، لەدوورەوە چاوی پێ‌ئەکەوێ(١٥) ، سوارێك ئەنێرێ : بزانە(١٦) ئەو فەقیرە چیی‌ئەوێ ؟ سوار چوو لێی‌پرسی ئیشت چی‌یە ، چکارەی ؟ وتی فەقیرم ، ئەم درەوشانەم دروست کردووە بەدیاری هێناومە بۆ قائان . سوارەکە درەوشەکانی لێ وەرئەگرێ . ئەگەڕێتەوە بۆ خدمەت . قائان لێی پرسی چی بوو ؟ سوارەکە وتی فەقیرە درەوشی بەدیاری هێناوەتە خدمەت . فەرمووی بزانم چۆنن ؟ درەوشەکانی تەماشا کرد . وتی ئەمانە بۆ شوانو گەلەوان زۆر لازمە مەشکەی پێ بدوورنەوە . ئەمری‌کرد لەجیاتیی هەر درەوشێ بالەشێکی بدەنێ .

یەکێکی‌تر : ڕۆژێ پیاوێکی ئیختیار دێتە خدمەتی عەرزی ئەکا هاتووم سەد بالەشم بدەیتێ کاسبی پێوە بکەم . قائان ئەمرئەکا دووسەد بالەشی بدەنێ . خەزنەدار وە خدمەتکاران عەرزی ئەکەن ئەم پیرە عومری ئەوەندە نەماوە بتوانێ کاسبی بکا ، بۆچی ئەو میقدارەی بدرێتێ ؟ قائان وتی ئەم پیاوە لە موددەتی عومریدا ئەم خولیاو خەیاڵەی بووە ، بام مەقسوودی

---

(١٥) واتە : قائان چاوی بە کابرا ئەکەوێ .

(١٦) واتە : ئەڵێ بزانە . .

بێتەجێ . بردیان بۆ خەزنە پارەکەی تەسلیم بکەن ، ژمارەی تەواو نەبوو هەر لەوێدا مرد .

یەکێکی تر : گەنجنامەیەکیان دۆزی‌یەوە کە ئەفراسیاب لە فلاّن مەکان گەنجێکی داناوە بە گاوگەردوون لەبن‌نایەت . ئەو مەوقیعەش بە جێگای شازادەکانی چەنگیزی نزیك بوو . کە باسی گەنجی ئەفراسیابیان بۆ خوێندەوە وتی ئێمە ئیحتیاجمان بە خەزنەی کەس نی‌یە ، ئەوی خۆم هەمە ئەیبەخشم‌و بلاّوی ئەکەمەوە بەسەر بەندەی خواو تەبەعەو لەشکردا ، زیاترم ناوێ .

یەکێکی تر : توجارێ پێنج‌سەد بالەشی لە خەزنە وەرگرت تیجارەتی پێوە بکا . لەپاش موددەتێ هاتەوە بە عوزری بێ‌مەعناوە کە بالەشەکان نەماون ، زەرەرم کردووە . قائان ئەمری‌کرد پێنج‌سەد بالەشی‌کەیان داپێ . ساڵێکی‌تر لە ئەوەڵجار زیاتر بە موفلیسی هاتەوە . عەرزی قائانیان کرد کە فلاّن‌کەس بالەشەکانی هەموو خواردووە . ئەفەرموێ بالەش چۆن ئەخورێ ؟ وتیان فرۆشتوویە بە پارە ، پارەکەی داوە بە جل‌و بەرگ‌و خواردەمەنی . قائان وتی کەواتە بالەشەکان هەمووی ماوە ، لای ئەو نی‌یە لای رەعیەتی ترە ، نەفەوتاوە . ئەوەندەی‌تری بدەنێ ئەمما نەسیحەتی بکەن ئەوەندە ئیسراف‌و زیادەخۆری نەکا .

یەکێکی‌تر : ئەهلی خەتایی بۆ شکات هاتنە خدمەتی عەرزیان کرد پێنج‌هەزار بالەش پارەی توجار قەرزدارین ، لەدەستمانا نی‌یە بەجارێ ئەم قەرزە بدەینەوە . ئێمە ئەڵێین بە قیست بە مانگ ئەیدەین ، توجار لێمان قوبوولێ ناکەن . قائان کە لە شکاتەکە حاڵی بوو خەیاڵی‌کرد لە دڵدا وتی

توجار پارەی دەست نەکەوێتەوە بە چی کاسبی بکا . ئەهالیش ئەم میقدارەیان بەجارێ لێ بسێنرێ مەحوو پەرێشان ئەبن . ڕووی تێ‌کردن ، فەرمووی خۆتان‌و ساحێب قەرز سبەی بێن بۆ خەزنە ، ئەوی قەرزی هەیە سەنەدی بنوێنێ لە خەزێنە قەرزەکەی وەربگرێت . ئەهالی بە دڵخۆشی ئەوشەوە ڕایانبوارد . بەیانی لەگەڵ ساحێب قەرز ڕوویان‌کردە خەزنە دەستیان‌کرد بە قەرز وەرگرتنەوە . هی‌وا هەبوو غەشی ئەکرد زیاد لە حەقی خۆی ، بەشەریکی لەگەڵ ئەهالی وەری‌ئەگرت . ئەهلی خەتایی بەجارێ قەرزیان لەسەر لاچوو ، بە دڵخۆشی گەڕانەوە بۆ خەتا .

یەکێکی‌تر : پیاوێ لە جێگا ڕاوی قائانا سێ شووتیی بۆ برد . قائان‌ کە پارەو زێڕو بەرگیان پێ نەبوو ، ئیشارەتی کردە تووکا خاتوونی حەرەمی کە دوو دوڕی بەقیمەتی(١٧) لە گوارەکەیا بوو ، بیدەنێ . وتیان فەقیرێ قەدری ئەم دوڕانە نازانێ ، سبەینێ بێتەوە هەرچی حازر بێ وەری‌بگرێت . قائان وتی ئەم فەقیرە تەحەمولی ئەوەی نی‌یە هەتا سبەینێ بوەستێ . عادەتی مەردی(١٨) سەخی ئەوە نی‌یە کە وەعدە بدەن‌و بەمەشەققەت بیدەن . ئەم مرواری‌و ئەڵماسانە ئاخری دێتەوە بۆ خۆمان . لەسەر فەرموودەی قائان دوڕەکانیان تەسلیم ساحێب شووتی کرد . بەخۆشی گەڕایەوە ، چوو فرۆشتی بەقیمەتێکی کەم . موشتەری وتی ئەم ئەڵماسانە قابیلی قائانە ، بە ناوی دیاری‌یەوە بردی بۆ قائان . وتی(١٩) ئەمە

---

(١٧) ئەبوو «بەقیمەت» بوایە .

(١٨) بە نیشانەی «بدەن»و «بیدەن»ەکەی پاشەوەدا ، ئەبوو «مەردانی» بوایە .

(١٩) فاعیلی «وتی» ئەگەڕێتەوە بۆ قائان نەك بۆ کابرای موشتەری کە دوڕەکانی بەدیاری بۆ بردووە ، وەك سیاقی ڕستەکە وائەگەیەنێ .

ئەو مرواری‌یانەیە کە وتم دێتەوە لای خۆمان. تەسلیم بە تیمووکا خاتوونی[٢٠] کردەوەو ئەوکەسەش کە بۆی هێنایەوە بە ئەنواعی عەتا مەسرووری کرد[٢١].

ساحێبی (روضة الصفا) ئەفەرموێ: ئەلحەق ئەو زەمانە ئیجابی بە کەرەم‌و مرووەت کردووە، ئیستا کە تەئریخی نۆسەدی هیجری‌یە بە حیکمەت شت ئەبەخشن، لە سەددی ڕەمەق زیاتر ئینعام نەماوە. غەڵەتم وت ئەم سەخاوەتی بەئیعتیداله بەنەزەر بەعزێ زاتەوەیە، وەئیللا ئیستاش مەردی‌وا هەیە لە ئیسراف‌و بەخشش‌و کەرەما نە قائان وە نە تایفەی بەرمەکی هێشوویان لەپشتەوە ناکەن[٢٢].

یەکێکی‌تر: پیاوێك دوو تیری برد بۆ قائان، بەئەژنۆدا دانیشت. پادشا فەرمووی بزانن ئەم پیاوە ئیحتیاجی چی‌یە، بۆچی هاتووە؟ پیاوەکە وتی سەنعەتی من تیر دروست‌کردنە. هەفتا بالەش قەرزدارم، ئەگەر ئەم قەرزەم بدرێتەوە تەعەهھود ئەکەم سالی دووهەزار تیر تەسلیمی سوپای قائان بکەم، قائان فەرمووی ئەم پیاوە لە ئیحتیاجی‌یەوە مەجبوور

(٢٠) لێرەدا ناوی ژنەکەی قائان «تیمووکا»یە، کەچی لەپێشتر «تووکا» بوو.

(٢١) وا ڕەساتر بوو ئەم ڕستەیە بەم‌جۆرە دارێژێ: ئەوکەسەشی کە بۆی هێنایەوە، بە ئەنواعی عەتا مەسروور کرد.

(٢٢) لەناو جووتیارانی دروێنەکەردا ئەڵێن دروێنەکەری چاك ئەوکەسەیە کە هیچ گوڵە گەنمێ یا گوڵە جۆیێ لەدوای خۆی جێ‌ناهێڵێ بۆ گوڵۆچن. بەو جۆرە کەسانە ئەوترێ «کەس هێشوویان لەپشتەوە ناکا» یا «دەسکیان لە دوو ناکا»، واتە لەدرەودا هیچیان لێ بەجێ‌نامێنێ. ڕستەکە بووە بە کینایە بۆ ئەوکەسانەی کار بە باشی‌و بێ هیچ ناتەواوی‌یەك ڕائەپەڕێنن، بەجۆرێ هیچی لێ نەمێنێتەوە کەسی‌تر بیکا.

بووە کە تەعەهھودێکیوا بکا . سەد باڵەشی بدەنێ سەرفی ئیحتیاجی خۆی بکات . دەستبەجێ سەد باڵەشیان بۆ هێنا . تیرگەر لە هەڵگرتنی عاجز بوو ، قائان پێکەنی . عەرەبەیەکیان بۆ هێنا کە پێی نەقڵبکا بۆ ماڵی خۆیان .

یەکێکیتر : لە زەمانی بینای قەرەقروم کە پایتەختی مەغوول بوو چووە خەزنە تەماشایکرد سەد باڵەشی تێدا ماوە ، ئەمریکرد هەرکەس بۆخۆی بچێ لە خەزنە باڵەش بێنێ . بەجارێ ئەهالیو خدمەتکار ڕژانە ژووری خەزنە باڵەشەکانیان فڕاند .

یەکێکیتر : لە زەمانی پێشوو لە شیددەتی سەرما زەراعەت سەوز نەدەبوو . کە قائان بوو بە پادشا هەوا ئیعتیدالی پەیدا کرد . ئەهالی دەستیانکرد بە زەراعەت . پیاوێك تووری پێگەیاند . بردی بۆ خدمەت قائان . فەرمووی بەقەدەر گەڵای تەورەکە باڵەشی بدەنێ . ژمارديان سەد گەڵای پێوەبوو . کابرا سەد باڵەشی وەرگرتو بەخۆشی گەڕایەوە .

یەکێکیتر : قائان لەسەر گردێك لەنزیك قەرەقروم قەسرو عەمارەتێکی دروستکردبوو ناوی نابوو (ترغوبالق) . پیاوێك لەنزیك ئەو کۆشکە چەند نەمامێکی ڕواند . (اتفاقاً) نەمامەکان سەوز بوون . لەپێش ئەودا کەس نەمامی نەڕواندبوو و نەیاندیبوو . قائان کە پێیزانی فەرمووی بە عەدەدی هەر نەمامێ باڵەشێکی بدەنێ .

یەکێکیتر : قائان کە لەسەر تەخت دانیشتو بوو بە پادشا ئاوازەی کەرەمو سەخای ئەو دنیای پڕکرد . لە هەموو مەملەکەتێ توجارو بازرگان

ڕوویان‌کردە ولأتەکەی . بازرگانەکان بۆخۆیان نرخی ئەشیایان ئەنووسی ، دەفتەریان تەقدیم ئەکرد . قائان لەڕووی ئیحسانو کەرەمەوە هەر لە دە بالەش یەکێکی زیادی بۆ حیساب ئەکردن . خدمەتکاران عەرزیان‌کرد بازرگان قازانجی خۆی حیساب کردووە ، لە دە بۆچی زیاتریان بدەینێ ؟ قائان وتی ئەوانەی ڕوو لە دەرگاو حوکوومەتی ئێمە ئەکەن بۆ مەنفەعەتی زۆرەو هەم خدمەتی ئێوەش ئەکەن . ئەمە قەرزی ئێوەیە ئەیدەمەوە .

کێکی‌تر : لە هیندەوە چەند شەخسێ دوو ددانی فیلیان بۆ هێنا . وتی لیٚیان بپرسن بەئومێدی چەند هێناویانە ؟ هیندی‌یەکان وتیان پێنج‌هەزار بالەش . فەرمووی ئەو میقدارەیان بدەنێ . مەئمووران وتیان هیندی ڕەعیەت نین ، دوژمنن . ئەم میقدارە زۆرە بۆ شتێکی‌وا بێ‌قەدر . وتی من دوشمنی کەس نیم وە کەسیش دوشمنی من نی‌یە .

یەکێکی‌تر : ئەهلی خۆراسانی کلاوێکیان بۆ هێنا لەچەشنی کلاوی خۆیان . لەوەقتێکا کە بوخاری شەراب لە سەری دابوو(٢٣) ، مەشغوولی عەیش بوو ، عەرزیان‌کرد ، فەرمووی دووسەد بالەشیان بدەنێ . خەزنەدار ئەمرەکەی ڕاگیرکرد پارەکەی نەدا ، گوتی ئەمە خەیالی سەرخۆشی‌یە . کە هاتەوە سەر خۆی خۆراسانی‌یەکان چوونەوە حوزوور کە بالەشیان تەسلیم نەکراوە ، ئەمری فەرموو سێسەد بالەشیان بدەنێ . دووبارە خەزنەدار ئەمرەکەی ڕاگیرکرد . قائان خەبەری زانی ئەمری‌کرد شەش‌سەد بالەشیان بدەنی‌و ئیرادەی کرد هەموو ئەمیرانو سەردارانو خەزنەدارو خدمەتکار لە خدمەتیا کۆببنەوە . هەموو هاتن . هەرکەس بە

(٢٣) واتە : سەری گەرم بووبوو و سەرخۆش بوو .

دەرەجەی خۆی جێگای گرت . ئینجا ڕووی تێ کردن وتی لە دنیادا هیچ شتێ هەیە هەر بمێنێو نەفەوتێ ؟ وتیان نەء ، هەموو شتێ[٢٤] نامێنێ . خۆی وتی بەڵێ ناوی چاك ، ئاساری چاك لە دنیادا پایەدارە ، ئەمێنێ . ئێوە ناتان‌ئەوێ[٢٥] من ناوم لە دنیادا بمێنێ ، بۆیا[٢٦] لە بەخشش مەنعم ئەکەن ، نامەوێ ئەم نەسیحەتانەم بکەن .

یەکێکی‌تر : لەکاتێکا کە ئەهلی شیراز لە ئیتاعەدا بوون ، یەکێك هات لەپێش تەختی قائانا ئەژنۆی دانا ، وتی ئاوازەی ئینعام‌و ئیحسانی ئێوە دنیای پڕکردووە . منیش پێنج‌سەد بالەش قەرزارم ، پەنام بە دەرگای ئێوە هێناوە . فەرمووی هەزار بالەشی بدەنێ . وەکیلان عەرزیان کرد لە تەڵەبی خۆی زیاتر ئیسرافە . فەرمووی شیرازیی بێچارە دەنگی کەرەمی ئێمەی بیستووە ، ئەم هەموو چۆڵ‌و بیابانەی پێچاوەتەوە[٢٧] تا هاتووەتە ئێرە ، لە ڕجای خۆی زیاتری دەست نەکەوێ بەشی مەسرەف‌و خەرجیی ئێرەو ڕێگای لێ کەم ئەبێتەوە . ئەمرم کردووە بیدەنێ . (ساعةً) ئەمری ئیجرا کرا .

یەکێکی‌تر : دەروێشێ دە دەواڵی[٢٨] بە دارێکەوە بەست خستیە بەرچاوی قائان‌و عەرزی‌کرد بزنێکم بوو گۆشتەکەم دەرخواردی منالآن

(٢٤) ئەبوو «هیچ شتێ» بوایە .

(٢٥) لە دەسنووسەکەدا وا نووسراوە . بیستوومە لە هەندێ شوێنی موکریان لەباتیی «نامەوێ» ئەڵێن «نام‌هەوێ» .

(٢٦) بۆیا : بۆیە .

(٢٧) ئەم وشەیە وەرگێڕانی «طوی»ی عەرەبی‌یە کە کەوتووەتە فارسی‌یشەوە . لە کوردیدا وەك «تەی‌کردووە» هەیە «پەی کردووە»و «بڕیوە»ش هەیە .

(٢٨) جۆرە دەهۆڵێکی بچکۆلەیە سوار بەسەر ئەسپەوە لێی‌ئەدەن .

دا ، پێستەکەیشم کردووە بە دەواڵ بۆ سیلاحدارانی ئێوە . قائان دەواڵەکانی بە دەستی خۆی گرت . ئەمری فەرموو سەد باڵەشی بدەنێ لە زێڕو هەزار سەر مەڕیشی بدەنێو پێشی‌وت کە ئەم پارەو مەڕەت تەواوبوو وەرەوە ئەوەندەی‌ترت ئەدەمێ .

یەکێکی‌تر : قائان عادەتی وابوو سێ مانگەی زستان ڕاوی ئەکرد ، نۆ مانگەکەی‌تر لە بەردەم خێوەتەکەیا دائەنیشت کۆمەڵ کۆمەڵ لە هەموو مەتاع‌و جینسێکی لەپێش خۆیا حازر ئەکرد بە ئیسلام‌و مەغوول‌و غەیرەی ئەبەخشی . زۆر[29] بە کەسێکی زەلامی بەهێزی ئەگوت هەرچەند ئەتوانی هەڵیگرە بیبەو برۆ . ڕۆژێ لەو پیاوە زەلامانە یەکێ کۆمەڵێکی هەڵگرت وە ڕۆیی ، لە ڕێگا کراسێکی لێ کەوت ، گەڕایەوە بۆ کراسەکە ، قائان فەرمووی مەعنای نی‌یە ئەم پیاوە هەر کراسێك بەرێتەوە . ئەمری‌کرد کۆمەڵێکی‌تری بدەنێ بیبا بۆ جێگای خۆی .

یەکێکی‌تر : ڕۆژێ لە بازاڕی قەرەقروما چاوی بە عەنناب کەوت ، ئارەزووی عەننابی کرد ، کە چووە بارەگا باڵەشێکی دا بە دانشمەند بۆی بدا بە عەنناب ، دانشمەند چووە بازاڕ ، بە چواریەکی باڵەشەکە عەننابی زۆری کڕی ، هێنایە خدمەتی . قائان وتی ئەم هەموو عەننابە بە یەك باڵەش ئەدرە . دانشمەند باقیی باڵەشەکەی لە باخەڵ دەرهێنا وتی ئەمە نرخی چواریەکی باڵەشێکە کە داومە بە بەقاڵ . قائان لە دانشمەند عاجز بوو وتی بەقاڵێ لە موددەتی عومریا جارێك یەکێکی وەکوو من بە بەردووکانیا ڕائەبووری ، ئەبێ دوو باڵەشی‌تری بۆ بەریت .

---

(٢٩) ئەبێ «زۆر جار» بێ‌و لە کاتی نووسینەوەی دەستنووسەکەدا «جار»ەکە لەبیرکرابێ .

یەکێکی‌تر : ئەمری‌کرد کە پیاوێك سەد باڵەشی بدەنێ . خەزنەدار وتی قائان وائەزانێ سەد باڵەش سەد درەمە ، سەد باڵەشەکەیان لەسەر رێگای قائان لەسەر عەرد راخست ، کە قائان هات وتی ئەمە چی‌یە ؟ وتیان ئەو باڵەشانەیە کە بۆ فلاّن دەروێشت حەواڵە کردووە . وتی ئەمە زۆر بێ‌قەدرو کەمە ، بۆی‌بکەن بە دووسەد .

یەکێکی‌تر : پیاوێك لەگەڵ وەکیلانی قائان موعامەلەی هەبوو حوکمی‌کرد سەد باڵەشی بدەنێ لەباتی ئەو مەتاعەی پێی‌فرۆشتووین . رۆژی دوایی چاوی بە دەروێشێ کەوت لەپێش قەسرەکەیا راوەستابوو ، وای‌زانی ساحێب مەتاعەکەیە باڵەشەکانی تەسلیم نەبوە ، فەرمووی بۆچ حەقتان تەسلیم نەکردووە ؟ سەد باڵەش بێنن بیدەنێ . دەروێش کە سەد باڵەشی وەرگرت سەرسام بوو ، وتی من هیچم نەفرۆشتووە . من ئەو پیاوە نیم کە موعامەلەی لەگەڵ ئێوە بووە . قائان فەرمووی پارە کە لە خەزنە دەرهات ناچێتەوە ناوی . رزقی خۆیەتی بیدەنێ .

یەکێکی‌تر : رۆژێ ژنێ بە بەر قەسرەکەیا ئەڕوا[٣٠] دوو مناڵی بەکۆڵەوە بوو ، قائان چاوی پێ کەوت ئەمری‌کرد پێنج باڵەش بۆ ئەو ژنە بەرن . خدمەتکارەکە لە پێنج باڵەش یەکێکی دزی ، ژنە فەرقی پێ کرد ، داوای لێ کرد ، خدمەتکار نەیدایێ ، گەڕایەوە . قائان لێی‌پرسی ئەو ژنە لەگەڵ تۆ قسەی چی‌بوو کە زۆر قسەتان کرد ، عەرزی‌کرد کە ساحێبی عەیالە ، بەیانی عائیلەی خۆی ئەکرد ، حوکمی‌کرد بیگێڕنەوە بچێتە خەزنە

---

(٣٠) ئەبوو «ڕۆیی» بوایە وەك ئەو فیعلانەی پاشەوەی کە عەتف‌کراونەتە سەری .

هەرچەندیٚ ئەتوانیٚ هەڵیگریٚ بیبا . ژنەکەیان بردە خەزنە ئەوەندەی لە خۆی نا بەقەدەر توجاریٚ دەوڵەمەند بوو .

یەکێکی‌تر : بازەوانەکەی هات وتی بازەکە نەخۆشە ئەبیٚ گۆشتی بدریٚتیٚ . ئەمری فەرموو پارەی گۆشتی بدەنیٚ . کاربەدەستان بەقەدەر لزوومی گۆشت پارەیان دابیٚ ، بالەشێکیان نەدابیٚ . لەپاشا خۆی پرسیاری‌کرد کە چیتان بە بازەوان دا ؟ عەرزیان‌کرد پارەی چەند ڕۆژ گۆشتی بازەکەمان دابیٚ ، فەرمووی بازەوان بە بەهانەی گۆشتی بازەکەوە بۆ ئیحسان هاتووە ، بچن پێنج بالەشی بدەنیٚ . ئێمە ئەمەمان ئەویٚ‌کە خەڵق لە ئیحسانی ئێمە بیٚ‌بەش نەبیٚ .

یەکێکی‌تر : لە شاری قەرەقروم کەوانسازیٚ ئەبیٚ کەس کەوانی لیٚ ناکڕیٚت ئەوەندە خراپی دروست ئەکرد[31] . ڕۆژیٚ کەوانێکی بەسەر دارێکەوە بەست ، لە ڕێگای قائانا ڕاوەستا ، قائان پرسی ئەوە چی‌یە ؟ پیاوەکە وتی من کەوانسازم ، لەناو خەڵقا مەشهوور بووە کەوانی من خراپە ، کەس لێم ناکڕیٚت . لەبەرئەوە زۆر نەداراو فەقیر کەوتووم ، ئەم بیست کەوانەم بۆ خدمەت پادشاه هێناوە . ئەمری‌کرد کەوانەکانی لیٚ‌وەرگرن ، بە هەر کەوانیٚ بالەشێکی بدەنیٚ .

یەکێکی‌تر : یەکیٚ لە مولووك کەمەرێکی مورەسسەعی[32] بەدیاری بۆ نارد ، بزمارێکی لیٚ کەوت ، ناردیانە لای وەستایەك بزمارەکەی

---

(٣١) یا ئەبوو ئەم «ئەکرد»ە «ئەکا» بوایە ، یا «ناکڕیٚت»و «ئەبیٚ»کەی پێشەوەی «نەئەکڕی»و «بوو» بوونایە .

(٣٢) کەمەر : پشتێن . مورەسسەع : ڕازاوە .

تیٚبخاتەوە . وەستا قومارباز بوو کەمەرەکەی فرۆشت سەرفی ئیحتیاجیی خۆی کرد ، بە «ئەمرۆ نا ، سبەی» هەر تەفرەی مواشیرەکانی ئەدا ، لە ئاخردا ڕایانکێشا بۆلای قائان ، لەویٚ وتی کەمەرەکەم بۆ ئیحتیاجیی خۆم فرۆشتووە . قائان وتی : ئەمە خیانەتێکی گەورەیە کردووتە ، جەزاشت گەورەیە ، برۆ عەفو بە ، جارێکیتر ئەم حەرەکەتە مەکە . ئەمریکرد سەدوپەنجا بالەشی بدەنیٚ سەرفی ئیحتیاجیی بکا .

یەکێکیتر : پیاوێك پیاڵەیەکی حەڵەبیی بەدیاری بۆ ئەبا . پیاڵەکە ئەبەنە حوزووری . فەرمووی ئەم پیاوە بە زەحمەتێکی زۆر لە حەڵەبەوە ئەم پیاڵەی هێناوە ، دووسەد بالەشی بدەنیٚ . ساحێب پیاڵە کەوتە فکرەوە ئایا ئەم قسەیە ڕاست بیٚ دووسەد بالەشم بدەنیٚ ؟ لەپڕ مژدەیان بۆ هێنا کە وەرە دووسەد بالەش وەربگرە . هەر لەورۆژەدا لە مەجلیسی قائان باسی عەبدی حەبەشی ئەکرا کە بۆ خدمەت زۆر سادقو ئازان . فەرمووی لەو پیاوە پرسیار بکەن ئەتوانیٚ عەبدێکمان بۆ بکرێت بۆمان بێنیٚ ؟ پیاوەکە وتی ئەوە ئیشی منە ، بەسەرچاو ئەم خدمەتە ئەکەم . ئەمریکرد بۆکڕینی عەبدەکە دووسەد بالەشی بدەنیٚ . کابرای بیٚئینساف پارەکەی وەرگرتو ڕۆیی ، ئیتر هەر نەهاتەوە بەو وڵاتەدا .

یەکێکیتر : پیاوێك لە شاخی بزنەکێوی کاسەیێکی دروستکرد بردی خۆی تەقدیمیکرد . قائان گرتی بەدەستیەوە سەیریکرد ، ئەمری فەرموو پەنجا بالەشی بدەنیٚ . ئەمیندار وتی پادشاهم بۆ کاسەیێکی بیٚوجوود ئەم میقدارە ئیسرافە . لێی تووڕە بوو ، وتی نەسیحەتی من مەکەن .

یەکێکی‌تر : پیاوێك چوار باڵەش لە ئەمیرێك قەرزئەکا ، کە وەعدەی هات پارەی لەدەستا نەبوو بیداتەوە . ئەمیرەکە تەنگەتاوی کرد ، وتی یا پارە یا ئەبێ بێیتە سەر ئایینی بت‌پەرستی یا بەڕووتی بە بازارا بتگێڕن . پیاوەکە سێ ڕۆژ موهڵەتی خواست . لەبەینی ئەو سێ ڕۆژەدا خۆی گەیاندە لای قائان . مەسئەلەیان تێ گەیاند . ئەمری فەرموو ژن‌و خانوو و ماڵی ئەو ئەمیرە بدەن بە موسوڵمانەکە چونکە ئەم تەکلیفە گرانەی لێ کردووە ، وە بە بازاڕیشا بیگێڕن هەتا جارێکی‌تر ئەم غەڕڕانە[٣٣] ئەم تەکلیفە نەکەن .

یەکێکی‌تر : سەییدێکی عەلەویی بوخارایی لە خەزنە پارەی قەرزکردبوو بۆکاسبی . کە وەعدەی قەرز هات مەئموران چوونە سەری بۆ پارەکە . وتی تەسلیمم کردووەتەوە . داوای سەنەدی تەسلیمیان کرد ، وتی تەسلیمی نەفسی قائانم کردووە . سەییدیان برد بۆلای قائان ، وتی کێ ئاگای لێ بوو ئەو پارەیەت تەسلیم بە من کردەوە ؟ سەیید وتی کەسمان لەلا نەبوو ، هەر خۆم‌و خۆت بووین . قائان لە دلا وتی ئەگەر بڵێم درۆئەکەی ڕەنگە بەعزێ کەس بڵێ ئینکاری وە حاشا ئەکا . وتی سەیید بڕۆ ، ئەمما لەمەودوا نابێ کەس موعامەلەت لەگەڵ بکا . لەپاش چەند ڕۆژێ توجار لە خاریجەوە هاتن قوماشی زۆریان هێنا ، قائان خۆی سەودای لەگەڵ ئەکردن . لەووەختەدا کە دەریای جوودی کەوتبوە شەپۆل‌دان فەرمووی سەییدی بوخاراییش بانگ‌کەن . سەیید هات ، فەرمووی سەیید دڵت عاجز بووە کە ئەمرم‌کرد کەس سەودات لەگەڵ نەکا ، من خۆم سەودات لەگەڵ ئەکەم ، قوماشی تۆش بابێ چەندە ؟ وتی سی باڵەش . ئەمری‌کرد پارەکەیان دابێ‌و قوماشی سەییدیشی کڕی .

---

(٣٣) غەڕڕ : پیاوی دڵپیس .

یەکێکی تر : پیاوێ هەنارێکی بەدیاری بۆ هێنا ، فەرمووی بەقەدەر دەنکی هەنارەکە بالەشی بدەنێ .

یەکێکی تر : موسوڵمانێك پڕ عەرابەیەك[٣٤] میوەی بۆ هێنا بەئومێدی ئەوە ئیزنی بدا بۆ مەملەکەتی خۆی . ئەمری کرد ئیزن بیُو بالەشێکیشی بدەنێ .

یەکێکی تر : دزێ ئینتیزاری ڕۆژی سەیرانو شایی قائانی ئەکرد کە شتێ بدزێ . کە نۆبەتی ئەوڕۆژە هات خەزنەوان هەموو سەرخۆش کەوتن ، پیاڵەیەکی زێڕی لە خەزنە دزیو بردی . ڕۆژی دوایی بۆ پیاڵەکە گەڕان دیارنەبوو ، قائان خەبەری زانی فەرمووی جاڕبدەن هەرکەس پیاڵەکە بێنێتەوە لە ڕۆحی خۆی ئەمین بیُو تەڵەبیشی قبووڵە . دزەکە پیاڵەی بردەوە . لیٚیان پرسی لەم بردنو هێنانەوەت مەقسەد چبوو ؟ دزە وتی مەقسوودم ئەوەبوو کە پادشا ئیعتیماد بە نۆبەتچی نەکا . ئەگەر مەتڵەبم دزی بوایە شتی بەقیمەتتر لە پیاڵەکە زۆر بوو . ئومەرا وتیان لازمە ئەم پیاوە سیاسەت بکرێ[٣٥] تا کەسێکی تر ئەم جەسارەتە نەکا ، قائان وتی ڕۆحی ئەم پیاوە ئەمینە ، حەیفە پیاویوا بەجەسارەت بکوژرێ . ئەمری کرد پێنجسەد بالەشو چەند ئەسپی ڕەهوانو خەلاَتی بەقیمەتی بدرێتێ وە لە مەمەلەکەتی خەتا حاکمی چەند هەزار خانە بێ .

یەکێکی تر : لە ویلایەتی قەراقروم لە وەقتی پێگەیشتنی گەنمو جۆ تەرزەیێکیوا باری زەراعەت هەمووی مەحوبووەوە . قائان ئەمری کرد

---

(٣٤) عەرڕابە : عەرەبانە .

(٣٥) واتە : لە سزادا ڕسوا بکرێ .

دڵیان تەنگ نەبێ هەرچی زایعاتێ بووە لە عەماری حوکوومەت ئەیاندەمەوە ، ئەمما جارێکی‌تر مەزرووعات ئاوبدەن بەڵکو شتێکی لێ پەیدا بێ . زاریعەکان بەقسەی ئەویان کرد ، زەراعەتیان ئاودا . ئەوساڵە چواریەکی زیاد لە ساڵان گەنم‌و جۆ هاتە پێشەوە .

ئەم پادشای مەغوولە بێجگە لە سەخاو کەرەمی ، زۆر ئەخلاق گوزیدەی بووەو بەرابەر بەوانە سیاسەت‌و حوکمیشی نواندووە . لازمە سەردەفتەری (گەنجینەی مەردان) ئۆکتای قائان بێ . خوا لە قیامەتیشا جەزای ئیحساناتی بداتەوە .

خواجه نیزامولمولك ئەبووعەلی حەسەن کوڕی عەلی کوڕی ئیسحاق

نیزامولمولك کوڕی عەلیی تووسی بوو ، لە دیوانا کرێکار[1] بوو . لەبەر سەخاوەتی بەراتەکەی بەشی نەدەکرد . خوا ئەم کوڕەی دایێ ، چاوی پێ ڕووناك بوو . هەموو هیممەتی بۆ تەربی یەی سەرف کرد . لە یازدە ساڵیدا قورئانی خوێند . بە دەرس خوێندن لای مامۆستایان دەوامی کرد ، بە تەحسیلی عیلمەوە مەشغوول بوو . لە شەرعی شافیعیدا سەرکەوت . ئینجا ڕووی کردە غوربەت ، لە نووسینیشدا مەهارەتی پەیدا کرد ، لە ئەووەڵەوە بە کاتبی عەمیدی بەلخی دامەزرا . عەمید چونکە قسەی ناخۆش و بێ مەعنا بوو و تەبیعەتی خەسیس ، لای ئەو فیراری کرد چووە (مەرو) ، بە واسیتە گەیشتە حوزووری چوغوربەگی سەلجووقی ، ئەحواڵی خۆی بۆ گێڕایەوە .

(١) وشەی (کرێکار) لێرەدا وەرگێڕانی (عامیل)ی عەرەبی یە ، بەڵام (عامیل) لە زاراوەی مێژوویی دەوڵەتە موسوڵمانەکانی کۆندا واتە (والی) یا جێنشینی خەلیفە . مەبەستی زێوەر ئەوەیە عەلیی تووسیی باوکی نیزامولمولك لە دیوانا عامیل بووە ، نەك نیزامولمولك خۆی .

چوغووربەگ کە تەماشای قسەکردنو ئەدەبو تەربی یەی کرد عەلامەتی ئیقبالّی لیٚ موشاهەدە کرد ، ناردی بۆ لای ئالب‌ئەرسەلانی کوڕی وە بۆشی نووسی ئەم زاتە ئەبیٚ کاتبو موشیرو تەدبیرکەرت بیٚ . لەووەقتەدا عەمید ئیبنی‌شادان عەریزەی بۆ چوقوربەگ(٢) هات کە ڕجائەکەم نیزامولملکم بۆ بنیٚرەوە . چوقوربەگ نووسی‌یەوە لەلای ئەلب‌ئەرسەلانە ، کاغەز بۆ ئەو بنووسن . پیاوەکانی عەمید بە مەئیووسی گەڕانەوە . کە نۆبەتی پادشاهی‌و حوکمداری کەوتە دەست ئەلب‌ئەرسەلان ئەویش هەرچی ئیش‌و کاری خۆی‌و عالەم هەبوو حەواڵەی فکری خواجەی کردو کردی بە وەزیر .

خواجە نەوشیروان خالید لە کتیٚبی (نقشة الصدور)دا نووسیویە کە خۆم لە نەفسی موبارەکی خواجەم بیستووە فەرمووی لە ئیبتیدای حالٚ لەسەر کاریٚ کە بەیانی فائیدەی تیا نی‌یە ، مواشیران لە جیٚگایەك منیان‌ئەبرد(٣) بۆ جیٚگایەکی‌تر . سواری ئەسپیٚکی بەدڕەفتار کرابووم ، لە پەریٚشانی‌و بیٚ‌تەدارەکی ڕۆژم لەلا شەوی تاریك بوو ، بە غەم‌و خەفەتیٚکی زۆرەوە بیابانم لەگەلٚ ئەبڕین . لەناکاو لەو دەشت‌و بیابانەدا سواریٚ پەیدابوو نە من ئەمناسی وە نە مواشیرەکان . سواری ئەسپیٚکی قەڵەوی ڕەهوان بووبوو بە منی وت(٤) ئەتەویٚ ئەسپەکەمان بگۆڕینەوە ؟ وتم ئەی جوان

(٢) لیٚرەدا (چوقوربەگ)ەو پیٚشان (چوغوربەگ) بوو . لە میٚژووە عەرەبی‌و فارسی‌یەکانا بە (طوغرول بەگ) ناوی هاتووە . ئەم وشە تورکی‌یانە کە ئەهیٚنریٚنە کوردی‌و فارسی‌و عەرەبی‌یەوە ئەم وردە گۆڕانانەیان بەسەرا دیٚ .

(٣) ڕستەی‌وا نیشانەی وەرگیٚڕانی حەرفی‌یە ، ئەگینا ئەبوو بووترایە «لە جیٚگایەکەوە ئەیانبردم . .» .

(٤) ئەبوو «پیٚی‌وتم» بووایە .

چوەقتی[٥] گاڵتە پیێ کردنە ! وتی وەڵلاّ گاڵتە ناکەم . گورج دابەزی منی سواری ئەو ئەسپەکردو خۆیشی سواری ئەسپەکەی من بوو . لە ئێمە تێپەڕیو ڕۆیشت . لەم حاڵە منو سوارەکان عەجایبمان لیێ هات . ئەمەم بە فاڵی[٦] چاك خەیاڵ کرد . سی ساڵە حوکوومەت ئەکەم ، لەشوێن ئەو جوانە ئەگەڕێم ، سەرو سۆراخی نی‌یە . مەعلووم بوو لە (رجال الغیب) بووە خوا ناردوویەتی بۆ من[٧] .

سەدیدوددین موحەممەدی بوخارایی ئەگێڕێتەوە کە نیزامولمولك لە هەرات ، لە بەغدا ، لە بەسرە ، لە ئەسفەهان ، لە عێراقی عەرەب ، لە شارانی ڕۆم ، لە هەموویانا ئاساری خێرو ئیحسانی بووە . یەکیێ لەوان مەدرەسەی نیزامی‌یەیە لە بەغدا . ئەویش مەدرەسەیەك بوو هەرکەس تەحسیلی تیا کردووە لە ئەنواعی عولوومو فونوون بەهرەدار بووە . مودەڕڕیسیان لە فوحوولی عولەما وەك ئیمام ئەبووئیسحاقی شیرازیو حوججەتولئیسلام ئیمامی غەزالی بووە ڕەحمەتیان لیێ بیێ .

ئەگێڕنەوە کە لە مەدرەسەی نیزامی‌یە فەراغەتیان بوو و تەواوکرا[٨] ، وەزیفەی کوتوبخانەی تەسلیمی شێخ ئەبووزەکەریا خەتیبی تەبریزی کرد . ئەویش هەموو شەو شەرابی ئەخواردەوە . بەووابی[٩] مەدرەسە ئەم

---

(٥) چوەقتی : کەی وەختی .

(٦) فاڵ : فأل ، نیشانە ، گەش‌بینی .

(٧) ئەبوو ئەم ڕستە بەم‌جۆرە بووایە : «مەعلووم لە (رجال الغیب) بوو خوا ناردبووی بۆ من» .

(٨) واتە : کە لە دروست‌کردنی بوونەوە .

(٩) بەوواب : بواب ، دەرگاوان .

خەبەرەی عەرزی خواجە کرد ، فەرمووی بە چاوی خۆم بیبینم باوەڕ ناکەم . لەئاخردا لەدڵیا بووە وەسوەسەو غائیلە . شەوێك هەستا چوو بۆ مەدرەسە ، لەسەر بانی کوتوبخانەوە تەماشای‌کرد قسەی بەوواب ڕاست بوو شێخ شەراب ئەخواتەوە ، گورج گەڕایەوە دەنگی نەکرد . کە ڕۆژ بووەوە ئەمری‌کرد دەفتەری وەقفی‌یەیان بۆ هێنا ، لە دەفتەردا وەزیفەی ئەبووزەکەرییای قاتیٚ زیادکردو فەرمانیشی بۆ نووسی بە یەکیٚ لە ناثیبانی خۆی[10] ناردی بۆ شێخ ، فەرمووی ئەم فەرمانە بەرە بۆ شێخو عەرزی بکە فلاٚن سەلامت لیٚ ئەکاو عەرزت‌ئەکا لە ئەووەڵەوە من نەمزانی کە مەسرەفی زیادی هەیە ، وەئیللا لە وەقتی تەعیین‌کردنیا بەم میقدارە وەزیفەیە کە لە شەرتی واقیف بە ناوی شێخەوە نووسراوە — ڕازی نەدەبووم . کە فروستادە چاوی بە شێخ کەوت‌و قسەی نیزامودەینی بۆ گێڕایەوە مەعلوومی بوو کە خواجە بە ئەحواڵی ئەو شارەزا بووە . پەشیمانی‌و خەجاڵەتی ڕووی تیٚ‌کرد . دەستی بۆ داوێنی تەوبە درێژکرد ، ئیتر هەتا لە دنیا مابوو نزیکی بیٚ‌شەرعی‌و شەراب‌خواردنەوە نەکەوت .

ئەگێڕنەوە موعتەمەدێکی خواجە کە مەشهوور بوو بە ئەبی‌سەعد ئەحمەد کوڕی موحەممەدی نەیشاپووری ، کردبووی بە سەرکاری عیمارەتی[11] مەدرەسەی نیزامی‌یە . کە مەدرەسە تەواوبوو خەبەریان بە خواجە دا کە ئەبی‌سەعد لە عیمارەتی مەدرەسەکە خەیانەتێکی زۆری کردووە . ئەبووسەعد خەبەری زانی ، ڕای‌کرد بۆ بەسرە . ئاخری لە

---

(١٠) ئەبوو «خۆیا» بووایە .

(١١) واتە : بیناکردنی .

فیراری پەشیمان بووەوە ، هاتەوە بەغدا ، چووە حزووری خواجە وتی ئەی گەورەم تۆ ئەم مەدرەسەیەت (خالصا لوجه الله) دروست کردووە ، هەرکەس خەیانەتی تیا کردبیٚ حەواڵەی خوای بکە هەتا تۆ سەوابی خۆت دەست بکەویٚ ، خاین ئۆباڵی خۆی ببا بۆ قیامەت . لە جوابا فەرمووی ئەی ئەحمەد ئەندێشەی من بۆماڵی دنیاو نەقدنی یەکە تۆ بردووتە ، بەڵکو غەمی من بۆ ئەوەیە کە زەمانی لەکیس چوو ناگەڕێتەوە . من ئەموێست کە بینای ئەم مەدرەسەیە وا مەحکەم بیٚ بە مورووری زەمان کەلەبەری تیٚنەکەویٚ . ئەوی ڕۆی تازە بەسەر ناگیرێتەوە . زەمان ناگەڕێتەوە . لەم قسەیە زیاتر بەو خاینەی[١٢] نەوت .

وە خدمەتێکی تری مەدرەسەی نیزامولمولك مەدرەسەی بەسرە بوو کە لە ویسعەتو گەورەییدا لە مەدرەسەی بەغدا زیاتر بوو ، لە زاهیری بەسرە[١٣] نزیك بە قەبری زوبەیری عەووام تەرتیب کرابوو ، لە ئاخری زەمانی ئەلموستەعسیمو بیللاە ئەو مەدرەسەیە وێران بوو . عەوام[١٤] ئالاتو ئەسبابو تەداروکاتی ئەو مەدرەسەیان نەقلٚ کرد بۆ شار .

زاتیٚ لە فازیلان ئەگێڕێتەوە لە زەمانی سوڵتان مەلیكشاە خواجە ئیرادەی حەجی کرد . ئیزنی لە سوڵتان خواست ، ئیزنی دا . خواجە ئەمری کرد بارو بارخانەیان کێشایە غەربی بەغدا ، چەند ڕۆژیٚ لەویٚ خێوەتو بارەگای لیٚ هەڵدا . منیش ڕۆژیٚ چووم بۆ خدمەتی ، کە نزیك خێوەت بوومەوە چاوم بە یەکیٚ کەوت عەلامەتی ساڵحانو چاکان لە شکڵیا

(١٢) وا ڕەساتر بوو بڵیٚ : «لەم قسەیە زیاتری بەو خاینە نەوت» .

(١٣) واتە : لە دەرەوەی شار .

(١٤) عەوام : عامة الناس ، ڕەشەخەڵك .

ئاشکرا بوو . ئەو زاتە کاغەزێکی دایە دەستم ، وتی ئەمە ئەمانەتی وەزیرە تەقدیمی بکە . کاغەزەکەم لێ وەرگرت ، چوومە ناو خێوەتەکە ، نەمخوێندەوە ، تەسلیمی وەزیرم کردو چۆنیەتیی حاڵم بۆ گێڕایەوە . خواجە کە کاغەزی خوێندەوە دەستی‌کرد بە گریان . ئەوەندە بەکوڵ گریا من لە کردەی خۆم پەشیمان بوومەوە . لە دڵا وتم کاشکی ئەم کاغەزەم تەسلیم نەکردایە . کە لە گریان بووەوە وتی ساحێبی ئەم کاغەزەم بۆ بێنە ، چووم زۆر گەڕام چاوم بەو پیاوە نەکەوتەوە . ناچار گەڕامەوە خەبەرم‌دایێ . خواجە کاغەزەکەی لە بەردەمی دانا . کە خوێندمەوە نووسیبووی حەزرەتی پێغەمبەرم لە خەودا دی فەرمووی بچۆرە لای حەسەن پێی‌بڵێ حەجی تۆ لێرەیە ، بۆچ ئەچیتە مەککە . من پێم‌نەوتی لە دەرگای ئەم تورکە جویێمەبەرەوە ، ئیشی ساحێبانی ئیحتیاجی لە ئوممەتی من دروست بکە ، بە هاواری داماوانا بگە . ئیتر خواجە خەیاڵی حەجی تێکدا . بە منی وت هەروەقتێ ساحێبی ئەم کاغەزەت چاو پێ کەوت بۆم بێنە . لەپاش موددەتێ تووشی بووم ، پێم‌وت وەزیر موشتاقی مولاقاتی تۆیە ، ئەگەر ئەم ئەزیەتە بکێشی زۆر لوتف‌و کەرەمە . لە جوابا وتی وەزیر ئەمانەتی‌یەکەی [15] لای من بوو تەسلیمی کرا ، ئیتر من کارم بەو نی‌یە ، ئەویش بە من .

لە بەعزێ تەئریخدا نووسراوە کە نۆبەتی یەکەم سوڵتان مەلیك‌شاە چووە بەغدا فەقیران‌و موحتاجان‌و عالمان لە دەرگای خواجە نیزامودین کۆبوونەوە ، ئەویش ڕەحمەتی لێ بێ کەسی بێ‌بەش نەکرد . کە گەڕانەوە حیسابیان کرد سەدوچل هەزار دیناری سەرف کردبوو .

---

(١٥) ئەبوو «ئەمانەتی‌یەکی» بووایە .

خواجه نیزامولمولك زاتێکی پاكعەقیدە ، دڵنەرم ، غەمی قیامەتی لە دنیا زیاتر بوو . ئەگێڕنەوە کە سوڵتان مەلیكشاە لە ئەسفەهان مەدرەسەیێکی دروستکرد ، لە وەقتی نووسینی وەقفنامە لە سوڵتانیان پرسی چ تائیفەیێك لەم خێراتە ئیستیفادە ئەکا ؟ جوابی دایەوە کە ئەم بینایە بۆ ڕەزای ئیلاهی کراوە ، تائیفەیێك بەهرەی لێ بگرێ‌و تائیفەیێك مەحرووم بێ هیچ مەعنای نی‌یە . بنووسن کە ساحیبانی هەردوو مەزهەب حەنەفی وە شافیعی بەموساوات لە ئەوقافی ئەم مەدرەسەیە نەفع ببینن . لەپاشا لەسەر ڕیعایەتی موڵك[١٦] ئیرادەیانکرد ناوی شافیعی پێش بخەن . خواجە مەنعیکرد ، ڕەزای نەبوو . موددەتێ نووسینی وەقفنامە موعەتتەل مایەوە . لەئاخردا وایان نووسی : «وقف على الامامين امامي الأئمة وصدر الاسلام» .

شەخسێ ئەگێڕێتەوە کە لە مەجلیسی خواجە نیزامولمولکدا بووم کاغەزێکی لە عێراقی عەجەمەوە بۆ هات کە ئەسپانی عەرەبی لەبەینی دوو کێودا ئەلەوەڕان . لەووەقتەدا چەند تەیری گەورەی وەك داڵ‌و هەڵۆ بەسەر ئەسپەکانا فڕین . لە دەنگی باڵی ئەو تەیرانە ئەسپەکان ڕەویانکرد کەوتنە دەربەندێکی تەنگ لەبەینی دوو شاخاو جێگایەکی بەرز ، ئاوێکی زۆر لە داوێنی ئەو شاخە ئەڕۆیی . نەهرێکی گەورە بوو ، ئەسپەکان لە یەکتر ئەکەوتن . سەرەوژێر ئەکەوتنە خوارەوە بەعزێکی ئاو بردی ، بەعزێکی دەست‌و ڕانیان شکا . عەدەدی ئەسپی زایع بوو گەیشتۆتە پێنج سەد

---

(١٦) لە دەسنووسەکەدا بەمجۆرە نووسراوە : «ملك» . دڵنیا نەبووم «مەلیك»ە‌و مەبەستی مەلکیشایە کە مەدرەسەکەی دروستکردووە یا «موڵك»ە بەمەعنا (حوکوومەت) . هەرچۆن بێ من وام لا پەسەند بوو بە (مۆڵك)ی بخوێنمەوە ، چونکە هەردوو مەعناکە ئەگرێتەوە .

ئەسپ . کە خواجە کاغەزەکەی خوێندەوە نەختێ بێ‌دەنگ بوو . لەپاشا دەستی‌کرد بە گریان ، گریانێ‌کە هەموو مەجلیس عەجاییبیان لێ هات کە وەزیر شەرق‌و غەربی دنیای بەدەستەوەیە ، بۆ ئەم زیانە کەوتۆتە گریان‌و ئیزتیراب . ئەهلی مەجلیس زوبانی دڵخۆشی‌دانەوەیان کردەوە ، بۆ تەسەللای خاتری قسەیان‌کرد . خواجە سەری ڕاست‌کردەوە ، وتی گریانی من بۆ تەلەفی ئەسپەکان نی‌یە ، ئەگەر سەد ئەوەندە زەرەرو زیانم تووش بێ نابێتە سەبەبی پەرێشانیی من . ئەمما لەم‌وەقتەدا ئێشێکم هاتەوە بیر کە بووە واسیتەی ئەم هەموو گریانە . ئەویش ئەوەیە جارێك لە غەزنەینەوە قەسدی خۆراسانم کرد لە سێ دینار زێڕ زیاتر هیچم شك‌نەدەبرد . چوار دیناریشم قەرزکرد . بەو حەوت دینارە ئەسپێکم کڕی . هەر لەوڕۆژەدا ئەسپەکەم تۆپی . منیش زۆر عاجز بووم ، ئێستا هاتەوە یادم کە بە مردنی ئەسپێك کە نرخی حەوت دینار بوو ئەو هەموو مەلوولی‌و عاجزی‌یە سوارم‌بوو . ئەمڕۆ کە بیستم پێنج‌سەد ئەسپ بەجارێ تەلەف بووە ، لە فەزڵی ئیلاهی‌یەوە بەقەدەر سەری موویێ تەغییرو تەبدیل بە دڵی منا نەهاتووە . لە زۆریی فەرەح‌و شادی گریان بەسەرما هات .

الحمد لخالق البرايا

والشكر لواهب العطايا

شاعیرێ لە مەدحیا ئەم شیعرەی وتووە(۱۷) :

هەر وەزیرو موفتی‌یو شاعیر کەوا تووسی ئەبێ

وەك نیزامولمولك‌و غەزالی‌یو فیردەوسی ئەبێ

غەرقی بەحری ڕەحمەتی یەزدان بێ .

---

(۱۷) ڕەنگ‌بێ مەبەستی زیوەر لەو شاعیرە خۆی بێ ، یا هەر هیچ نەبێ شیعرێکی عەرەبی یا فارسی بووە خۆی بە شیعر کردووبە بە کوردی .

بوداق سوڵتان

بوداق سوڵتان کوڕی شێرخان کوڕی شێخ حەیدەر لە حوکمدارانی موکریان ، پادشاهێکی[1] لە تەئریخی هەفدەهەمی هەزاری دووەمدا بووە . نیشانەی چاکەی ، زۆر دامەزراوی لەپاش خۆی بەجیٚهێشتووە : دروستکردنی شاری سابلاٚخو ، کارێزیٚ کە ئێستا بە (کانی سارد) ناوبانگی کردووەو[2] ، پردی سابلاٚخ کە بۆ تەئریخی (هدانا الله صراطا مستقیما) دانراوە ئەکاتە[3] هەزارو هەفتاونۆی هیجری[4] ، مزگەوتی جامیع و مەدرەسەی سوور کە لە ساڵی هەزارو هەشتاونۆ[5] دروست کراوە[6] ئەوقافی زۆری بۆ مەعلووم کردووەو ، کوتوبخانەیەك کە پڕ بوو[7] لە هەموو نەوعە کتێبو قورئانی مەجیدو کتێبانی حەدیثو عولوومی فیقهی‌یەو نەقلی‌یەو عەقلی‌یەو ئەوقافی عیبارەت بوو[8] لەدێی (باغلووجە)و

---

(١) ئەبوو «پادشاهێکە» بووایە .

(٢) ئەبوو «دەرکردووە» بووایە .

(٣) ئەبوو «کە ئەکاتە» بووایە .

(٤) ئەکاتە ١٦٦٨ – ١٦٦٩ی عیسایی .

(٥) ئەکاتە ١٦٧٨ – ١٦٧٩ی عیسایی .

(٦) ئەبوو «کراوەو» بووایە .

(٧ ، ٨) ئەبوو «بووە» بووایە .

(کارێزە) وە (لەکز) وە دوو حیسسەی (شاری‌کەند)و تەواوی دێی (ثالی‌کەند)و لەناو شاری سابلاخدا کاروان‌سەراو حەمام کە ئێستا رووخاون. خۆلاسە ئەم پادشای کوردە لە حوکوومەتیشدا رەعی‌یەت‌پەروەر، عەدالەت ڕاخەر، بە مەردی‌و هونەر لە دنیادا ڕایبواردووە. شەست‌وسێ ساڵ لە خدمەت‌کردنی میللەت‌و ئیتاعەتی خودا سستیی نەبوە.

وە لە نەوەی ئەو کە بە ناوی ئەوەوە ناونراوە بوداق‌خان مەردێکی‌وا بووە لە دینداریدا وەکو باپیری خۆی بوداق سوڵتان بووە. تەریقەی نەقشبەندیی لە خدمەت خواجە عەبدولخالقی غەجدەوانی وەرگرتووەو دائیما لە خدمەت عالمان‌و سالحان وەقتی ڕابواردووە. هەمووکەس لە دەریای ئیحسان‌و خوانچەی پڕ خوانیدا تێر بووە. لە دادگوستەری‌و عەدالەتخواهی‌و ئەوقاف‌و خێراتێ کە بوداق سوڵتان دایناببوون وە وێران‌کرابوون هەمووی ئاوا کردەوە.

بوداق‌خان کوڕی شێخ عەلی‌خان بووە. لە زەمانی حوکوومەتی، جووتیاران وە خاوەن‌کرداران بە ڕەفاهی‌یەت خەریکی چاندن‌و کێلانی خۆیان بوون. دوعایان بۆ دەوامی عومرو ئیقباڵی ئەکرد. فەرشی ئاسوودەگی‌و دڵنیایی‌و خۆشی‌و هەرزانی، بەسەر هەموو وڵاتی موکری‌و سەردەشتدا ڕایخستووە(٩).

لە ئامۆزایانی خۆی ئیمام قولی‌خان ئەچێتە لای شای ئێران کەریم‌خانی زەند ئەمرو فەرمانی حاکمیەتی موکریان وەرئەگرێ، بە لەشکرێکی

(٩) ئەبوو «ڕاخستووە» بووایەو ئەو (ی)ی ضەمیرە بکەوتایەتە سەر وشەی (هەرزانی) کە لەپێشەوە ڕابوورد.

زۆرەوە دێت بۆسەر بوداق‌خان. ئەمیش ئەم خەبەرەی بیست[10]، تەرتیبی لەشکری کرد، بەعەجەلە بەتاو شەبیخوونی کرد بۆسەر لەشکرەکەی ئیمام قولی‌خان. کە ئەگەنە سەریان پەلاماری لەشکرەکە ئەدەن، ئەبێ بە جەنگی خوێنڕێژانە. ئیمام قولی‌خان ئەکوژرێ. لەشکرەکەی پەرێشان ئەبێ. لە کوشتنی ئامۆزای زۆر گریاو عاجز بوو[11]. جەنازەکەی بردەوە پایتەخت سابلاّخ لەوێ ناشتیان. خێرو ئیحسانێکی زۆری بۆ کرد.

بوداق‌خان مەردی دین‌و دنیا بووە. ئەهالی هەر دوعای دەوامی عومرو ئیقبالّیان ئەکرد[12]. شەجاعەتیشی وەك دیانەت‌و سەخاوەتی ئاشکرا بوو. (ان شاء الله) جێگای بەهەشتە. غەرقی مەرحەمەتی خودایی بێ.

«لە غەزەتەی «دەنگی گیتی‌ی تازە» وەرگیراوە[13]».

---

(١٠) ئەبوو «کە ئەم خەبەرەی بیست» بووایە.

(١١) واتە: بوداق‌خان.

(١٢) ئەبوو «بۆ کردووە» بوایە.

(١٣) لە هەموو ئەو ژمارانەی گۆڤاری (دەنگی گیتی‌ی تازە)دا کە لە بەردەستما بوون، ئەم وتارەم نەدۆزی‌یەوە تا بزانم (زێوەر) خۆی نووسیویەو لەو گۆڤارەدا بلاّوی کردووەتەوە، یا هەر لێی وەرگرتووەو، ئاخۆ دەق لێی وەرگرتووە یا بە دەسکاری‌یەوە.

سوڵتان عەبدولحەمید خان

لە پادشاهانی عوسمانی سوڵتان عەبدولحەمید خان پادشاهێ بوو ساحێب حوکمو عەداڵەتو عەقڵو دیرایەتو مورووەت ، بە ئیحسانو نیعمەت . لە قەڵەمڕەوی ئەوا هیچ شارێ نەبوو بەڵکو قەزاو ناحیەیەك کە ئاساری چاکەی ئەوی تیا نەبێ یا مزگەوت یا منارە یا پرد . لە نەفسی سولەیمانی‌یا منارەی مزگەوتی گەورەو خانەقای مەحوی لە ئاساری دین‌پەروەریی ئەم پادشاهەیە . لە هەموو وڵاتێکا میقدارێ لە ئەرازیی بۆ خۆی جوێ کردبوەوەو تاپۆشی کردبوو ، ناوی نابوو « ئەرازیی سەنییە » ، واردیداتی ئەم ئەرازی‌یانە سەرفی خێراتو عولەماو ساداتو موسافیرخانەی ئەستەنبووڵی ئەکرد . زۆر موحیببی ئەهلی سەلاحو عیبادەت بوو . شوعەراو عولەما لە قەسایدا ، لە دێباچەی تەئلیفاتیان وەسفو مەدحیان زۆر نووسیوە . شاری ئەستەنبووڵ بە واسیتەی کەرەمو ئیحسانی شاهانە دائیما لە مەغریبی ، لە میسری ، لە هیندی ، لە ئەفغانی ، لە تورکستانی ، لە کورد ، لە عەرەب ، خاڵی نەبوو . هەرکەس بە ئومێدێ ، بە تەمەعێ ڕوویان تێ ئەکرد . هەرکەس بە حوزووری خۆی بگەیشتایە یا عەریزەی تەقدیم بوایە بێ‌سوودو بێ‌بەهرە نەدەبوو ، یا بە مەعاش یا بە ئینعام یا بە وەزیفەیەك بۆ وڵاتی خۆی ڕەوانە ئەکرایەوە .

پادشاهی‌وا بەکەرەم‌و بەخشش‌و عاقڵ‌و سیاسەت‌زان کەم بووە ، ئەمما زەمانەکەی یاریەی نەدەدا لەوە زیاتر خدمەت بە میللەتی بکا . بە واسیتەی رەقابەتی حوکوومەتەکانی ئەورووپا دەستی بەسترابوو . ئەوانیش نەیان‌ئەتوانی بچن بەگژیا ، ئەمیش بە سیاسەت دڵی ڕاگرتبوون . من حەق ئەم قسەیەم نی‌یە ، ئەوە حەق تەئریخە . من هەر ئەحواڵی خوسووسیی خۆی ئەنووسم کە بیستوومەو چاوم پیێ کەوتووە .

سوڵتان سەبەب بە ئیخلاسیێ کە دەرحەق سادات‌و مەشایخی هەبوو ، دەرحەق بە حەزرەتی کاك‌ئەحمەد زیاتر بوو ، وە کاك‌ئەحمەدیش لەبەر ئیختیاری توانای سواری‌و سەفەری نەمابوو ، ئەو ئارەزووەی هەر لە دڵا بوو . حەزرەتی کاك‌ئەحمەد کە بۆ خدمەتی ئایندەو ڕەوندەو مریدانی تەنها واریداتی ئاشێکی بوو لە سەیداوا ، کچەزای خۆی شێخ موحەممەدی شێخ عەلیی نارد بۆ خدمەتی سوڵتان‌و کاغەزیشی بۆ نووسی . شێخ موحەممەد کە ئەگاتە ئەستەنبووڵ ، پادشاه لە موسافیرخانە قوبووڵی ئەکا ، ئیلتیفات‌و مەرحەمەتی لەگەڵ ئەنوێنێ ، فەرمانی زەکاتی پێنج دێ وەك نۆدێ ، عازەبان ، بزەینیان ، وێڵەدەر ، خەراجیانی بۆ ئەنووسێ کە وەقفی دەرگای کاك‌ئەحمەد بێ بۆ مەسرەفی میوان‌و مریدانی‌و ، بۆ شێخ موحەممەدیش مەعاشی تەخسیس‌کرد . فەرمان‌و ئەمری شاهانەی بۆ حوکوومەتی سولەیمانی هێنایەوە کە ئیتر موداخەلەی زەکاتی ئەو دێهاتە نەکەن ، ڕاجیع بە تەکیەی کاك‌ئەحمەدە . سوڵتان بەوە قەناعەتی نەبوو ، ئیرادەی‌کرد کە حەفیدو وەلیعەهدی کاك‌ئەحمەد شێخ سەعید بچێتە ئەستەنبووڵ بۆ حوزووری شاهانە ، ئەویش لەسەر ئەو ئەمرە تەشریفی چوو وە نائیلی ئینعام‌و ئیلتیفاتی پادشاهی بوو .

لەپاش چەند ساڵێکی تر دووبارە ئەمری کرد کە شێخ سەعید بچێتەوە بۆ خدمەت زاتی شاهانە . مەرحووم شێخ تەدارەکی سەفەری ڕێکخست ، لە خزمان و ئەشراف و عولەماو خدمەتکار نەزدیکی چل کەسی ئینتیخاب کرد کە لەو سەفەرە لەخدمەتیا بن . لە ئەقاریب شێخ موستەفاو شێخ عومەری برای و شێخ مەحموودی کوڕی ، باقی لە ئەشراف و موعتەبەران و عولەما بوون . بەواسیتەی جەنابی شێخ مەحموود کە مەرحەمەت و ئیلتیفاتی لەگەڵ من هەبوو ، منیش داخلی هەیئەتی سەفەرییە بووم . ئیرادەی شاهانە سادربوو کە هەموو مەساریفی ڕێگای شێخ و تەبەعەی هەتا ئەستەنبوڵ لەسەر حوکوومەت بێ .

شێخ حەرەکەتی فەرموو ، هەتا گەیشتە مووسڵ ، موددەتێك لە مووسڵا مایەوە ، لەپاشا چووینە دیاربەکر ، شێخ تەشریفی بەتەنها لای والی میوان بوو ، باقی لە ماڵی نەقیبی دیاربەکر میوان بووین ، خدمەت و حورمەتی زۆریان گرتین ، لە دیاربەکرەوە شاربەشار بە قەدرو حورمەتەوە ڕۆیشتین هەتا داخلی ئەستەنبوڵ بووین ، تەشریفی شێخ و براکانی و ئەشراف لە ماڵی سەید ئیبراهیم ئەفەندی وەکیلی فەراشەتی (١) شەریفە میوان کران . ئەوی مایەوە چووینە موسافیرخانەی (نیشان‌داش) . ئەسبابی

---

(١) وەکیلی فەراشەت : فەراشەت لە دەوڵەتی عوسمانیدا بریتی‌بووە لە خزمەتکردنی شوێنە پیرۆزەکانی مەککەو مەدینەو لە هەموو شارێکیش وەکیلی فەراشەت جێ‌نشینێکی بووە بەروبووی ئەوقافی ئەو شوێنە پیرۆزانەی کۆکردوەتەوەو ناردوویە بۆ مەککەو مەدینە . لەبەر پیرۆزیی ئەم ئەرکە سوڵتان خۆی (فەڕڕاش)ی گەورە بووەو ئەوەی لە مەککەو مەدینە ئەرکەکەی جێ‌بەجێ کردووە جێ‌نشینی ئەوو . ئەوانی شارەکانیش وەکیلی ئەم بوون .

ڕاحەتی لە هەموو خوسووسێکەوە لە موسافیرخانە مەوجوود بوو. ئەهلی شارو کوردان یەکەیەکە بۆ زیارەتی شێخ ئەهاتن‌و ئەرباب‌ی ئیحتیاج لە کوردو غەیرە موراجەعەتیان بە شێخ ئەکرد کە ئیشیان دروست‌بێ. ئەویش بۆ کەس قوسووری نەدەکرد.

ڕۆژێ دانیشتبووین تەماشامان‌کرد (حافظ القرآن)ێ یەکێ دەستی ڕائەکێشێ، هات بۆ خدمەت شێخ، موسافەحەو دەست‌بۆسیی لە خدمەت شێخا کرد. مەگەر ئەم زاتە مەلاعوسمانی حافزی مەشهووری مووسڵی بوو، بە شێخی وت «یاسیدی ما جئتك لانعامك ولا لأخذ راتب أو وسام بواسطتك من السلطان. جئتك زائرا حبا لجدك محمد عليه الصلاة، وقلت فيك اشعارا مرتجلا في هذا الطريق، وفيها التأريخ». شێخ قسەکانی زۆر پێ خۆش‌بوو، بەعەرەبی بەخێرهاتنی کرد، فەرمووی شیعرەکانت بخوێنەوە. مەلاعوسمان خڕیلەیێکی ئەستوور، لە قسەکردن‌و مەعلووماتا فەسیح‌و بەئیقتیدار بوو، تورکی‌یشی چاك ئەزانی‌و کەمێکیش کوردی، حەتتا گۆرانیی بە زوبانی کوردی، هیی زەمانی قەدیمی، بۆ(٢) شێخ ئەگوت، ئەشراف‌و ئەوانەی لە مەجلیسا بوون لە گفتوگۆی حافز عوسمان موتەحەییر مابوون، ئەوەندە تێگەیشتوو و دانا بوو. دەستی‌کرد بە خوێندنەوەی شیعرەکانی:

لبنی الخضراء قد وافی الهنا
و سلیمانية الفضل المزيد

---

(٢) لە دەسنووسەکەدا نووسرابوو «بو بو». ئێمە یەکێکیانمان بە زیاد زانی، مەگەر بڵێین لەپێش «هیی زەمانی..»یەکەوە «کە»یەك پەڕیوە.

حين باليمن أتى أسعدهم
دار سعد قصرها العالي المشيد
بيت ابراهيم اذ انحل[٣] به
و كلا الفردين من بيت مجيد
صار محبوب القلوب اذ غدا
ضيف سلطان الورى عبد الحميد
كيف لا وهو ابن (كاكا احمد)
فرع طه المصطفى الهادي الرشيد
فلهذا قلت في تأريخه :
«بهناء قدم الشيخ السعيد»[٤]

شێخ‌و حازران تەقدیرو تەشەککوریان کرد . لەپاش سەعاتێ دانیشتن ئیزنی خواست‌و ڕۆی . وەعدیشی‌دا کە هاتوچۆ بکا ، هەموو هەفتەیێك بێتەوە بۆ خدمەت شێخ .

لەپاش هەفتەیێك لە گەیشتنیان بە ئەستەنبولێ خەیات لەتەرەف پادشاوە هات کە ئەندازەی بەدەنی هەموو هەیئەتی سەفەری بگرێت ، لیباسیان بۆ بکەن . خەیاتەکە ، هەرکەس بەگوێرەی خۆی ، بەعزێ لیباسی مولکی ، بەعزێ عەسکەری ، بەعزێ عیلمی ، ئەندازەی بەدەنیان[٥]

(٣) ئەبوو «حل» بووایە .

(٤) بە حیسابی حورووف ئەبجەد ئەکاتە ١٣١٩ (١٩٠١–١٩٠٢) . زێوەر خۆیشی بە ژمارە لە داوێنی دوا نیوبەیتەوە ساڵەکەی نووسیوە .

(٥) ئەبوو «بەدەنی» بووایە ، چونکە زەمیرەکە بۆ (خەیات) ئەگەڕێتەوەو ئەویش تاقەکەسێکە .

گرتین . هەرکەس موناسبی خۆی ، هیندێ بەرگی عیلمی ، هیندێ مولکی ، هیندێ عەسکەری ، هەریەکەمان دەستێ لیباسی چۆغەو فاسۆنی نایابمان بۆ کراو ، ڕۆژ بە ڕۆژ شێخ لە نەزەری سولتانا قەدری زیاد بوو[٦] . بۆ هەرکەس ڕجای بکردایە قوبوولێ ئەکرا . یەك دوو دەفعە لە مابەین یەعنی لە ماڵی پادشاه مەولوودی نەبەوێ ئەخوێنرا[٧] ، شێخ لەگەلێ براکانیو شێخ مەحموودو مەلا عەلیی کانیکەوەیی حازری ئەو مەولوودانە ئەبوون . خۆلاسە سێ مانگ لە ئەستەنبولێ ماینەوە ، شێخ هەر خەریکی ئیشوکاری موسوڵمانانو[٨] ، بۆ عولەمای سولەیمانیو بەعزێ جێگای تر وە بۆ ئەو کەسانەی لە خدمەتیا بوون گەورەو بچووك مەعاش تەخسیس کراو ، هیندێك بە وەزیفەی گەورە مەسروور بوون . لە ئاخردا شێخ ئیرادەی حەجو زیارەتی بەیتوڵلاهی کرد . بە واسیتەی سەرکاتبی شەهریاری ئیرادەی شێخ بە پادشاه گەیشت ، زاتی شاهانە موافەقەتی فەرموو . سەیید عومەرو شێخ مەحموود ئارەزووی چوونە حەجیان نەبوو ، ویستیان بێنەوە[٩] بۆ سولەیمانی . شێخ پێی ناخۆش نەبوو . عەودەتیان بۆ سولەیمانی عەرزی پادشا کرا ، پادشا ڕەزامەندیی نواند وە شەشسەد لیرە بۆ خەرجی ڕێگاو سواربوونی واپۆڕ بەخۆڕاییو خواردنو خۆراك هەتا لە بەحر دەرئەچن . لەسەر ئەمانە ئیرادەی شاهانە سادر بوو . لەپێش حەرەکەتی شێخ بۆ حیجاز ، ئەمان بۆ سولەیمانی کەوتنە

(٦) ئەبوو «زیاد ئەبوو» بووایە .

(٧) ئەبوو «ئەخوێنرایەوە» بووایە .

(٨) ئەبوو «بوو» بووایە .

(٩) ئەبوو «بگەڕێنەوە» بووایە .

ڕێگا . تەبیعی منیش لەخدمەت شێخ مەحموودا بووم ، لە ڕێگای حەڵەبەوە هاتینەوە بۆ مووسڵ و سولەیمانی .

مەقسەد ، تەئریخی پادشاهانی عوسمانی و غەیرەم زۆر دیوە . سوڵتانی وەك عەبدولحەمید خان بەئینعام ، بە ئیحسان ، بە ئاساردانان کەم بووە . تەئریخ نووس لە سیاسەتی هەرچی ئەنووسێ حەق نی یە کە ئیعتیراز بگرێت . چل ملیۆن میللەتی جاهیل و ، مەئمورو مووەززەف هەموو خائین ، تەنها شەخسێ هەر وا ئەتوانێ ئیدارەی بکا . وە (شفاهاً) بە شێخی فەرمووبوو میللەت سەویەی ئەوەی نی یە ئیدارەی مەشرووتەیان بدەمێ . بە هەموو فکری خۆم سەعی ئەکەم ، مەنعی خائین ناکرێ . قسەکەشی ڕاست دەرچوو . ئیتیحادچی چوون بەگژیا ، مەشرووتەیان ئیعلان کرد ، (ڕۆمئیلی)یان بەجارێ لە کیسی دەوڵەت دا . وەقت بوو بولغار ئەستەنبووڵیش بگرێت و خیانەتی ئیتیحادچی یەکانیش لە میللەتەوە ئاشکرا بوو . عەقڵ و فەراسەتی عەبدولحەمید خان لە ئاورووپاشدا تەقدیر کرابوو . غەرقی ڕەحمەتی یەزدانی بێ .

قەومی کورد

کورد قەومێکە لە تەئریخا ناویان نەشارراوەتەوە . شەجاعەت و مەردایەتی ، جوودو مرووەتی [1] لە تەئریخی بێگانەو خۆمانە نووسراوە . من حەقی ئەو تەفصیلاتەم نی‌یە کە حوکوومەت و سەردارو حاڵ و ئەحواڵی کۆنیان بنووسم . من کەسێك ئەنووسم کە بە کردەوەی جوان و ئەخلاقی گەورە مەعلووم بێ و خدمەتی بێ ڕیای بە دین و میللەت کردبێ . (گەنجینەی مەردان) تایبەتی هەر بۆ ئەو پیاوانەیە کە بە سیفات لایق و ، بە خدمەت‌کردن بە بەنی‌بەشەر قوسووری [2] نەبووبێ ، وە ئیللا میللەتی کورد ، نەڵێم من خۆم کوردم ، بێ‌تەرەفانە ئەینووسم ، هەر کوێخا دێیەك لە کوردستانا حاتەمێکی تانی‌یەو ، هەر سەرکۆمارێ لە عەشایر یەحیای بەرمەکی‌یە . سەییاحان ئەتوانن چەند ساڵ لە کوردستانا گەردش بکەن فلسێك بۆ نان و ئاو سەرف‌نەکەن چونکە هەر دێیەك کە مزگەوتی تیابێ عیبادەتخانەو میهمانخانەیە ، غەریب کە ڕووی‌کردە ئەو مزگەوتە ئێوارە لەپاش جەماعەت یا کەسێ ئەیباتەوە بۆ ماڵی خۆی ، یا خادیمی مزگەوت

---

(١) ئەبوو «مرووەتیان» بووایە .

(٢) ئەبوو «قوسووریان» بووایە .

له ماڵیٚ خۆراكو پێخەفی بۆ دەهێنیٚ ، ئیحتیاج بە كرینی نانو پیٚخۆر ناكا ، پێچەوانەی ولاٚتی فەرەنگستانە ، لە شارانی فەرەنگ كە ئەورووپای پیٚئەڵێن پارەت لە باخەلاٚ نەبیٚ لەبرسا ئەمریو كەسیش سواڵكەر ناخوێنێتەوە .

* * * * *

لە میللەتی كورد عەشیرەتی بەناوبانگ لە ولاٚتی ئێمەدا عەشیرەتی جافە . میقداری پازدە هەزار خانە ئەبنو ناویان لە قەدیمەوە بۆ هەر تیرەیەكیان دانراوە وەك (ڕەشوبۆری ، مكایەڵی ، ڕۆغزادی ، تەرخانی ، هاروونی ، شاتری ، گەلاٚڵی ، سادانی)و غەیری ئەمانە كە زۆر وردە عەشیرەتیان لەناودایە . ڕەئیسو سەرداری ئەم عەشیرەتە گەورەیە ئەمیرولئومەرا مەحموود پاشای كوڕی موحەممەد پاشا بوو . ئەویش ئیدارەیەكیوا جوانی ئەكرد ئەم لافاوی وەحشەتە نەیانئەتوانی بەئاشكرا پووشیٚ بفڕێنن . ئەگەر غەدریٚ وە زوڵمێكیان لە ئەهلی دێهاتیٚ بكردایەو خەبەر بە پاشا بگەیشتایە دەستبەجیٚ سواری ئەنارد بۆ لابردنی مەغدووریەتی ئەوكەسە .

مەحموود پاشا لەئەترافی بەغداوە هەتا حودوودی شاری سنە حوكمی ڕەوا بوو . مەئموورانی ڕۆمو عەجەم ئیشێكیان بوایە كە بە خۆیان پێك نەهاتایە موراجەعەتیان بە پاشا ئەكرد . بیٚمەحكەمە ، بیٚپۆلیس ، بیٚ عەسكەر ، لە خانەقینەوە هەتا مەریوانو سەقزو بانە ئیشوكاری ئەم عەشیرەتە گەورەیە دروستئەبوو ، خۆی تەرتیباتی كردبوو . كەیخوسرەوبەگی كوڕی ڕەئیسی هەموو عێل بوو و هەر تایفەیەك ئیشو

کاریانی دابووه دەست کوڕێکی وە خۆی بەئیستیراحەتو عیبادەتو ڕاوو شکار مەشغوولْ بوو .

نەختێ لە نانو خوانیان بنووسم :

جەنابی شێخمەحموود کە تەشریفی بۆ تەعزیەی عوسمان پاشای برای مەحموودپاشا – کە کوڕی مردبوو – ئەچوو بۆ هەڵەبجە ، منیش لەخدمەتیا بووم . نزیك سی سوار خدمەتکارو غەیرە لەخدمەتیا بووین . لە (بێستانسوور) تێپەڕمانکرد . ئەو دەشتی شارەزوورە مالامالبوو[٣] لە ڕەشماڵ ، لە دەوار . غەیری شەقامەکە ڕێگا نەبوو کەس پیا بڕوا . چرەبەندانێ بوو وەك ئۆردووگای ئەسکەندەر . ڕەوەی ئەسپو ماین ، ڕانی بزنو مەڕو گاگەل ، هاتوچۆی سوارەی کوردانو پیادە ڕووەو ماڵ ، قیامەتێ بوو چاومان پێ کەوت . ڕۆژیش سەعاتێکی مابوو بۆ مەغریب . ئێمەش کەوتینە گفتوگۆ : ئایا ڕووبکەینە کوێ ؟ قەرارماندا میوانی جاف بین نەچین بۆ دێهات . لە یەکێکمان پرسی ئەم هەوارە چ‌تیرەیەکی لێ ئەبەزێ ؟ گوتیان ئێرە هەواری ڕۆغزادییە . پرسیان گەورەیان کێیە ؟ گوتیان ساڵحی کاکەخان . خەبەری ماڵیان پرسی ، بە ئیشارەت دەوارێکی گەورەیان نیشاندایـن . ئێمەش ئەم کوێخایە ناناسین ، ناچار دوو سوارمان لەپێشەوە نارد کە خەبەربدا کە شێخمەحموود ئیمشەو لێرە میوانە . سوار ڕۆیشتن . ئێمەش دوابەدوای ئەوان جڵەوی ولاغمان وەرگێڕا ، ڕوومانکردە دەواری کوێخا .

کە نزیك دیواخان بووینەوە ، بیست سی زەلام بەپیرمانەوە هاتن ، ولاغیان لێ گرتین . دابەزین ، ڕوومانکردە دیواخان . دۆشەك

---

(٣) مالامال : پڕ .

ڕاخرابوو ، سەماوەر حازر ، چای دەمکرابوو ، بەئیستیراحەت دانیشتین . دیققەتمکرد لە جافەکان یەکێکیان دانەنیشتووە ، هەموو دەستەونەزەر لەخدمەت شێخا ڕاوەستاون‌و نازانین کامیان ساحێب دیواخانە . عەرزی شێخم کرد ئەمر بکا کوێخا ساڵح خۆی دابنیشێ ، نەمانئەناسی کوێخا کامەیە . لەخۆمەوە بانگمکرد کوێخا ساڵح ! یەکێ جوابی دایەوە . پێمگوت شێخ ئەمر ئەکا تەشریفت دانیشێ . شێخیش کە ناسی ، حوکمی لێ کرد ، بەزۆر کوێخامان دانیشاند . باقی جافەکان ئالأبوونە ئیش‌و خدمەتکردن ، یەکێ چای دادەنا ، یەکێ جغەرەی دەهێنا ، بەجارێ هەموو لە حەرەکەتا بوون . نوێژی مەغریب کرا ، لە چاخواردن بووینەوە ، سفرە هاتە پێشەوە ، خواردەمەنی ڕیزکرا . لەپاش خواردن دووبارە سەماوەر کەوتەکار . هەتا سەعات سێی شەو هەر قسەی خۆش‌و مەحەببەت‌و چاخواردنەوە بوو . ئەوشەوە لەلای ئەو قەومە نەجیبە وەکوو شەوی جەژن‌و ڕۆژی شادی‌و فەرەح بوو . بۆ ئیستیراحەتی ئێمە جێگای نووستن‌و ڕاکشانیان ڕێکخست .

بەیانی کە نوێژمان کرد ، بەرچایی : ماست ، کەرە ، پەنیر ، گۆشتی برژاو لەگەڵ نانی ساجیی جوان هاتە بەردەستمان . دووبارە بە چاخواردنەوەو قسەی خۆش خۆش مەشغوول بووین ، نزیك دوو سەعات لەناو یانا ماینەوە . شێخ ئەمری فەرموو ولأغ بێنن . بەجارێ هەموو ولأغ بە زین‌و لغاوەوە بۆمان ڕاگیرا . سوار بووین ، دوعاخوازیمان کرد . بۆ ڕەوانەکردنمان بەپیادەیی سەد زەلام زیاتر لە جڵەوی ولأغی شێخەوە پێش‌کەوتن . لەپاش نیو سەعات ڕێگا بە زۆر گەڕانەوە .

که ماینەوە خۆمان ، بەناو خێڵ و عەشیرەتدا ئەڕۆیشتین ، نزیك دەوارێکی گەورە بووینەوە ، گوتیان ماڵی کەیخوسرەوبەگی کوڕی پاشایە . وامان بە موناسب زانی لابدەینە ماڵی کەیخوسرەوبەگ . که ڕوومان کردە دەوارەکەی ، خدمەتکار هاتن بەپیرمانەوە ولاغیان لێ گرتین ، بەتەرتیب و تەمیزی دیواخانی شاهانە بوو ، بەگ دەستبۆسی لەگەڵ شێخ کرد . سەماوەرو چا ئامادە بوو ، بە خدمەتکردن و قسەی خۆش و چاخواردنەوە دوو سێ سەعات مەشغوول کراین . بەگ فەرمووی نابێ تەشریفتان بڕوا ، نەهار لێرە بکەن . ماڵی پاشا نزیکە ، پاش نیوەڕۆ تەشریفتان میوانی پاشا بن . ئیتاعەی قسەی کرا . ئەو قاوەڵتی یە لەخدمەت کەیخوسرەوبەگ بەمەحەببەت و یەکێتی ڕامانبوارد . وەقتی نیوەڕۆ دووبارە چا خورایەوە ، ولاغ حازرکرا ، ڕووەو ماڵی پاشا سواربووین .

که نزیك بووینەوە ڕوانیم بارەگاو دەستگاو هۆردووگایەك دەرکەوت نموونەی بارەگای جەمشیدی . خێوەتی پاشا بەجوێ ، دەوارێکی گەورە لە تەنشتیەوە بۆ میوان ، بە ڕیزە دەواری بەگزادەکان و خدمەتکاران . لەسەر ئەو چیمەن و سەوزەگیایە کورسی و ئەسکەمل ڕیزکرابوون ، وەك قەسری بەهەشت ئارایش و[٤] ڕازابوونەوە . ئێمە گەیشتینە پێشەوە . خدمەتکار هاتن ولاغیان لێ گرتین . شێخ تەشریفی چووە خێوەتی پاشا ، ئێمەش چووینە دیواخان . چای حازر بوو . بە چاخواردنەوە زەمانێ گیراین . لەپاشا ئێمە چەند کەسێ بۆ نوێژکردن و تەفەڕڕوج و سەیران چووینە سەر چەمەکە . ئەو دەشتە دەشتی خەتاو خوتەن بوو ، ئەو مێرگ و مێرغوزارە جەننەتی عەدن بوو ، هەوای پاك و تەمیزیش دەوای ڕۆح و بەدەن . گوتم

(٤) ئەبوو «ئارایش درابوون و» بووایە .

عومر ئەو عومرەیە کە بەگزادەی جاف ڕای‌ئەبوێرێ . هەزار فەزڵی پاشا بەسەر سوڵتانی ڕۆم‌و عەجەمدا هەبوو ، چونکە ئەم سەربەست ، بە ئارام ، بە ئاسایش ژیان ڕائەبوێرێ . ئەوشەوە هەمووامان لە دیواخانی پاشا بووین . کە ڕۆژبووەوە عەلی‌بەگی کوری پاشا جوابی نارده خدمەت شێخ کە هەڵەبجە نزیکە ، ئەبێ ئەم قاوەڵتی‌یە میوانی من بن ، تەشریفتان نەڕوا . ڕجای قوبوولێ کرا . منیش لە حوکوومەتی پاشاو هاتوچۆی عەشایر لە هەرلایەکەوە دیققەتم ئەکرد ، ئەو زاتە ئەم هەموو حەشەراتە(٥) ڕووی‌تێ‌ئەکرد ، هەرکەس بە مەرامی خۆی ئیشی بۆ ئەکرا وە دەگەڕانەوە . ئەگەر مەسئەلە موهیم بووایە حەواڵەی یەکێ لە بەگزادەی ئەکرد کە دروستی‌بکاو ڕێکی‌بخا . خۆشی لەگەڵ شێخ‌غەنی ناوێ کە نەدیم‌و قازی‌و کاتبی بوو یاری دامەیان ئەکرد .

هەروا بە گەڕان‌و سەیران ڕامانبوارد تا وەقتی چوونە ماڵی حەمەعەلی بەگ هات . کە چووین ، سەیرم کرد لەسەر ئەو دەشتی زومورڕەدینە کورسی‌و ئەسکەمل ڕێکخرابوون‌و فەرش‌و دۆشەك بەجیا لەسەر سەوزەگیا . لە دوو لاوە سەماوەر زیرەی ئەهات ، وە چەند شەخسێ لە بەگزادە لە خدمەت حەمەعەلی بەگدا دانیشتبوون ، بەپیر شێخەوە هاتن . سێ خوان تەرتیب‌کرابوو ، یەکەم بۆ بەگزادەو شێخ ، دووەم بۆ قیسمی ئێمە ، سێ‌یەم بۆ سوارو خدمەتکاران . دەست‌کرا بە تەعام‌هێنان‌و دانان . جارێ وەك ماڵێکی زۆر گەورەو دەوڵەمەند لە مانگی ڕەمەزانا ئیفتاری‌یە(٦) بۆ خۆی دروست‌بکا ، وام چاوپێ‌کەوت . لەو مەوسیمی

---

(٥) لەم جۆرە شوێنەدا «عەشامات ، حەشامات» ئەوترێ .

(٦) ئیفتاری‌یە : بەربانگ .

بەهارەدا لەسەر خوان کە ڕیزکرا ، ئەنواعی مورەباو کولیچەو شەکرلەمەو پاقلاواو فنجان‌بڕو قاپە فرنی هاتە پێشیٚ . لەپاش ئەمانە پلاوی برنجی سەدری لەگەڵ ئەنواعی چێشتی لە گۆشت دروست‌کراو کە ناوی زۆریانم نەدەزانی ، ئامادەکراو ، لەو تەعامانەی بۆ ئێمە هاتبوو عەینی ئەوەش بۆ سوارو خدمەتکار دانرابوو . بە خۆشیو مەحەببەتێکی زیاد ئەو قاوەڵتی‌یەمان لەخدمەت کوڕی پاشادا کرد .

پاش نیوەڕۆ سواربووین چووینە هەڵەبجە ، لە ماڵی مەجیدبەگی کوڕی عوسمان‌پاشا میوان بووین . ئاساری میوان‌نەوازی لەوێشدا ئاشکرا بوو . شێخ بەڕەسمی فاتیحە خوانی لەگەڵ مەلا ئەحمەدی شینکی کە مودەڕڕیسی مزگەوتی گەورەی سولەیمانی بوو وە شێخ لە خدمەت خۆیا هێنابووی ، چوونە خدمەت عوسمان‌پاشا .

دوو سێ شەو لە هەڵەبجە ماینەوە . لەتەرەف تاهیربەگی کوڕی عوسمان پاشا دەعوەتێکمان بۆ کرا چەشنی دەعوەتەکەی عەلی‌بەگ . بەڕاستی دیواخان‌و نان‌و خوانی عوسمان‌پاشا خوانی یەغما(٧) بوو ، نەك بە خوسووسی ، بە دائیمی وابووە . غەیری سەخاوەتی ئیحسان‌و ئینعامیشی بێ‌میسل بوو . بۆ تەعمیری مزگەوتی گەورە لە سولەیمانی کە لە زەمانی بابانەکانەوە کرابوو و ڕووی لە خراپی(٨) بوو ، بەجاریٚ پێنجسەد لیرەی عوسمانیی بۆ نارد کە سەرفی تەعمیراتی بکەن ، وە بۆ عولەمای هەڵەبجەو ئەترافی ئیحسانی دەوامی ئەکردو ، تەبیعەتی ئەوەندە بەرز بوو کە بهاتایە سولەیمانی میوانی کەس نەدەبوو ، خانووی خوسووسیی ئەگرت . هەروەك

---

(٧) یەغما : تالان .

(٨) خراپی : وێرانی .

تاهیر بەگی جاف

هەڵەبجە ، ئەهلی سولەیمانیو مەئموران ئەچوونە دیواخانەکەی . بۆ سەخاوەتی عوسمانپاشا هەرچەند بنووسرێ ڕاستە . خوا لە قیامەتیشدا ساحێب نیعمەتی کا .

لەپاش چەند ڕۆژێ کە لە[9] هەڵەبجە ماینەوە ، دوعاخوازیمان کرد ، هاتینەوە ماڵی مەحموودپاشا .

---

(٩) ئەم (لە)یە لە دەسنووسەکەدا نەبوو ، بەڵام پێویست بوو بێ . لاموایە لە نووسینەوەدا لەبیرچووبێ .

مەحموود پاشای جاف

مەحموود پاشا زاتێکی بە ئیعتیبار ، بە تاعەت ، بە عیبادەت ، بە ئیحسان ، بە ئینعام ، بە عەدالەت ، بە حوکم بوو . عادەتی وابوو کە نوێژی بەیانیی ئەکرد لەسەر بەرماڵ هەڵنەدەستا قورئانو دەلایلی ئەخوێند هەتا هەتاو گەرمئەبوو ، ئەوسا سوننەتی ئیشراقی ئەکرد . لەپاش ویردو سوننەتکردنو قورئانخوێندن تەشریفی ئەهاتە مەجلیس . سەماوەر حازر بوو ، میوانی خوسووسی لەخدمەتیا کۆئەبوونەوە . ئیشوکاری عەشایر ئەگەر ببوایە ڕێكئەخرا .

ئەم زاتە دوو دەفعە لەتەرەف سوڵتان عەبدولحەمیدەوە تەکلیفی وەزیری لێ کرا ، قوبووڵی نەکرد . مانگی پەنجا لیرەی لەتەرەف حوکوومەتەوە هەبوو (حق السکوت) . ئەو مەعاشەی بۆ تەخسیس کرابوو کە ئیتاعە بە حوکوومەت بکا ، باوجوود عەقیدەی کورد ئەوسا وابوو کەسێ بچێ بەگژ حوکوومەتاو[1] خەلیفەی ئیسلاما کافر ئەبێ . وەئیللا مەحموود پاشا ئەیتوانی لە هەورامانەوە هەتا مووسڵ داگیری بکا . لەگەڵ ئەو هەموو نوفووزەی وەك شەخسێکی بێدەستەڵات تابیعی ئەمری حوکوومەت بوو . سەبەبیشی دیانەت بوو .

---

(١) ئەبوو «حوکوومەت»وە بووایە .

مەحموود پاشای جاف بە بەرگی پاشایی‌یەوە

له خوسووسی ئیحساناتەوە من له سەد پێنجی نازانم . هەر ئەوەی مەشهووڕو له بەرچاو بووبێ نووسیومه . له قزراباتەوە هەتا مەریوان ، ئەو دێیانەی قەڵەمڕەوی جاف بوو[2] ، مەعاش بۆ مەلا ، وەقف بۆ مزگەوتەکانیان لەتەرەف پاشاوە مەعلووم کرابوو . له نەفسی سولەیمانیدا هەموو مەلاو مودەڕڕیس و زۆر له ساحێب خانەدانی لێ‌قەوماو مووچەو بەراتیان هەبوو . جگە لەم ئیحسانانە دائیمییەی هەر شێخ و مەلاو دەروێش و فەقیر[3] کە[4] ڕووی بکردایە ماڵی ، بەمەحرورمی نەدەگەڕایەوە . هەموو ساڵێ چەند کەسێ موراجەعەتیان پێ ئەکرد بۆ چوونە حەج ، پارەی حەجی ئەدانێ ، مەئیووسی نەدەکردن .

حیکایەت خوانەکەی کەیخوسرەوبەگ بۆی گێڕامەوە : پاشا ناردی بەشوێنما چەند شەوێ حیکایەت بۆ ئەو بکەم . چوومە خدمەتی ، شەو کتێبم بۆ ئەخوێندەوە . ڕۆژیش له دیواخان لەگەڵ میوان و خدمەتکار ڕام‌ئەبوارد . ڕۆژێ سەیرم‌کرد مەلایەکی مێزەربەسەر هات . پاشاش تەشریفی له دیواخان بوو لێی‌پرسی : مەلا تەشریفت لەکوێوە دێت ؟ عەرزی‌کرد : پاشا ، له ئێرانەوە . باسی کەرەم و ئیحسانی ئێوەم بیستووە ، بەئومێدی ئەوە کە موعاوەنەت بفەرمووی منیش بچم بۆ حەج[5] . پاشا فەرمووی بەخێر بێیت باشە ، ئەمما هێشتا بۆ چوونە حەج موددەتێکی ماوە . مەلاش وتی تازە پێم‌ناکرێ بچمەوە ئێران ، بە نیەتی زیارەتی

---

(۲) ئەبوو «بوون» بووایە .

(۳) ئەبوو «فەقیرێ» بووایە .

(٤) ئەم «کە»یەش پێویست نییە .

(٥) ئەبوو لێرەدا ڕستەیەکی وەکوو «هاتوومە خدمەت» بووایە .

بەیتوڵڵاە دڵم لە ماڵ‌و منالّی خۆم هەڵکەندووە . ئەم دیواخانە ڕۆژی سەدکەس نانی لیّ ئەخوا ، منیش لە گۆشەیێکەوە نانێکم دەست‌ئەکەویّ هەتا حاجی‌یان ڕیّك‌ئەکەون . پاشا فەرمووی ئارەزووی خۆنە دانیشە ، ڕەفیق ڕیّگا زۆر ئەبیّ . مەلا مایەوە . لە خوار دەوارو دیواخان شیوو کەندەلاّنیّ هەبوو چووە ئەویّ بەقەدەر جیّگای زەلامیّ لە کەندەلاّنەکەی دابڕی[٦] ، بەرماڵی لیّ داخست ، دەستی‌کرد بە قورئان خوێندن ، شەوو ڕۆژ ئەو جیّگایەی چۆڵ نەدەکرد ، یا نوێژی ئەکرد یا قورئانی ئەخوێند . بۆ نان خواردنیش ڕووی نەدەکردە دیواخان ، خۆی وا بردبوە دڵی ئەو عالەمەوە کە ئەمە قوتبی زەمانە . مەجبوور نۆکەر نانیان بۆ ئەبرد . مەلا هەتا مەوسیمی حەج دەوامی‌کرد . ڕۆژیّ پاشا بانگی‌کرد ، وتی مەلا ئەگەر تەشریفت ئەڕوا ، ئیستا لە سولەیمانی حاجی‌یان تەدارەك ئەکەن ، تۆش پارە وەرگرە ، خوا حافیز ، دوعای خێرمان بۆ بکە . مەلا وتی بەڵیّ حازرم . پاشا ئەمری‌کرد بیست لیرەی عوسمانی‌یان تەسلیم‌کرد وە بۆ سولەیمانی خستیانە ڕیّگا . لەپاش دوو سیّ مانگ پاشا تەشریفی چوو بۆ بەغدا ، خدمەتکاریّ هات عەرزی‌کرد مەلای حاجی وا لە بەغدایە کووتاڵ ئەکڕیّ . پاشا وتی لیّ‌بگەڕێن کەیفی خۆیەتی . موددەتێکی پیّ‌چوو عێل ڕووی‌کردە کوێستان . ماڵی پاشاش لە ئەترافی پێنجوێن ڕەشماڵی هەڵدابوو . ڕۆژیّ سەیرم‌کرد خدمەتکار مەلایان هێنا بۆلای پاشا ، عەرزیان‌کرد دووکانی داناوە ، ئەوەی لە بەغدا کڕیویە لێرە ئەیفرۆشێتەوە . پاشا لیّ‌پرسی مەلا بۆچ لە حەج پاش‌کەوتووی ؟ گوتی لە ڕیّگا ڕووت‌کرامەوە ، ئیرادەم بوو خۆم بیّمەوە خدمەتت کە بمنێری‌یەوە بۆ

---

(٦) ڕەساتر بوو بیوتایە : «بەقەدەر جیّگای زەلامێکی لە کەندەلاّنەکە دابڕی» .

حیجاز . پاشا فەرمووی خاسە ، بێرەوە . هیچ قسەی پێ نەگوت . وەقتێ چوونە حەج هات ، ڕوانیم مەلا هاتەوە خدمەت . پاشا فەرمووی دانیشە هەتا ئیشت دروستئەبێ . مەلا ئەوشەوە مایەوە . پاشا کاغەزێکی بۆ سولەیمانی بۆ لای حاجی ئەحمەدی مووسڵی نووسی کە ئەم زاتە هەتا مووسڵ مەسرەفی نانو کرێ ولاغی بدەرێو بیست لیرەشی بۆ حەواڵە بکەو بۆ وەکیلت بنووسە ئەویش هەتا حەڵەب ڕەوانەی بکا ، پارەکەی تەسلیم مەکەن . وەکیلی حەڵەبیش بەورەنگە ڕەوانەی بکا ، هەتا سواری واپۆڕ نەبێ حەواڵەکەی تەسلیم مەکەن . پاشا بەمڕەنگە مەلای نارد بۆ حەج .

ڕەفیقێکم بۆی گێڕامەوە کە : بۆ تیجارەت چوومە سنە . کە ماڵو ئەشیامان کڕی ، ڕێگای مەریوان نائەمین بوو ، لە هەورامانەوە هاتینەوە هەڵەبجە . ماڵی پاشا لەسەر ئاوی زەڵم بوو ، خەبەری بیست کە ئێمە لە ئێران هاتووینەوە ، دوو سواری ناردە سەرمان کە بچینە ماڵی پاشا . کە چووین بەخێرهاتنی کردین ، ئیلتیفاتی زۆری نواند ، فەرمووی غائیلەتان نەبێ هەرچیتان لێ بستێنین قازانجتان ئەدەینێ ، ئێوە کاسبن شوێن نەفع کەوتوون ، بارتان بکەنەوە بزانم ئەوی بەکاری ئێمە بێ بیستێنین . ئێمەش بارمان کردەوە ، هەموو ئەشیامان لە بەرچاوی ڕانواند . میقداری چەند تۆپێك خامەكو چیت وە مشکیو سرکەیی جیاکرایەوە ، فەرمووی ئەمانە بەشی ئێمەیە ، نرخی چەندە ؟ ڕاستەکەی نرخی خریدی پێنجسەد قران ئەبوو ، عەرزمانکرد بایی هەزار قرانە . فەرمووی خاسە . حەقەکەتان پێئەدەین . ئیتر باری خۆتان ببەستنەوە .

هەروا مەجلیس گیرابوو ، سەیرمکرد سەیدێکی شاڵی سەوز بەسەرەوە ، سواری گوێدرێژێ بووە هات . کەرەکەی بەستەوە . خۆی

هاتە پێشەوە ، دەست‌بۆسی لەگەڵ پاشا کرد . پاشا فەرمووی دانیشە سەیید ، تەشریفت لەکوێوە هاتووە ؟ سەیید بەچۆکا هات ، عەرزی‌کرد لە زەنگنەوە هاتووم . خەبەراتی ئەو ناوەی لێ پرسی ، سەیید جوابی ئەدایەوە . لەپاش نیوسەعات ڕوانیم لۆتی‌یەك زوڕنای بەپشتەوە هات ، سەلامی کرد ، لەلای خواروو دانیشت . ماندوونەبوونیی ئەویشیان کرد ، وەقتی قاوەڵتی هات ، نانیان دانا ، هەرکەس بە دەرەجەی خۆی سینیی بۆ دانرا . لەپاش نان‌خواردن دەست‌ودەم شۆررا . پاشا ئەمینداری خۆی بانگ‌کرد گوتی بچۆ پەنجا قران بۆ سەیید وە سەد قران بۆ لۆتی بێنە . سەیید تووڕە بوو ، وتی پاشا بەخوا نامەوێ . بە من کە سەییدم ، ئەولادی پێغەمەر ، پەنجا قران ئەدەی[٧] ، سەد قران بە لۆتی‌یەکە ! پاشا فەرمووی ئەو لۆتی‌یە زەممان‌ئەکا ، زۆر جێگا ئەچێ ، لە هەرلایەك قسەیەك بکا ئابڕوومان دەبا . سەیید حیددەتی زیادکرد ، گوتی وەڵڵاە نامەوێ . ئەمجا پاشا کەوتە قسەی خۆش ، گوتی سەیید تەشریفت هەتا پشت دەوارەکە بڕوا . کە بانگم‌کردی بێرەوە . سەیید چووەدەرێ . پاشا ڕووی‌کردە ئەهلی مەجلیسەکە گوتی ئێوە بە شاهید بن پەنجەی دەستم یەکێکیان پەنجا ، دووەمیان سەد ، سێ‌یەم سەدوپەنجا ، چوارەم دووسەد ، پێنجەم دووسەدوپەنجا قران بێ . لە بەرچاوی مەجلیس مەعلوومی کرد ، بانگی‌کرد سەیید بێرەوە . سەیید هات . پاشا گوتی لەم پێنج پەنجەیەم یەکێکیان

---

(٧) زێوەر خۆی لەپێشا وای نووسیوە : من سەیید ، ئەولادی پێغەمەر ، پەنجا قران ئەدەی بە من ، سەد قران بە لۆتی‌یەکە» . پاشان وای لێ‌کردووە کە ئێمە نووسیومانەتەوە ، بەلاّم «بەمن» ەکەی لانەبردوە ، هەرچەند پاش ئەو دەسکاری‌یە شوێنی نامێنێ . ئێمە لامان‌برد چونکە دڵنیا بووین لەیادی‌چووە لای‌بەرێ .

بگرە ، خۆت‌و بەختت ، هەرچەندی بێ لەوە زیاترت پێ‌نادەم ، سەیید دەستی‌برد پەنجەیێکی گرت . بە ئەمری خوا پەنجەی پەنجا قرانی بوو . پاشا فەرمووی مەجلیس حەق سەیید چەندە ؟ هەموو شاهیدیمان‌دا کە پەنجا قرانە . سەیید توورە بوو ، ڕازی نەبوو . پاشا گوتی دووبارەی ئەکەمەوە ، بچۆرەوە دەرێ . پاشا پەنجەکانی گۆڕی‌و هەر یەکە ناوی میقدارێکی لێ نا وە ئێمەی کردەوە بە شاهید ، سەییدی بانگ‌کردەوە ، بە ئەمری خوا ئەمجارەش پەنجەی پەنجا قرانی گرت . گوتی سەیید خەتای من نی‌یە ، خوا ئەوەندەی داویتێ ، پێی ڕازی بە . سەیید ناچار پەنجا قرانی وەرگرت .

لە ئاخردا ڕووی‌کردە ئێمە ، گوتی هەر لێرەوە هەتا سولەیمانی خێڵی جافە . ئەم عەشیرەتەش لە هەموو ڕەنگێکی تێدایە . ئێوە بە پارەو کووتاڵەوە بەناویانا بڕۆن ، ئیحتیماله زەرەرتان پێ بگەیێنن ، ئەبێ ئێمە بۆتان بکەوینە ئەزیەت . دەفتەرێکم گرتووە لە سولەیمانی ئەشیامان بۆ بستێنن . ئێوە ئەهلی شارن ، لە پیاوی ئێمە چاکتر سەودا ئەکەن . دوو سوارتان لەگەڵ ئەنێرم هەم ئاگەهداریی ئێوە بکەن ، هەم لە سولەیمانی ئەشیاکانیان بۆ بکڕن . ئێمەش ئەمەمان زۆر پێ خۆش‌بوو . ئەمری‌کرد دوو سوار هاتن پارەی کووتاڵەکەمانی دایە دەستیان کە لە شار تەسلیمان بکەن . ئێمەی خستەڕێ . کە گەیشتینە سولەیمانی سوارەکانمان لە ماڵی خۆمان میوان کرد . پارەی کووتاڵیان تەسلیم کردین . ڕۆژ بووەوە . چووینە بازاڕ . موافیقی دەفتەر ئەشیامان بۆ کڕین ، تەسلیمی سوارەکانمان کرد .

ئیحسان‌و خێراتی مەحموود پاشا زۆرە . لە گەرمیان لە کەلار ، لە دەکە ، لە قەرەداغا لە تەکیە ، لە نەفسی قەرەداغ ، لە زۆر جێگای‌تر ، مزگەوت‌و ئەوقافی هەیە . مەدرەسەیێکی لە قزراباتا کردووە وەك

مەدرەسەی نیزامی یەی نیزامولمولك ئەبێ ، هەموو مانگێ چل لیرە زیاتر بۆ مەعاشی مودەڕڕیس‌و تەلەبەو موئەززین‌و خادیم لە وەقفێ کە بۆی داناوە[٨] ، سەرف ئەکرێ . هەتا خۆی لە حەیاتا بوو مونتەزەم ئەم مەعاشانە ئەدرا . لەپاش وەفاتی ، کەیخوسرەوبەگ لێی زیادکرد . لەسەر قەبری پاشا دووکەسی بەئوجرەت گرت کە قورئان بخوێنن . لەپاش کەیخوسرەوبەگ‌و عەبدوڵلابەگی کوڕی بەزیادەوە مانگانەی مەلاو مجەورو تەلەبەیان ئەدا . بە ئیشێك ڕێم‌کەوتە قزراباد ، هاتوچۆی لای عەبدوڵلابەگم ئەکرد ، دیققەتم‌کرد تەبیعەتی مەردانە ، زۆر چاوی لە پیاوەتی‌و ئیحسانە . دائیما گولوستانی شێخ سەعدیی بەدەستەوە بوو تەماشای ئەکرد . هاتوچۆی کەسی نەدەکرد . لەپاش ئەو ئەوقافەکە کەوتە ژێرچنگی حەسەن‌بەگی حەمەعەلی‌بەگی کوڕی پاشا . وەکو بیستوومە ئەمیش لاحیقە ، یەعنی ڕێگای پێشینانی گرتووە .

چاکی‌و مەردیی مەحموود پاشا ئەوەی من بیستوومە نووسیومە ، وەئیللا سەد چەندانە زیاترە . جارێك ئەچێتە بەرزنجە ، ئەبینێ ئاوی مزگەوتەکەیان کەمە . دەست‌بەجێ هەزار قران تەسلیمی شێخەکان ئەکاکە کارێزکەن بخەنە سەر بیری کارێزەکەی ، پاکی‌بکەنەوەو ، فەرمووشی ئەگەر ئەم میقدارە بەشی نەکرد جواب بنێرن چەندی لازم بوو پارەتان بۆ ئەنێرم .

مەلا عەبدولڕەحمانی پێنجوێنی کە لە عیلمی عەقلی‌بەو نەقلی‌یەدا هاوتای نەبوو و لە پێنجوین تەدریسی ئەکرد ، ئیدارەی خۆی‌و تەلەبەی لەتەرەف بەگزادەی جافەوە تەئمین کرابوو .

---

(٨) ئەبوو «داناوە» بووایە .

هەموو ساڵێ لەتەرەف حوکوومەتەوە ، میقدارێ عەسکەر لەگەڵ زابتێکی گەورەو مەئموورو کاتبو قوڵچیی ئەغنام ئەنێررانە لای پاشا . ئەوانیش لە دیواخاندا لێی دائەنیشتن . بە ئەمری پاشا بەگزادە بلاوئەکرایەوە بەناو عێلا ، ڕەسمی ئەغنام ئەسێنرا ، ئەیانهێنایەوە بۆ پاشا . ئەویش ڕەسمی حوکوومەتی ، کە مەعلووم بوو ، جویائەکردەوە ، وە بۆ مەئموورەکانو زابتی عەسکەرەکان بەشی ئەدانێ . باقیی لە بەگزادەو عەسکەری تەقسیم ئەکرد . هەمووی بەمەسرووری ئەناردنەوە شاری سولەیمانیو بەشی موتەسەڕڕیفو زۆر مەئمووراني عەسکەری بەشی ئەنارد . نەك موتەسەڕڕیف ، والیی مووسڵو موشیری بەغدا [9] چاویان لە ئینعامی مەحموود پاشا بوو .

زاتێ بوو زۆر عاقڵو داناو بەتەدبیر . شێخ ڕەزای مەشهوور زۆری مەدحکردووە . ئەمە شیعرێ لە قەسیدەی ئەوە [10] :

بە محمودی مرا روی نیازاست
کە صد محمود در پیشش ایازاست [11]

لە دنیا بە خۆشیو مەردی ڕایبوارد . ئینشائەڵلا قیامەتیشی وائەبێ .

---

(٩) ئەبوو «بەغداش» بووایە .

(١٠) واتە : لە قەسیدەکەی شێخ ڕەزایە ، یا لە قەسیدەی مەدحەکەیە . بە مەعنای یەکەم «ئەو» ضەمیرەو «ە» پێوەندکەری موبتەداو خەبەرەکەیە . بە مەعنای دووەم «ئەوە» تێکڕا ئیسمی ئیشارەیە .

(١١) نە قەسیدەکە کە زێوەر باسی ئەکاو نە ئەم تاکە بەیتە لە دیوانە لەچاپدراوەکەی شێخ ڕەزادا نین ، بەلام بەهۆی دۆستی بەڕێزم دوکتۆر حەسەن جافەوە ئاگادار بووم کە ئەوەی زێوەر ناوی لێئەنێ قەسیدە ، پارچەیەکی سێ بەیتییە ، ئەو بەیتەی کە زێوەر

نووسیویەتەوەو دوو بەیتی تر کە ئەمانەن‌و وردەجیاوازی‌یەك لەنێوان بەیتی یەکەمی دوو تێکستەکەدا هەیە هەرچەند مەعنا ناگۆڕێ :

بە محمودی مرا روی نیازاست
کە صد چون شاه محمودش ایازاست
بە کیخسرو نژادی میکنم ناز
کە بر کیخسروانش کبر و نازاست
فلك بر درگهش همچون غلامان
دولا گردیده ، گویی در نمازاست

واتە : من ڕووی داوام لە (مەحموود) ێکە صەدی وەك شاە مەحموود (سوڵتان مەحموودی غەزنەوی) لە بەردەمیا وەك ئەیازی وەزیری سوڵتان مەحموودە لە بەردەم سوڵتان مەحمووددا .

من شانازی بە شازادەیەکەوە ، یا بە نەوەیەکی کەیخوسرەو بەگی جافەوە ئەکەم کە مەحموود پاشای کوڕی حەمەپاشای کوڕی کەیخوسرەو بەگە ، کە بەسەر هەموو پادشاهانا فیز ئەکا .

شایەکی ئەوتۆیە ئاسمان بەو بەرزی‌یە لە بەردەرگایا وەك نۆکەر سەری دانەواندووە ، ئەڵێی نوێژ ئەکا !

نەقیب شێخ مستەفا

لە ساداتی سولەیمانی ، نەوەی حەزرەتی کاک ئەحمەد ، شێخ مستەفای نەقیب ، لایقە لە ڕیزی مەردانا[1] بنووسرێ . زاتێ بوو لە دیانەتا موتەعەسسیب ، لە دنیادا حوڕ ، سەربەست ، بەغیرەت . بۆ وەسفی ئەخلاقی ، ئەم شیعرەی شێخ ڕەزا شاهیدی سادقە کە لە مەدحی ساداتی سولەیمانی نووسیویەتی :

---

(١) لە دەسنووسەکەدا «مەردانە» نووسرابوو .

شێخ سەعید سەرداره ، شێخ مارف هەتا حەزکەی نەجیب بۆ جەوانمەردیو شەجاعەت بەینی بەینەڵلا نەقیب

ڕوتبەی نەقیبی ئەو زەمانە بۆ ئەوە بوو یەکێ لە سادات بۆ موحافەزەی حوقووقی سەییدان لە مەجلیسی ئیدارەی لیوا دائەنیشت . نەقیب شێخ مستەفا کە ئەچوە مەجلیس بۆ موحافەزەی حەقی سەییدو غەیر سەعیی ئەکرد . قسەی ئەو هەموو مەجلیس نەیانئەتوانی ڕەددیبکەنەوە . سەروەتو دەوڵەتی بە واسیتەی فەلاحەتو زەراعەتکردنی خۆیەوە بوو . هەمیشە چاوی لە فەلاحەت بوو . وە لە حاسلاتێ کە بە ڕەنج پەیدای ئەکرد خدمەتی دیواخانو میوانو فەقیرانی ئەکرد . کە مانگی ڕەمەزان ئەهات بۆ تەلەبەو مجەوری هەموو مزگەوتێ لە سولەیمانی شەکرو چاو پارەی ئەنارد . بۆ ئیفتار ، هەر شەوێ تاقمێکی بانگئەکرد ، شەوێك هەموو ئەهلی مەحەللە ، شەوێك هەرچی مەلای مودەڕڕیسو ئیمامی مزگەوتان[2] ، شەوێك هەموو مەئموورانی حوکوومەت ، شەوێك هەموو توجار . خۆلاسە تا مانگی ڕەمەزان تەواو ئەبوو هەر شەوی دەستەیێکی بۆ ئیفتارکردن بانگیکردوونە[3]ماڵی خۆی ، وە بۆ ئەم میوانانە نەفسی خۆی وەك خدمەتکار بەسەریانەوە ئەگەڕا ، قاپە چێشتی دادەنا ، ئاوی ئەهێنا ، قسەی خۆشی لەگەڵ ئەکردن . وە مەلای خوسووسیی هەبوو لە دیواخان تەراویحی ئەکرد . هیچ خدمەتکارێکی نەیئەتوانی ڕۆژوو نەگرێ یا نوێژ نەکا . دایما حافیزی قورئان لە مەجلیسیا هەبوو بۆ قورئان خوێندن . بە ڕێگایەکا تەشریفی کە ئەڕۆیی ژنان خۆیان ئەشاردەوە . هیچ ژنێ نەیئەتوانی

(٢) واتە : هەبوون ، یان «هەرچی» بەمەعنای «هەموو» بێ .

(٣) ئەبوو «بانگکردوونە» یا «.. کردۆتە» بووایە .

لەترسی ئەو لە بەردەرگا دابنیشیٚ ، حەتتا هیٚندیٚ سەرسەریو خویٚری لە کوڕان ئیشیان ئەوەبوو بەکۆلاٚنانا ئەگەڕان کە بیاندیایە ژنان لە بەردەرگا دانیشتوون یەکیٚکیان ڕایئەکرد ئەیگوت نەقیب هات ، ژنان لەترسا ڕایانئەکردە ژووریٚ ، سەرپۆشو شتیان لیٚ بەجیٚئەما ، سەرسەرییەکان هەڵیانئەگرتو ئەڕۆیشتن .

ساڵیٚ باران نەدەباری ، خەڵق ئەچوونە نویٚژەبارانە تۆبەو موناجاتیان ئەکرد ، خەبەریان بە نەقیب دا کە سەعیدبەگی مەحموود پاشا کە دراوسیٚو خزمی حەرەمی بوو ، ژنیٚکی بەقەپاتمە لە ماڵەوە داناوە ، ئەم بیٚبارانییە کە غەزەبی ئیلاهییە لە دوو سیٚ کەسیوا بیٚدینەوەیە . گورج خۆی لەگەڵ خدمەتکاران هەستا چوو ژنەکەی لە ماڵ هیٚنایەدەریٚ ، ئەمریکرد شاربەدەری بکەن . منالٚ شویٚنی کەوتن . ئافرەتیان لە جیٚگای خۆی تەفروتوونا کرد . بە ئەمری خوا دوارۆژ باران باری ، خۆشی کەوتە ولاٚت .

ئاساری خەیرییەی لە ساڵیٚکدا مزگەوتی (تەنگیسەر) ، مزگەوتی (داریکەلی) ، مزگەوتیٚ لە مەحەللەی کانیئاسکان . ئەم سیٚ مزگەوتەی تەواوکردو مەلاو ئیمامی بۆ ڕاگرتن . بەراتو مەعاشی بۆ مەعلووم کردن . لەڕووی ئومەراو مەئموورانی حوکوومەت ڕیاییو مەراییی نەبوو ، سەربەست لەگەڵیان موعامەلەی ئەکردو کەسیٚ پەنای پیٚ ببردایە عەشایر یا غەیر بە هەموو غیرەتی خۆی سەعیی بۆ ئەوکەسە ئەکرد . لەخدمەت کاکیا مەرحوومی شیٚخ سەعید لە ئەستەنبووڵەوە چوو بۆ حیجاز ، نائیلی زیارەتی بەیتوڵلاٚش بوو . لە مەککەی موکەڕڕەمە وەفاتیکرد ، لەویٚ مایەوە لەخدمەت ئەسحابو ئەتباعا (علیه الرحمة) .

شێخ ڕەزای تاڵەبانی

بۆ وەسفی ئەو ئەم غەزەلی شێخ ڕەزایە کافی‌یە :

دست خیاط ازل خرقهٔ ناموس و عفاف
خوش بریدەاست بە بالای نقیب الاشراف
(مصطفی) نام چراغ نسب مصطفوی
نخبهٔ هاشم و نقد کمر عبد مناف
یعنی (نعم الخلف) حضرت کاك احمد شیخ
آنکه با شیر زند پنجه به میدان مصاف
کمترین جود تو ای زبدهٔ اولاد رسول
خرج یکسالهٔ دولت ز دو للك خانهٔ جاف

خصم‌را تیغ زبان من و شمشیر تو بس
وای ازان روز که این هردو براید ز غلاف
بشکافد دم شمشیر تواش مهرة پشت
بگذرد تیغ زبان منش از حلقة ناف
مدعی گو نزند لاف ز هم‌چشمی او
تکیه بر جای بزرگان نتوان زد بگزاف(٤)

---

(٤) ئەم پارچە شیعرە لە دیوانی شێخ ڕەزادا سیانزە بەیتە ، لەگەڵ هەندێ بەرودوای بەیتەکانو چەند وردە جیاوازی‌یەکیشدا .

مەعنای پارچە شیعرەکە بەم جۆرەیە :

دەستی بەرگدرووی بێ‌سەرەتا ، زۆر جوان ،
پاڵتۆی ناموس‌و داوێن‌پاکیی بە بالأی (نقیب الاشراف) بڕیوە
ئەو نەقیبەی ناوی (مستەفا)یەو ، چرای نەوەی پێغەمبەرو ،
هەڵبژاردەی بەنی‌هاشم‌و ، نەختی بێ‌گەردی نەوەی عەبدوڵەنافە
واتە باشترین نەوەی حەزرەتی کاکەحمەدی شێخ
ئەوەی لە مەیدانی جەنگا پەنجە لە پەنجەی شێر ئەدا
کەمترین بەخششی تۆ ئەی پوختەی ئەولادی پێغەمبەر
ئەوەندەی باجی ساڵێکی دەوڵەتە لە دووهەزار ماڵی جاف
دوژمنی تۆ تێغی زمانی من‌و شمشێری دەستی تۆی بەسە
ئای لەوڕۆژەی ئەم دوانە هەردوو لە کێلان بێنەدەر
دەمی شمشێری تۆ گازەرەی پشتی کەرت ئەکاو ،
تێغی زمانی منیش لە ئەڵقەی ناوکی تێئەپەڕێ
بڵێ بەوەی لەخۆیەوە ئەدوێ ، بۆ بەرانبەرکێ کردنی ئەو لاف لێ نەدا
مرۆ ناتوانێ لە هیچە پاڵ بە شوێنی گەورانەوە بدا

ئیبراهیم ئاغای خوبیله

١ – مەناقیبی ئینسانی یەت‌کارانەی ئیبراهیم ئاغا کوڕی موحەممەد ئاغا کە بە ئیبراهیم ئاغای خوبیله مەشهووره . دانیشتووی سولەیمانی‌و لە عەشیرەتی کاکەیی بووە . ئەم عەشیرەتە لە گۆرانەکانن کە ئێستا لە ئێراندا هەن . بەهۆی تەوەسسوعی عەشیرەتەکەیانەوە کە سنجاوی‌یان پێ ئەڵێن ، باپیری برایم ئاغا کەوتووەتە سولەیمانی . سنجاوی دانیشتووی موقاتەعەی (چوار ئاب ڕوو) لە ئێرانن کە تابیعی کرماشانن[1] . وەختی خۆی باپیری گەورەی برایم ئاغا حوکمی ئەو موقاتەعەی کردووە ، لەپاشا هەروەکو گوتمان بە فەتحی سنجاوی کە ئەم ولاتەیان گرتووەتەوە ، باپیری کەوتۆتە سولەیمانی کە ئەوسایش سولەیمانی تازە بینانراوە . لەپاش بەینێك لەگەڵ حاکمانی بەبە تێکەڵ بووە ، لە سولەیمانی جێگیر ئەبێت .

یەکەم سیفەتی : پیاوێ بووە ناوی عەبدوڵلا چاوزەق ، خەڵقی سولەیمانی ، دانیشتووی گەڕەکی دەرگەزێن‌و کەسبی حەیوانداری (جەڵەب‌چی) بووە ، هەموو ساڵێك لە حەمە پاشای جاف چەند هەزار سەرێك حەیوانی کڕیوە بە پارەی حازرو قەرز ، بردوویەتی بۆ مووسڵ‌و

---

(١) ئەبوو بیوتایە «کرماشانە» چونکە مەبەستی لە موقاتەعەکەیە .

حەڵەب فرۆشتوویەتی . کە گەڕاوەتەوە قەرزەکەی موحەممەد پاشای داوەتەوە . ساڵێك وا ڕێك ئەکەوێت بەقەدەر پازدە کیسە پارە ، حەیوانی لێ وەرئەگرێ کە هەر کیسەیەك عیبارەت بووە لە پێنج سەد قرانی ڕەواجی ئەووەختە . حەیوانەکان ئەبا بۆ مووسڵ ، لەوێ پارە ناکات ، مەجبوور ئەبیات بۆ حەڵەب . لە ڕێگا حەیوان قڕان ئەکەن ، میقدارێکی کەمی بۆ ئەگاتە حەڵەب . خوڵاسە تووشی زیانێکی زۆر ئەبێت . خۆی بە هەر نەوعێك بێت دێتەوە سولەیمانی . موحەممەدپاشا خەبەر ئەزانێ کە عەبدوڵڵا هاتووەتەوە ، نەچوە بۆ لای ، دڵگیر ئەبێ . خێرا دوو سواری جاف ئەکاتە سەر عەبدوڵڵا ، پێیان ئەڵێت بچن لە ماڵی عەبدوڵڵا دابەزن وە لێی[2] غافڵ نەبن . منیش خۆم دێم بۆ شار ، نەوەکوو خەبەر بزانێ خۆی بشارێتەوە . عەبدوڵڵا ئەڕوانێ ئێوارەیەك لەناکاوا دوو سواری جاف لە ماڵەکەیا دائەبەزن ، ئەویش بەقەدەر تاقەتی خۆی خدمەتیان ئەکا وە لەگەڵیان ئەکەوێتە گفتوگۆ . تێ ئەگات ئەم سوارانە لەلایەن موحەممەد پاشاوە موحافیزی ئەون تا موحەممەد پاشا دێتە سولەیمانی . شەو بەسەردا دێت ، هەرچۆنێك ئەبێت خۆی ئەدزێتەوە ، ئەچێتە ماڵی برایم ئاغا ، خۆی فڕێ ئەداتە تەویلەی وڵاغەکانی . میرئاخوڕ خەبەر ئەزانێ ، ئەچێ خەبەر بە ئاغا ئەدات کە پیاوێك خۆی فڕێ داوەتە تەویلە ، ئەمرت بەچی یە ؟ ئەویش ئەڵێ بچن پێی بڵێن بێت بۆ دیواخان ، هەرچی لێ قەوماوە عیلاجی ئەکەم . ئەچن پێی ئەڵێن . عەبدوڵڵا ئەڵێت ئاغا خۆی نەیەت شەرتم لەگەڵ بکات کە عیلاجم بکات لەم تەویلە نایەمە دەرەوە . ئاغا خۆی دێت . کە تەماشا ئەکات عەبدوڵڵا چاوزەقە ، ئەڵێ ها

(٢) لە دەستنووسەکەدا «وەلی» نووسراوە بەگوێرەی شێوە نووسینی فارسی ئامێزی کۆن .

عەبدوڵڵا چیت لێ قەوماوە ؟ ئەڵێ ئاغا پازدە کیسەی موحەممەد پاشا قەرزارم ، ئەوا خۆی دێت بۆ سولەیمانی وە لەپێش خۆیەوە دوو سواری ناردووە بۆ ماڵی ئێمە نەوەکو من خەبەری هاتنی بزانم وە بۆ لایەك دەرباز بم . ئەمجا منیش خۆم فڕێداوەتە بەر قاپیی خوا ، دووەم تۆم بەیاد کردووە . ئاغا زۆر دڵخۆشیی ئەداتەوە ، وە وەعدەی لەگەڵ ئەکات کە بە هەموو نەوعێك چارت ئەکەم . دەستی ئەگرێت ، ئەیباتە دیواخان دایئەنێت‌و زۆر ئیکرامی لەگەڵ ئەکات . وەختی نووستن دیسان بە دڵخۆشی دانەوەیێکی زۆر ڕەوانەی ماڵی خۆیانی ئەکات وە پێی‌ئەڵێت بڕۆ بۆ خدمەتی میوانەکانت ، هیچ غەم مەخۆ ، هەروەختێ موحەممەد پاشا هات چارت ئەکەم .

لەپاش چەند ڕۆژێك موحەممەد پاشا دێت بۆ سولەیمانی لای موتەسەڕڕیف[٣] . ئەشراف‌و پیاوموناسبان هەموو ئەچن بۆ بەخێرهاتنی . برایم ئاغاش ئەچێت . لە مەجلیسدا باسی عەبدوڵڵا چاوزەق دێنێتە مەیدان . برایم ئاغا عەرزی حەمەپاشا ئەکات ئەڵێت پاشا عەبدوڵڵا لەم شارەدا بە پیاوی تۆ مەشهوورە ، ئەبێت دەرحەق عەبدوڵڵا مەرحەمەتتان بێ یا لە قەرزەکەی سەرف‌نەزەر بفەرموون وەیا تەئجیل بێ وردە وردە بۆتان ئەدا بکا . پاشا لە جوابدا ئەفەرموێ خۆتان ئەوەندە پیاو بن . برایم ئاغا (آناً) ئەمر بە مەحموود ناوی پیاوی ئەکات بچن پازدە کیسە پارە بێنن . هەر لەو مەجلیسەدا پارە دێنن . برایم ئاغا عەرزی پاشا ئەکات ئەمر

(٣) ئەگونجێ ئەم نیمچە ڕستەی «لای موتەسەڕڕیف»ە پێوەندی بە پێشەوە بێ ، واتە دێ بۆ سولەیمانی بۆ لای موتەسەڕڕیف ، یا بە پاشەوە ، واتە لای موتەسەڕڕیف ئەچن بۆ بەخێرهاتنی .

بفەرموون پارەکەتان وەربگرن . پیاوی برایم ئاغا پارەکە بەتەواوی تەسلیمی پیاوی پاشای[٤] ئەکات‌و عەرزیشی‌کرد[٥] : پاشام ئاوا دەستگیرێی لێ‌قەوماوان‌و هەژاری وڵاتتان ئەکەن !

٢ – شەوێك لە عارفەی جەژنی ڕەمەزاندا لە ماڵی خۆیانەوە ئەچێت بۆ دیدەنیی دۆست‌و برادەرانی خۆی . لەڕێگا تووشی چەند حافزی قورئان ئەبێت لێ‌یان ئەپرسێت مەلاینە ئۆغر بن ؟ ئەڵێن ئیمشەو عەرەفەیە ، ئەچین بۆلای ئیبراهیم ئاغای کاکەیی بۆ کاسەی جەژن . ئەویش ئەڵێ ئنجا عەیب‌ناکەن بەسەر ئەم هەموو موسوڵمانانەدا ئەچن بۆ لای کاکەیی ؟ لەجوابدا ئەڵێن قوربان بام کاکەیی بێت ، مووی‌ەك لە بەراز بێتەوە هەر چاکە . یەکێکی‌تریان ئەڵێ ماڵی کاکەیی هەرچۆنێك بیخۆی حەلاڵە . ئەوی‌کەیان ئەڵێت ئەچین دای باشە ، نەیدا بەدایکیەوە . لەدوای ئەم گفتوگۆیە بێ‌چڕیە ئەگەڕێتەوە بۆ ماڵەوە . لە دیواخان دائەنیشێت . مەلاکان دێن لەخوارەوە بانگ‌ئەکەن ئاغا خوا ڕاوەستاوت کا چوار حافزین کاسەی جەژنمان نی‌یە ، لەدوای خوا قاپیی تۆمان بەیاد کردووە . ئەویش ئەمرئەکا بچنە دیواخان لای خۆی . لەدوای چەند لەتیفەو قسەی خۆش ، ئەڵێت مەلاینە لە ڕێگا تووشی کەس نەبوون گفتوگۆتان لەگەڵ بکات ؟ مەلاکان هەست‌ئەکەن کە ئەم دەنگە ئەوەیە کە لە ڕێگا قسەیان لەگەڵ کرد . یەکێکیان ئەڵێ ئاغا عەفومان بفەرموو . برایم ئاغا ئەڵێ‌[٦] بەو قورئانەی کە خوێندووتانە هەرچی لە ڕێگا وتووتانە

---

(٤) ئەبوو «پاشا» بووایە .

(٥) واتە : ئیبراهیم ئاغا لەگەڵ پارەدانەوەکەدا عەرزی عەممەد پاشای کرد . .

(٦) لە دەستنووسەکەی زێوەردا ئەم «ئەڵێ»یە پەڕیوە .

بۆم نەگێڕنەوە بەمەحروومی ئەتانگێڕمەوە . ناعیلاج قسەکانیان ئەکرارئەکەنەوە کە لە ڕێگا بە ئاغایان گوتبوو . لەدوای ئەوە ئەمر ئەکا هەریەکی دە ڕبە گەندم ، دوو ڕبە برنج ، دوو حۆقە ڕۆن ، سەد قران پارەیان بدەنێ .

٣ – ڕۆژێ لە ماڵی خۆیانەوە ئەچێت بۆ سەرای حوکوومەت بەسواری . خدمەتکاری زۆری لەخدمەتا ئەبێ . لەناو بازارا لەپڕ کوڕێ جڵەوی ولاغەکەی ئەگرێت ئەڵێ تۆی ئیبراهیم ئاغا ؟ ئەڵێ بەڵێ . ئیتر لە دایكو باوكو خوشكو کچو کوڕیەوە پیا ئەڕوا بە جوێن‌دان . خدمەتکار بۆی ئەچن ، نایەڵێ . کە لە جوێن‌دان بوەوە وتی ڕۆڵە لەلایەن منو خزمی منەوە یا خدمەتکارمەوە تووشی زیانێ بووی ؟ کوڕەکە حاشای کرد کە هیچ زیانێکی لەتەرەف ئێوەوە[7] نەدیوە . ئەمجا ئاغا گوتی ئەی بۆچ بە ناحەق ئەم جوێنانەت بە من دا ؟ وتی من پیاوی فلان ئاغام . شەو ڕووی‌کردە هەموو خدمەتکارانی وتی کامتان ئەتوانن برایم ئاغام بۆ بشکێنن ؟ من تەعەهودم‌کرد کە بیکەم . برایم ئاغاش وتی تۆ دەرحەق ئاغای خۆت خدمەتکارێکی ڕاستی . لازمە خەلات بکرێت[8] . ئەمر بە پیاوی خۆی ئەکات ئەم کوڕە بەرن سەرتاپا جلوبەرگی بۆ بکەنو پێنج‌سەد قرانیشی بدەنێ .

٤ – ساڵێك لە عەشیرەتی دزەیی ئاغایەك ئیجارە ئەکات تووشی زیانێکی زۆر ئەبێت . وەختێ حوکوومەت تەنگەتاوی ئەکات بۆ پارە ، لە شوهرەتی پیاوەتیی برایم ئاغا خۆیو برایەکیو[9] دوو خدمەتکار دێن بۆ

(٧) ئەبوو یا بیوتایە «ئەوانەوە» ، یا لەجیاتیی «زیانێکی» «زیانێکم» بووایە .

(٨) لە دەستنووسەکەدا «بکریت» نووسراوە .

(٩) لە دەستنووسەکەدا «برایەکی» نووسراوە بێ «و»ەکە .

سوله‌یمانی له ماڵی برایم ئاغا میوان ئه‌بن . ڕێکه‌وتی وه‌ختی مه‌غریب ئه‌کا ، دائه‌به‌زن ، ولاٌغیان لیٚ وه‌رئه‌گرن . ڕووئه‌که‌نه دیواخان . سه‌لام ئه‌که‌ن ، جوابی سه‌لامیان‌ئه‌درێته‌وه ، ئیکرامیان ئه‌گرن . که دانیشتن مه‌سینه‌و له‌گه‌ن دێنن بۆ ده‌س‌شتن[10] ، میوانه‌کان ده‌س ناشۆن . دووباره ته‌کلیفیان لیٚ ئه‌که‌ن ، ئه‌ڵێن ئاغا نانت ناخۆین . ئه‌ڵێت بۆچی نانم ناخۆن ؟ ئه‌ڵێت تۆ پیاوێکی ئاوانته‌چی‌و ناڕاستی . ئه‌ڵیٚ خوانه‌که‌رده له‌گه‌ڵ ئێوه چ‌ناڕاستیم بووه ؟ ئه‌ڵێن له وه‌ختی خۆیدا پانزه کیسه پاره‌ت له باوکی ئێمه قه‌رزکردووه به وه‌عده‌ی چه‌ند مانگێك . ئه‌مه حه‌وت ساڵه نه‌تداوه‌ته‌وه . ئێستا ئێمه ئه‌مه‌نده ڕێگایه هاتووین بۆ ئه‌م پاره‌یه . تا پاره‌که‌مان ته‌سلیم نه‌بیٚ نانت[11] ناخۆین . ئاغاش میقداریٚ ته‌حه‌ممول ئه‌کات ، ئه‌ڵێت عه‌فوم بفه‌رموون . ته‌ئخیری پاره‌که‌تان له‌به‌ر ناڕاستی نه‌بوه ، له‌به‌ر مه‌شغوولێه‌تی دنیا بووه . نانتان بخۆن پاره‌که‌تان حازره . نه‌خێر نان ناخوێن . ناچار ئه‌مر به وه‌کیلی ئه‌کات پازده کیسه پاره دێنن ته‌سلیمیان ئه‌که‌ن ، ئینجا نانیان ده‌رخوارد ئه‌دا . له‌گه‌ڵ ئه‌وه‌یشدا خه‌لاٌتێکی موناسبیشیان ئه‌کات . بۆ به‌یانی ئه‌گه‌ڕێنه‌وه .

له‌پاش چه‌ند ساڵ هه‌مان میوان دێنه‌وه . بارێك چه‌کمه‌ی مووسڵ به ئێسترێکه‌وه ئه‌یهێنن[12] به‌دیاری‌و پاره‌که‌ش ئه‌هێننه‌وه . شه‌و له دیواخان به ئیبراهیم ئاغا ئه‌ڵێن ئاغا ئه‌مانناسی ؟ ئه‌ڵیٚ نه‌ . ئه‌ڵێن ئێمه ئه‌و پیاوانه‌ین که فلاٌن وه‌خت هاتین ئیفتیرایه‌کی‌وامان به تۆ کرد . پازده کیسه پاره‌مان لیٚ

(١٠) له ده‌سنووسه‌که‌دا «شوتن» نووسراوه .

(١١) له ده‌سنووسه‌که‌دا لێره‌دا «نان»ێك هه‌بوو ، به زیادم زانی ، لام‌برد .

(١٢) ئه‌بوو «ئه‌هێنن» بووایه ، یا له‌پێش «بارێك»ه‌وه «له‌گه‌ڵ»ێك بووایه .

سەندی . ئێمە ئەوڕۆژە وەختمان زۆر سەخڵەت بوو ، جەنابیشتان زۆر شوهرەتی سەخاو پیاوەتیتان ئەگێڕرایەوە . تۆمان بەیادکرد . گوتمان ئەگەر ئەم شوهرەتە ڕاست بێ ئەم پارەیەمان ئەداتێو لەواقیعا ڕاست بوو . خوا ماڵت ئاوا کات ئێمەی[١٣] لە بێحورمەتی نەجاتدا . ئەوا پارەکەمان هێناوەتەوە ، وە بارێك چەکمەی مووسلێ کە بەو ئێسترەوەیە دیاریی جەنابتانە . ئاغا ئەڵێت یاخوا بەخێر بێن . ئەو پارەیە یەك دەفعە لە کیسەی من دەرچووە نابێ بێتەوە کیسەی من . ئەمما لەبەر خاتری ئێوە دیاری‌یەکەتان لێ قوبوولێ ئەکەم . نەتیجە پارەکەی هەر قوبوولێ نەکردەوە .

٥ – جارێك دۆستو ڕەفیق نەسیحەتی ئەکەن ئەڵێن ساحێب ئەولادی ، ئەم ماڵی خۆتە بۆچی بەم‌نەوعە بلاوئەکەیتەوە ؟ سەخا تا ئەم دەرەجەیە موناسب نی‌یە . ئەڵێ بۆچی من سەخیم ؟ ئەڵێن بەڵێ . ئەڵێ من لەچاو مستەفای ماممدا سەخی نیم ، چونکە من بە ماڵی دنیا ئەو بە ڕۆح سەخاوەتی کردووە . لێی‌ئەپرسن چۆن ئەبێ ؟ ئەڵێت لە زەمانی حاکمەکانی بەبە هەرکەسێك بە دەوڵەمەند مەشهوور بووبێت جەریمەیان کردووە . ئەووەختە مستەفای مامم بە دەوڵەمەند مەشهوور بووە . وەختێ حوکوومەتی عەبدوڵلا پاشا بووە . بانگی ئەکات ئەڵێت مستەفا بیستوومە دەوڵەمەندی ، بچۆ هەزار قران بێنە . ئەویش ئەچێت بە خۆیو خزمو دراوسێکانیەوە شەش‌سەد قران پەیدائەکات . دێتەوە بۆ لای حاکم ،

---

(١٣) واتە : ماڵەکەی تۆ ئێمەی لە بێحورمەتی ڕزگارکرد . نەشگونجێ «ی»ی «ئێمەی»ی لەجیاتی «ت» نووسیبێ ، وەك گەلێجار «ی» لەجیاتی «د» ئەنووسێ ، چونکە وائەبێ «ت»یشو «د»یش بەوجۆرە دەنگە ئەخوێنرێنەوە کە ئەم «ی»ی بۆ دائەنێ .

تەماشائەکا لە مەیدانی بازاڕ سێدارەیەك هەڵخراوە ، سەیرچیی زۆر ڕاوەستاون . ئەپرسێت ئەمە چی یە ؟ ئەڵێن ئاغا ئەو کابرا فەرەنجی لەبەرە برایەکی ئەو کابرای[14] لەچکدارەی کوشتووە ، بە ئەمری حاکم ئەیکوژنەوە . ئەویش ئەچێت بەلای کابرای براکوژراوا بە هەر نەوعێ ئەبێ ئیقناعی ئەکات . شەش‌سەد قرانەکەی ئەداتێ ، ئەویش خوێنەخوێکەی لە کوشتن عەفوئەکات . ئەم خەبەرە ئەگاتە لای حاکم . کە مستەفا ئاغا ئەگانە حوزوور ، ئەڵێ مستەفا ڕاستە تۆ دەوڵەمەندی ، خۆت هەزار قران جەریمەت لەسەرە وە شەش‌سەد قرانیش بۆ خەڵق ئەدەی . عەرزئەکات پاشا ئەگەر موساعەدە ئەفەرموویت ڕاستیت عەرزئەکەم . ئەڵێ قسەت بکە . ئەڵێ پاشا جەریمەی خۆم هەزار قران بوو بە هەزارحاڵ شەش‌سەد قرانم پەیداکرد ، وە بۆ چوارسەدەکەی منیش ئەخنکام . بە شەش‌سەدەکە ئەومان نەجات‌دا ، بام خۆم بۆ هەزار قرانەکە ئیعدام بکرێم . یەکێك بڕوا لە دوان چاکترە . حاکم قسەکەی لا مەقبووڵ بوو . عەفوی‌کردو شاڵێکی کیشمیریشی بە خەلات ئەداتێ»[15] .

٦ – چەند شەخسێ لە ئەهلی سولەیمانی ئیجارەو ئیلتیزامی ئەملاکی ئەمیری ئەکەن . ئیبراهیم ئاغا ئەکەن بە کەفیلی خۆیان . وەختێ حاسلات واریداتی وایان بۆ نایەتە پێش کە بتوانن زیممەتەکەی حوکوومەت بدەن . زیانیان گەیشتە سەدهەزار غورووش کە موساوی هەزار دیناری ئێستایە . حوکوومەت تەنگەتاوی کردن بۆ پارەی زیممەت ، یا پارە یا حەپس . ئیبراهیم ئاغا خەبەری زانی ، چووە سەرای حوکوومەت

(١٤) ئەبوو «کابرا» بووایە .

(١٥) ئەبووە «دایێ» بووایە .

عەرزی موتەسەڕڕیفی کرد من کەفیلی ئەم پیاوانەم . موساعەدەو موهڵەتمان بدەن هەتا بەدەلی ئیجارەکە پەیدائەکەم . کە موساعەدە ئەستێنێ دەستئەکا بە موڵك فرۆشتن‌و پارە قەرزکردن . بەقەدەر پارەکەی حوکوومەت ئەملاك‌و دێهاتی ئەفرۆشێ ، بەدەلی ئیجارەکە تەسلیم‌ئەکا ، مەیدان نادا ئەو شەخسانە حەبس‌بکرێن کە ئەم بووە بە کەفیلیان .

مەناقیبی ئیبراهیم ئاغا تەواو نابێ . خوا لێی خۆش بێ .

ئەمەی نووسراوە لە حەمە ئاغای کوڕەزای خۆی وەرمان‌گرتووە .

شێخ مارفی قازانقایە

لە ساداتی حوسەینی ، مەردی مەیدانی مورووەت و سەخاوەت شێخ مارف کوڕی شێخ موحەممەد ئەمین ، دانیشتووی دێی قازانقایە بوو . زاتێ بوو بەسەخاو کەرەم و بەشاشەت و ڕووخۆشی و میهمان نەوازی و ئینعام و ئیحسان ، یەکە پیاوی زەمانی خۆی بوو . مەناقیبی زۆرە ، بۆنموونە چەند مەنقەبەی ئەنووسم :

١ – ڕۆژێ لە بازاری سولەیمانی لەسەر دووکانی حاجی عەزیزی قازانقایەیی دانیشتبوو ، سەڵتەیەکی تازەی دیاربەکریی لەبەردا ئەبێ کە ئەو زەمانە باوی بوو ، هەمووی بە سورمە چنرابوو ، تازە پەیدا بووبوو . پیاوێکی جاف بەلایا ڕائەبوورێ چاوی بە سەڵتەکە ئەکەوێ ، حەزی لێ ئەکا ، ئەچێتە بەردەمی شێخ مارف وە نایناسێ ، ئەڵێ کاکە ئەم سەڵتەیەت لەکوێ سەندووە ؟ ئەویش ئەڵێ لە شابازم کڕیوە ، دووکانەکەی لە قەیسەرییە . کابرا ئەچێ پرس ئەکا ، دووکانی شاباز ئەدۆزێتەوە پرسیاری سەڵتە ئەکا لەو نموونەیە کە چاوی پێ کەوتبوو ، نەیمابوو . دێتەوە لای شێخ مارف ئەڵێ کاکە شاباز سەڵتەی نەماوە ، لە جێگای تر لەم چەشنە شك نابەی ؟ شێخ مارف ئەڵێ زۆر حەز لەم سەڵتەیە

ئەکەی ؟ ئەڵێ بەڵێ . (فوراً) سەڵتەکەی دائەکەنێ[1] ئەیدا بە کابرای جافە ، ئەڵێ برۆ موبارەکت بێ ، هیچ پارەشی پیێ مەدە . جافە هەر لەوێ سەڵتەکە لەبەرئەکاو ئەڕوا لە نرخو قیمەت ناپرسێ . کە ئەڕوا پێی ئەڵێن ئەتۆ ئەو زاتەت نەناسی ؟ وتی نەوەڵڵا ! وتیان ئەوە شێخ مارفی قازانقایە بوو . کابرا وتی کەیفی خۆیەتی ، من بە مەرامی خۆم گەیشتم . لەپاش ساڵێ جافە ماینێکی نایابی جنس بەدیاری ئەبات بۆ شێخ مارف لە قازانقایە . ئەویش دیاری‌یەکەی لێ قوبووڵ ئەکات ، دووبارە خەڵاتی ئەکات . لەپاش ئەوە جافە بوو بە موخلیس‌و خدمەتکاری شێخ مارف .

٢ - جارێك پیاوێ لە گەرمیانەوە تانجی‌یەکی بەدیاری بۆ دێنێ . لە بەرچاوی کابرا زۆر مەدحی تانجی‌یەکە ئەکا کە دڵی خۆش بێت[2] . وەختێ گەڕانەوە دەستێ لیباسی نایاب لەگەڵ سەد قرانی دایە . عەرزیان‌کرد بۆ تانجی‌یەك ئەوەندە بەخشی ، هەموو دەوڵەتی دنیا بەشت‌ناکا . ئەڵێ لە گەرمیانەوە بەئومێدی من ئەوەندە ڕێگایە تانجی هێناوە ، ئەبێ منیش بە دڵخۆشی ڕەوانەی بکەمەوە .

٣ - هەموو ساڵێ شێخانی[3] سولەیمانی بۆ سەیران‌و تەفەڕڕوج ئەچوونە قازانقایە ، موددەتێك بە سەفاو خۆشی ڕایان‌ئەبوارد . ساڵێکیان کە هاتنەوە بیست سی سەر مەڕو بەرانی قاورمەی دابوو[4] بە پیاوەکان‌و

---

(١) ئەبوو «دائەکەنێ‌و» بوایە .

(٢) واتە : شێخ مارف زۆر مەدحی تانجی‌یەکە ئەکا . بۆیە ئەبوو لەپێش «لە بەرچاوی کابرا»وە «شێخ مارف»ێك بوایە .

(٣) لە دەسنووسەکەدا «شێخان» نووسراوە .

(٤) واتە : شێخ مارف دابووی .

تەعەللوقاتی نەقیب شێخ موستەفاو بە سەیید حەسەن‌و سەیید عومەرو باقیی شێخان .

ساڵێکیان کە ئەچن بۆ قازانقایە لە مزگەوتەکەیا[٥] هەموو مەشغوولی سوحبەت وە شەڕەشووقی‌و شەڕەتری ئەبن ، خدمەتکارێکی دێت سەر ئەخانە بناگوێی‌و عەرزی ئەکا[٦] کە کوڕەکەت مرد . ئەویش ئەڵێ دەنگ‌مەکە ، کەس دەنگی لێوە نەیێت ، مەلا بانگ‌کەن بیشواو چەندکەسێ بچن قەبری بۆ هەڵکەنن بینێژن . کورکەتان لەدەمەوە بێت هەرچی خراپە پێتان ئەکەم . خدمەتکار ئەڕوا . وەکوو قسەکانی ئەو ئیشی کوڕە مردوویان دروست‌کرد ، نەیهێشت میوانەکان پێ‌بزانن نەوەك لە کەیف‌و عوشرەتی خۆیان دوابکەون‌و بەجێی نەهێشتن ، نەچوە ماڵەوە هەتا شەو یەکێ بە نەقیبی گوت ، ئەوسا سەرخۆشی‌و تەعزیەیان لێ کرد .

جارێکیان لە وەقتی سوحبەت‌و کەیفێ کە شێخان ئەیانکرد ، خەڵقیان ئەخستە ناو حەوزەکەی مزگەوتەوە . میوانێکی کوردی هاتبوو دیارییشی بۆ هێنابوو . شێخ موستەفای نەقیب پاڵێکی پێوەنا خستیە ناو حەوزەکەوە . شێخ مارف چاوی لێ بوو ڕای‌کرد بە سەڵتەی سورمەو کەوای تاقەوە خۆی فڕێدایە ناو حەوزەکە هەتا کابرا دڵی نەشکێ‌و خەجاڵەت نەبێ . لە حەوزەکەدا پێی‌گوت کاکە عاجز مەبە ، نەقیب وا منیشی خستە ناو حەوزەکەوە ، لەگەڵی کرد بە یاری‌و شەڕەئاو . کە هاتنەدەرێ کەواو سەڵتەکەی داکەند دای بە کابرای کوردە ، ناردی لە ماڵەوە جلیان بۆ هێنا لەبەری‌کرد .

---

(٥) ئەشگونجێ مەبەستی «مزگەوتەکەدا» بێ .

(٦) لە دەستنووسەکەدا نووسراوە : «عەرزئەکا» .

شێخ مارف زۆر مەراقی ڕاوی هەبوو ، خوسووس ڕاوەبەراز . بەو واسیتەوە دائیما پەنجا سەگ‌و گەماڵ‌و تووڵەو تانجی هەبوو . سێ چوار ماڵ مسکێن تەرخان بوون خدمەتی ئەو سەگانەیان ئەکرد . مەسرەفی ئەو هەموو سەگەو ئەو ماڵانە بەقەدەر مەسرەفی دیواخانی حاتەمی مەشهوور بوو ، چونکە حاتەم ئەگەر کەسێ ڕووی بکردایە ماڵی خدمەتی ئەکرد ، ئەو مەسرەفەشی دائیمی نەبوو ، ئەم دائیما میوان ڕووی لە دەرگای ئەکرد . غەرقی ڕەحمەتی خودابێ .

نەقیب شێخ مەعرووف

لە نەوەی حەزرەتی کاکئەحمەد نەقیب شێخ مەعرووف زاتێ بوو بەقیمەت ، بڵند هیممەت ، بەکەرەم ، بەسەخا ، بەمرووەت ، بەعەتا . ساڵی دووسەد عەباو سەڵتەی زیاتر ئەکرد بە خەلات بۆ ئەوانەی روویان ئەکردە قاپی ئەو . ئێوارەو بەیانیان هیچ وەختێ دیواخان[1] لە میوانی زۆر خاڵی نەبوە . جگە لە میوانی خاریج ، ئەهلی مەملەکەت ئەکسەر لە مەئموووران ، لە توجار ، لە دیواخانی ئەوا نەهاریان ئەکردو خۆشی ئەوەی پێ خۆش بوو هەر لەگەڵیان دانیشێ ، وەئیللا بەقەدەر منالێکی یەکساڵە خواردنی نەبوو . وە غەیری خدمەتی میوانی ، بەتایبەتی بۆ مەلاو حافزی مزگەوتی گەورەو زۆر لە فەقیران و موحتاجان تەعام دروست ئەکرا ، هەرکەس ئەچوو بەشی خۆی لە مەتبەخ وەرئەگرت . بە خەلات ، بە نەقد ، بە زەخیرە ، بە هەموو نەوعێ دەستی خەڵقی ئەگرت . لە ساڵی ١٣٢٢ی هیجری[2] مزگەوتی پشتماڵی خۆیان کە مەشهوورە بە

(١) ئەبوو «دیواخانی» بووایە .

(٢) زێوەر خۆی لەپێشان «عەرەبی»ی نووسیوە ، پاشان بە قەڵەم فەرەنگی کردوویە بە «هیجری» .

ئەم ساڵە رێکەوتی ساڵانی ١٩٠٤ — ١٩٠٥ ئەکا .

مزگەوتی بچکۆلە لەئەساسەوە تێکی داو دەستی کرد بە تەعمیری بە خشتی سوورو گەچ کە ناوکاری دیوارەکانیشی خشتی سوور بوو ، وای لێ کرد کە لایق بوو بە یەکەم مزگەوتی سولەیمانی حیساب بکرێت . یەکێ لە غیرەت و سەباتی نەقیب ئەو ساڵە کە ئەو مزگەوتەی تەعمیر ئەکرد عیللەتی ڕشانەوە کەوتبوە ناو سولەیمانی . هەرکەس خۆی بە پیاوو گەورە ئەزانی لە شار فیراری کرد ڕوویان ئەکردە دێهات . ئەم (أصلاً) ترس و باکی نەبوو ، خۆی ئەهات بە ڕۆژ بەدیار وەستاو کرێکارەوە ڕائەوەستا ، مەشغووڵی ئیشی مزگەوتەکە بوو . فازیلی عیرفان لە تەئریخی تەواوبی مزگەوتەکە بە عەرەبی چەند شیعرێکی نووسی ئەمەیان شیعری تەئریخەکەیە :

عمره من بالسخا موصوف
تأريخه «شيخي ها معروف»

١٣٢٢

بۆ لێقەوماوان پەناه بوو . لە حەربی گەورە کە لەشکری ڕووسییە هەموو کوردی ئێرانی تالانکرد وە ئەیانکوشتن ، هەرچی ئاغاو بەگزادەو ڕەعیەتی ئێران هەبوو هیجرەتیان کرد بۆ عێراق ، بێ جێگاو مەکان بڵاوبوونەوە بە دێهاتی عێراقا . چەند ئاغایەك و میقداری پەنجاه ماڵێ ڕەعیەت پەنایان هێنایە بەر نەقیب ، ئەویش مەردانە دێی (گەرەدێ) کە خانووی تایبەتیی خۆی تیابوو ئەمری کرد بۆ ئاغاکەیان ئەو خانووە چۆڵ بکرێت و ڕەعیەتەکان لە (گەرەدێ)و (کانی سارد)و (ئەحمەدئاوا) ئیسکان و دابەش کران . واریداتی ئەو موڵکانەی بۆ ئەو موهاجیرانە تەرك کرد ، هەتا شەڕ بڕایەوەو ڕوویان کردەوە ئێران دەنکێ واریداتی لەو

دێهاتە نەسەند ، مەخسووسی ئەو موهاجیرانە بوو . جگە لە واریداتی دێ یەکان بەخوسووسی ئینعامیشی لەگەڵ ئەکردن بۆ بەرگ و لیباس و خواردەمەنی غافڵی نەکردن .

بەهاری جوودو کەرەمی نەقیب وەها سەبزو خوڕڕەم و ئاودار بوو تەنها بە بەخشینی ئەسپ و نەقدو ئینعامی تەعام قەناعەتی نەبوو ، موڵکیشی بەتەواوی ئەبەخشی . ئەملاکی دێی قزلەری هەمووی کردە وەقفی مزگەوتی قزلەر . دێی باشماغ کە لە ئێرانا بوو بەخشیی بە مەلا ئەحمەدی کوڕی مەلا عەبدوڕڕەحمانی پێنجوێنی ، هەتا لە حەیاتا بوو مەلا ئەحمەد تەسەڕڕوفی ئەو موڵکەی ئەکرد . وە لە ناحیەی سووڕداش دێی تەرەمارو کانی چنار کە نیوەی هی خۆی بوو وە نیوی ئاخری (٣) موڵکی ساڵح ئەفەندیی لاوە کە دراوسێ و نەدیمی مەجلیسی بوو ، نیوەکەی خۆی بەخشی بە ساڵح ئەفەندی .

یەکەیەکە بەیانی ئینعام و جوودی مەرحووم شێخ مارف بکەم ، ئەبێ گەنجینە کەسی تری تیا نەنووسرێتەوە . ئەوسافی هەمووی قابیلی نووسین نی یە . خوا لەژێر بەیداخی جەددی خۆیا حەشری بکا . هەر ڕۆژێك میوانی نەبوایە مات و عاجز لەگەڵ خدمەتکارو تەعەللوقاتی شەڕو دەعوای ئەکرد . کە میوانی ببوایە وای ئەزانی دنیای دراوەتێ . لەبەر مەساریف دائما قەرزدار بوو . موقابیلی قەرز پسووڵەو قەبزەی ئەدا . وەختێ تەئدیە واقیع ئەبوو پسووڵە وەرنەئەگیرایەوە ، ساحێب پارە بەو پسووڵانەوە داوای پارەی ئەکرد ، (قطعیاً) لێێ نەئەبوو ئەویشی ئەدایەوە .

---

(٣) ئەبوو بیوتایە «نیوەکەی تری» . (ئاخری) داڕشتنێکی عەرەبی یە کە ئەڵێن «ونصفه الاخر» .

لەگەڵ براکانی سەیید حەسەن و سەیید عومەر لوتفی زۆری هەبوو . بەهەوەس ئەچوە ماڵی یەکێکیان . لە هاتنەوەدا ئێستر ، دوو سێ تەغار گەندم ، تەغاری برنجی بۆ حەواڵە ئەکردن[٤] .

موڵکی مەملەحەی بەئەمانەت دا بە شێخ سەعیدی گۆگ‌تەپە ، تا لە حەیاتا بوو داوای واریداتی لێ نەکرد . لەپاش وەفاتی هەردوکیان ئەولادی شێخ سەعید ئیددیعای موڵکایەتیی مەملەحەیان کرد ، حەفسەخان کچی نەقیب مەجبوور بوو موراجەعەتی بە مەحکەمە کرد . لەپاش کەشاکەشی زۆرو سەرفی سەد دینار مەملەحەی لە کوڕانی شێخ سەعید سەندەوە .

(٤) لە دەستنووسەکەی زێوەر خۆیدا وا نووسراوە : «استر دو سه تغار گندم تغاری برنجی . . .» ئێمە وامان خوێندەوە کە لەسەرەوە هێناومانەتە سەر شێوە نووسینی نوێ .

شێخ عەلی شێخ موحەممەد ، حیسامەددین

ئەم زاتە لە مەشایخی تەریقەی نەقشی بوو ، لەقەب‌و شوهرەتی حیسامەددین‌و مەسکەنی دێی تەوێڵە بوو . لە ڕێگای تەریقەتەوە ئەڕۆیی . نوفووزی ڕۆم‌و عەجەمی گرتبوو . لە شام‌و حەڵەب‌و ئەستانبووڵەوە بۆ فەیزو بەرەکەت خەڵق ڕوویان‌ئەکردە دەرگای ئەو . هەرچەند مەسلەکی ئیرشاد خدمەتێ گەورەیە بۆ عیباد کە لە ڕێگای خراپەوە ئەیانهێنێتە سەر ڕێگای چاك‌و پاك ، ئەمما گەنجینە ئەیەوێ بە ماڵ‌و فیداکاری کەسێ خدمەتی میللەتی کردبێ تیا بنووسرێ[1] . منیش زۆر پرسم‌کرد غەیری کەشف‌و

(١) وا ڕەساتر بوو ئەم ڕستەیە بەم‌جۆرە دابڕێژرێ : «ئەمما گەنجینە ئەیەوێ ناوی کەسێکی تیا بنووسرێ بە ماڵ‌و فیداکاری خدمەتی میللەتی کردبێ» . پیاو لەم ڕستەیەی زیوەرەوە تێ‌ئەگا لەکاتێکا کە زوربەی خەڵکی دەوروبەری بایەخیان بە کەشف‌و کەرامەت‌و خەرقی عادەت داوە ، ئەم لە هەڵسەنگاندنی ناودارانا ڕەوشتی بەرزی ڕۆژانەی لا مەبەست‌تر بووە . دیارە ئەمەش سەنگ‌و ترازوویەکی زۆر بەجێ‌یە .

کەرامەت‌و (خارق العادة) نەبێ لە ماددیات شتێکی‌وام دەس‌نەکەوت . لەوخوسووسەوە من مەعزوورم کە زۆر شتم بۆ ئەم زاتە گەورەیە نەنووسیوە .

ڕۆژێ لەگەڵ دۆستێکم قسەم لەم مەوزووعە ئەکرد ئایا لە خدمەتی شێخ حیسامەددین چی ئەزانی ؟ ئەوکەسە وتی : جارێ مەعلوومە کە خانەقاکەی میهمانخانەی فەقیران‌و موریدان بووە ، وە هەر مەئمووری یا زاتێکی گەورە ڕووی کردبێتە خدمەت شێخ بە موناسبی حاڵی ئەو شەخسە خەڵاتی کردووە بە[2] بەرماڵی نایاب یا بە فەرش‌و سەججادە یا بە تەسبیح‌و گۆرەوی‌و ، خدمەتی زۆر گەورەشی موافیقی حەدیسی «من شعب الایمان اماطة الاذی عن الطریق»[3] ، لە دێی خەرپانی‌یەوە هەتا تەوێڵە ڕێگاو جادەی چاككردووەو ، ڕێگای دەربەندیخان کە تاقە زەلامێ نەیئەتوانی پیا بڕوا ، بەنەوعێ تەوسیع‌و چاکی کردووە کاروان لەم‌سەرو لەوسەرەوە بێن لە یەك ناکەون . ئەم خدمەتانە موافیقی حەدیس نیشانەی ئیمان‌و خواشناسی‌یە (أعلی الله درجته) .

---

(٢) لە دەسنووسەکەدا لێرەدا «بە»یەکی زیادە هەبوو .

(٣) واتە پاككردنەوەی ڕێگاوبان لە شتێ کە ببێ بە مایەی ئازارو مەینەت بۆ ڕێبوار ، لقێکە لە لقەکانی باوەڕ بە خوا .

موحەممەد ئاغای کۆیە

حەمە ئاغا کوڕی مەحموود ئاغا لە ئەشراف‌و موعتەبەرانی شاری کۆیە بووە ، ئاوازەی مەردی‌و سەخای ئەو وەها بڵاوبووەتەوە گەیشتووەتە دەرەجەی تەواتور . لەبەرئەوە منیش ئیعتیادم بەم تەواتورە هەبوو داخڵی (گەنجینە)م کرد . من‌خۆشم لە مەدحیا ئەڵێم :

حەماغای کۆیە مەردێ بوو هونەروەر
تەبیعەت بەرزو خاوەن فکری ئەنوەر
لەبۆ میوان‌و موحتاجینی ناوشار
دیواخانی موهەییا بوو بەیەکجار

مەردێ بوو ڕەعیەتپەروەر ، میهمان‌نەواز ، دۆستی ئەهلی فەزڵ‌و عیلم . ئەگێڕنەوە ڕۆژێ هەرچەند میوان ڕووی‌بکردایە قۆناغی ، کەس پرسیاری لە میوان نەدەکرد کە لەکوێوە هاتووی ، یا بۆچی هاتووی یا بۆ کوێ ئەچیت ؟ هەرچەند دابنیشتایە ئێوارەو بەیانی خدمەتی ئەکرا . زۆر لە فەقیران بە ڕۆژ لە بازاڕ کاسبی‌یان کردووە ، شەو بۆ نووستن‌و خواردن ئەچوونە ئەوێ . دیواخانەکەی[1] ئوتێلێکی بێ‌ئوجرەت ، لۆقەنتەیەکی بێ‌پارە بوو . بیستوومە سوارێکی عەشایر لەوێ میوان ئەبێ ئەسپەکەی ئەتۆپێ . ئەویش هیچ دەنگ ناکا ، وەکو ڕۆژان ئێوارەو بەیانی لە عەمار ئالیکی ئەسپەکەی وەرئەگرێ ئەیبا ئەیفرۆشێ . ئەوەندە ئەمێنێتەوە کە بە پارەی[2] ئالیك ئەسپێك ئەکڕێتەوە .

حەمەئاغا وەکو سەماحەتی مەشهوورە ، غیرەت‌و شەجاعەتیشی بەرابەر سەخاوەتەکەی بوو . لە زەمانی عوسمانیدا کە هەرکەس دەستی بڕۆییایە[3] بەسەر کەسێکدا تالآنی ئەکرد ، غەدری لێ ئەکرد ، حوکومەت پرسیاری نەدەکرد ، عەشیرەتی شێخ‌بزەینی تەماعیان کردبوە دێهاتی کۆیە ، بە دەستە دەستە لە ئاو ئەپەڕینەوە ، ئەچوونە سەر ئەو دێهاتە فەقیرانە تالآنیان ئەکردن ، جەریمەیان ئەکردن ،ماڵیان بەدەستەوە نەدەهێشتن ، حەتتا تەجاوزاتیان هەتا ناو شاری کۆیە هاتبوو . حەمە ئاغا ئەم ئەحواڵەی پێ هەزم نەکرا ، دەستی‌کرد بە شەڕکردن لەگەڵ عەشیرەتی شێخ‌بزەینی . ئەهالی‌یش هەموو چونکە مەغدوور بوون عەلاوەی لەشکری

---

(١) لە دەستنووسەکەدا نووسراوە : «دیوەخانەکە» .

(٢) لە دەستنووسەکەدا نووسراوە : «بە پارە» .

(٣) لە دەستنووسەکەدا نووسراوە : «بڕۆیابە» وەك لە وتندا وا ئەوترێ .

حەمە ئاغا بوون[٤] . لەپاش چەند موسادەمەیەكو كوشتار لە هەردوولا شێخ بزەینی لووتیان هاتەوە بەر خۆیان ، ئیتر نەیانئەتوانی لە ئاو بپەڕنەوە بێن بۆ حودوودی كۆیەو ، حەمە ئاغاش برازای خۆی لە حودوودا بۆ موحافەزە دانا كە شێخ بزەینی لە ئاو نەپەڕنەوە .

لەسەر مەسئەلەیەك حوكومەت لە بەغدا تەوقیفی كرد ، چەند ساڵ لە حەبسا مایەوە ، هەروەك دیواخانی كۆیە لە حەبسخانەش دیواخانی لێ ڕاكێشا . ژاندرمەی نۆبەتچیو مودیری حەبسخانەو زۆر لە حەبسی موستەحەق لەسەر نانو خوانی ئەو ئەژیان . چەند ئەشیا بۆ دیواخان پێویست بێ وەك مەنجەڵ ، سینی ، تەشت ، دەوری ، لەگەن ، جام ، كەوچك ، هەموو بەزیادەوە بۆ مەتبەخی حەبسخانە ئامادە كرابوو . كە لە حەبس نەجاتی بوو ئەو هەموو ئەشیاو حاجەتو لەوزاماتی مەتبەخەی تەرككرد بۆ مەتبەخچیو مودیری حەبسخانە . هەر ئەو زەمانەش قیمەتی هەزار قران زیاتر بوو .

هەر جووتیارێ یا ڕەعیەتێ كە بچوایە لای بۆ گای جووت یاریدەی ئەدا ، گاجووتی پێ ئەبەخشین[٥] . زۆر شوانكارەی بووە پرسیاری لێ نەكردوون بە ڕۆنو خوریو كاوڕەوە هەموویان خواردووە . ئەمما ئەگەر بە غەدر بە ناحەق گاجووتێكیان ببردایە سەد قات ئینتیقامی ئەسەند . وەكو بە ماڵ ، بە نەقد ، بە حەیوان ئینعامی بووە ، بە موڵكیش بەخشندەیی كردووە . دێی مەلاهۆمەر لە ناحیەی مەرگە كە بەخشیویە[٦] بە شیلانەیی ، ئێستاش بەدەستیانەوەیە خۆیان تەسەڕڕوفی ئەكەن .

---

(٤) واتە : ئەوانیش چوونە پاڵ لەشكرەكەی ئەو .

(٥) ئەبوو «پێ ئەبەخشی» بووایە .

(٦) لە دەسنووسەكەدا نووسراوە : «بەخشیوە» .

ئەمانەی من نووسیومن بەنەزەر پیاوەتیی ئەو قەترە بەدەریایە . من چونکە شارەزای هەموو کرداری نەبووم و کەسی واشم دەس نەکەوت شتێك لە ئەوسافی ئەوم بۆ بنووسێ ، بەم میقدارە قەناعەتم کرد . وەکو بیستوومە جێگای خاڵی نییە . کوڕی ئەو موحەممەد زییا[7] شوێن ئاساری باوکی کەوتووە ، بۆ مەردایەتی سەعی ئەکا . خوا تەوفیق بدا .

---

(٧) بە کاکە زیاد ناووبانگی دەرکردووە .

قادری سەعید ئەفەندی

قادری سەعید ئەفەندی لە ئەهلی سولەیمانی مەشهوورە بە قالەی ئایشەخانیٚ[1] . لە زەمانی تورکا زابت بوو . تەحسیلو[2] تەجرەبەی جوانی هەبوو . لەپاش ئیحتیلالی ئینگلیز ، لەدوای شەڕی گەورە هاتەوە سولەیمانی . چونکە موقتەدیرو ئیش‌زان بوو ، حوکوومەتی[3] مەحەللی بە موهەندیس تەعیینی کرد بۆ سەرجادەو شەقامەکان . ئەهالی‌یش لەبەر گرانیو پەرێشانی ، زۆرکەس دووکانی داخستبوو ، کاسبی پیٚ نەدەکرا ، لاتو فەقیر کەوتبوون ، دەستمایەیان نەبوو ، وە زۆریش لە ئەسارەتی ڕووس یا ئینگلیز ئەهاتنەوە ، بیٚ‌ئیشو کار ئەسووڕانەوە . کە قادر ئەفەندی چووە سەر ئیشی[4] ڕێگا چاککردن ، لە هەموولاوە خەڵق ڕوویان تیٚ‌کرد بە کرێکار قوبووڵیان‌بکا . ئەویش مەردانە هاتە مەیدان ، سەد کرێکاری پێویست بوایە دووسەد کەسی قەیدئەکرد . زۆری وابوو

---

(١) قالەی ئایشەخانیٚ ، یا قالەی ئایشەخانی ، هەردوکیان ئەگونجێن . لە شیعری گۆراندا بە «قالەی ئایشەخان» ناوی هاتووە ، واتە بیٚ (ی)کە .

(٢) لە دەستنووسەکەدا نووسراوە : «تەحسیلیو» .

(٣) لە دەستنووسەکەدا نووسراوە : «حوکوومەت» .

(٤) لە دەستنووسەکەدا نووسراوە : «ئیش» .

ئەیزانی لەبەر ئیحتیاجی چووە بۆ ئیش‌کردن‌و ناشتوانیٚ ئیش بکا ، ئەو نەوعانەی لای خۆی قەید ئەکرد . ڕۆژبەڕۆژ ڕۆژانەی داخلی دەفتەر ئەکردو لە خێوەتی خوسووسیی خۆیدا نان‌وچێشتی ئەدانیٚ . دەستی‌کرد بە خدمەتیٚ کە ئاوازەی لە هەمووولایەکەوە بلاٚوبووەوە . خۆی بەسەر عەمەلەوە ئەگەڕا . چاوەشەکانی نەسیحەت ئەکرد کە تەزییق کرێکاران نەکەن بۆ فرمان ، بام بە ئارەزووی خۆیان بجوولێنەوە . بەم‌نەوعە دەوامی‌کرد . زۆر کەس بووژایەوە ، هێزیان پەیداکرد . لە ئاخردا نەقلی لیوای مووسلٚ بوو . لە سولەیمانی‌یەوە دیسان زۆرکەس پەنایان بۆ ئەبرد ، ئەچوون بۆ لای ئەو . ئەویش بە فەراسەت ئەیزانی ، ئەگەر ئەوکەسە سنعەتکار بووبیٚ میقداریٚ پارەی ئەدایٚ ، ئەیناردەوە بۆ سەر ئیش‌و سنعەتی خۆی . ئەگەر بیٚ‌ئیش‌و کارو ناتەوان بوایە ڕۆژانەی بۆ مەعلووم ئەکردو کاریشی پیٚ نەدەکرد ، لە مەتبەخی خۆی ئیدارەی ئەدا . خولاسە ئەو خدمەتەی قادر ئەفەندی دەربارەی فەقیران‌و موحتاجانی کرد مەگەر هەر خودا جەزای بداتەوە . (واأسفا) لەو عومری جوانی‌یەدا بۆ بەدبەختیی کوردانی هەژار وەفاتی‌کرد . مردنی ئەو داغی نا بە دلی هەموو پێگەیشتوانی سولەیمانیدا . غەزەتەکانی کوردی شینی ئەم نەوجوانەی(٥) ئەنووسی . شاعیران لە هەمووولاوە ئەشعاری مەرسی‌یەی ئەویان بلاٚوئەکردەوە(٦) . خوا چاکەی نەشارێتەوە .

---

(٥) ئەبوو بیوتایە : «غەزەتە کوردی‌یەکان ، شینی ئەم نەوجوانەیان . . تاد» .

(٦) بۆنموونە ، بڕوانەرە : دیوانی بیٚ‌کەس ، چاپی یەکەم ، بەغدا ، چاپخانەی شەفیق ١٩٧٠ ، ل ١١١–١١٢ ؛ چاپی دووەم ، بەغدا ، چاپخانەی ئەلئەدیب ١٩٨٠ ، ل ١٥٩–١٦٠ ؛ دیوانی گۆران ، بەغدا ، چاپخانەی کۆڕی زانیاری عیراق ١٩٨٠ ، ل ٢١٢–٢١٣ .

باسی چەند زاتێ کە ئەمرۆ لە حەیاتان [١]
– خوا بەرقەراریان کا –

ئەمین زەکی بەگ

لە پێگەیشتوانی سولەیمانی مەردی زۆر بەقیمەتو گەوهەری دەریای ئینسانیەتو عاشقی عیلمو مەعریفەت ئەمین زەکی بەگە . خدمەتی ئەم زاتە بۆ میللەتی کورد بە میلیۆنێ لیرە تەقدیر بکرێت هێشتا کەمە . کوردێ کە لە

(١) تا ئێستا لەمانەی لە سەردەمی نووسینی ئەم کتێبەدا لە ژیاندا بوون ، ئەمانەیان کۆچی دوایی‌یان کردووە : ئەمین زەکی بەگ ، میرزا تۆفیق قەزاز ، شێخ عەلائەددینی بیارە ، شێخ مەحموود ، شێخ موحیددینی هەولێر ، سەیید ئەحمەدی خانەقا ، حەفسە خانی نەقیب ، پیرەمێرد .

گۆشەی فەرامۆشی‌یا مابوەوەو ئەجنەبی لە حاڵی ئەم قەومە بێ‌خەبەر بوون ، زەکی بەگ بە ڕەنجێکی دە پازدە ساڵی‌و تێکوشینێکی بێ‌ئەمسال پازدە ساڵ زیاتر هەوڵ‌و تەقەلای دا کە کورد زیندوو بکاتەوە ، لە هەر کتێبێ باسێ ، لە هەر تەئریخێ شتێکی باسی کورد بووبێ نووسیویەتەوە ، هەتا تەئریخێکی جوانی قەومی کوردی هێنایە مەیدان بە ناوی (کوردو کوردستان) بە زوبانی کوردی داینا‌و تەرجەمەشی کرد بە عەرەبی[٢] ، بەجارێ ١٥ ملیۆن کوردی خستە بەرچاوی دۆست‌و بێگانە ، وەئیللا کەس حاڵی کوردی بەم ڕەنگە نەدەزانی .

خدمەتی ئەم زاتە هەر ئەو تەئریخە نی‌یە کە نووسیویە . ئاساری زۆری دائیر بە عەسکەری وە ئیقتیسادی مەوجوودە . لە هەموو ئومووراتا ماهیرە . لە کرداری زاهیرە . موتەعەددید دەفعە لە وەزارەتا داخل کراوە ، ئەویش بۆ خدمەتی وڵاتەکەی کە سولەیمانی‌یە بەخوسووسی‌و بۆ عێراق بەعوموومی تێکۆشاوەو هەر ئیقتیراحێکی کردووە مەقبووڵ بووە . لیوای سولەیمانی بە واسیتەی ئیحتیلال‌و ئیختیلالی ناوخۆی پاشکەوتووی هەموو لیواکانی عێراق بوو ، کە بوو بە وەزیری مەعاریف بۆ زۆرکردنی مەکتەب لە لیوای سولەیمانی‌یا دەستی‌کرد بە سەعی‌کردن . بۆ کردنەوەی مەکتەبی موتەوەسسیتەی[٣] . تەشریفی هێنایە سولەیمانی ، بناغەی مەکتەبی

(٢) ئەم کتێبە بە دوو بەرگ ، بەرگی یەکەمی بە ناوی (خلاصة تاریخ الکرد وکردستان)و بەرگی دووهەمی بە ناوی (تاریخ الدول والامارات الکردیة في العهد الاسلامي) لە لایەن موحەممەدعەلی عەونی‌یەوە ، کراوە بە عەرەبی‌و لە میسر لەچاپ‌دراوە ، یەکەمیان لە ساڵی ١٩٣٩و دووهەمیان لە ساڵی ١٩٤٥دا .

(٣) ئەبێ ئەو قوتابخانە ناوەندی‌یە کە ئەمین زەکی بەگ بۆ بەشداربوون لە ئاهەنگی بناغە دانانی دروست‌کردنیدا لە بەغداوە هاتووە بۆ سولەیمانی ، یەکەمین قوتابخانەی ناوەندی بووبێ لە سولەیمانیدا دروست‌کراوە .

دامەزراند ، بە دەستی خۆی چەند بەردێکی دانا . لە وەزارەتی ئەشغالو وەزارەتی ئیقتیسادا هەرچی پێویست بوایە بۆ عیمرانو ئاوایی مەملەکەت ئەمری ئەدا کە بکرێت . وە لە موراجەعاتی ئەربابی ئیحتیاج کە بچوونایە خدمەتی دڵی کەسی نەدەشکاند ، ئیشەکەی ، لە هەر دائیرەیەك بوایە ، بۆ ڕێك ئەخست . زۆر جار بۆ تەلەبەیەك ، لەگەڵ خۆی سواری ئۆتۆمۆبیلی کردووە بردوویەتە دائیرەی مەعاریف پێ‌یانی قەیدو قوبووڵ ئەکرد(٤) . لەو خوسووساتە کەس وەکو زەکی بەگ تێ‌نەکۆشاوە ، وە بۆ خدمەتی نەقدی‌یش بەقەدەر ئیقتیداری خۆی ئیعانەی مەعاریفو مەداریس وە سائیرەی کردووە .

ئەخلاقی بڵندی ، بەرزیی هیممەتی ، بەتەواوی نانووسرێت . عیلمی ، فەزڵی ، هونەری ، دیانەتی لە کرداریەوە دیارە . زۆر ئەدیبو کاتبو شاعیریشە . بە زوبانی تورکیو عەرەبیو فەرانسزیو ئینگلیزیو کوردی ئاشنایە . . وە دائیما وەکو وەزیر بووە بە مەندووبیش ئینتیخاب کراوە . لە مەجلیسدا حوقووقی کوردی ئاگاهداری کردووە . (مع الأسف) لەبەر ناساغیی وجوودی ئێستا ناتوانێ وەزیفە ببینێ . نەخۆشیی ئەو نەخۆشیی هەموو کوردانە ، خوا وجوودی سەلامەت کا .

---

(٤) لە دەستنووسەکەدا ، بە شێوەی نووسینی کۆن ، وا نووسراوە . لاموایە وا جوانتر بوو بینووسیایە : «زۆر جار بووە تەلەبەیەکی لەگەڵ خۆی سواری ئۆتۆموبیل کردووە ، بردوویەتە دائیرەی مەعاریف ، پێ‌یانی قەیدو قوبووڵ کردووە» .

عەلی کەمال بەگ

عەلی کەمال کوڕی میرزا عەبدوڕڕەحمان ، لە مەحەللەی دەرگەزێن ، تەوەللودی لە سولەیمانی‌یا بووە ، تەحسیلی ئیبتیدائی‌و ئیعدادیی لە عێراقا تەواوکردووە . لەپاشا لە ئەستەنبوڵ لە مەدرەسەی حەربی‌یە تەحسیلی عالیی کردووەو داخڵی ڕیزی زابتان‌و مەسلەکی عەسکەری بووە . موددەتێ لە خدمەتی عەسکەری بە سەداقەت‌و شەجاعەت خۆی نواندووە . لەپاش ئیحتیلالی عێراق لەتەرەف لەشکری ئینگلیزەوە ئەمیش وەک زابتانی ڕەفیقی ڕوویان‌کردەوە وەتەن[١] ، هاتەوە

(١) جوانتر بوو بیوتایە : «کە ڕوویان‌کردەوە وەتەن» .

بۆ بەغداو سولەیمانی . خوسووسیاتی ئیشی چیی کردووە ، چیی نەکردووە مەتڵەب نی‌یە ، وەلێ کە ئیقتیداری لە حوکوومەتەوە ناسرا بە مودیری پۆلیسی بەغدا تەعیین‌کرا . کە چووە سەر وەزیفە ئینتیزامی خستە دائیرەی شورتی‌یەوە ، ئینزیباتی لە شاری بەغداو ئیجرائاتی دەس‌پێ کرد . ئەو بازاری بەغدایە کە پڕ بوو لە دزو گیرفان‌بڕ ، لەترسا جێ نەبوو خۆیانی تیا بشارنەوە . ئەترافیشی لە جەردەو پیاوخراپ موحافەزەکرد . ئەو موددەتەی کە مودیری پۆلیس بوو ، بەغدا لە زەمانی خەلیفەکان زیاتر ئەمنیەت‌و ئاسایشی پەیدا کرد . خۆی (بالذات) تەبدیل ئەکرد بۆ تەعقیبی دزو ئەشقیا هەتا دەردەستی ئەکردن . موددەتێکیش بە مەندووبی سولەیمانی تەعیین‌کرا لە مەجلیسدا ، ئەوی قسەی حەق بوو سەربەست بەیانی ئەکردو بۆ حوقووقی کوردان لەگەڵ حوکوومەت کەوتە[2] موناقەشەو گفتوگۆ . لە هەموولایەکەوە تەئییدی قسەکانی ئەکرا . ئەمما مەتالیبێ کە ئەو داوای ئەکرد موافیقی سیاسەتی ئیستیعمارچی نەبوو . وازیان پێ هێنا . ئەویش بە فکری بەرزی خۆی کە هەمیشە سەربەست ژیاوە ، ئەسارەتی قوبووڵ نەکردووە ، لە کاسبی‌و تیجارەتەوە ئالا ، لە حوکوومەت بێ‌تەرەف بوو . ئەمجا بە نەقدو بە بەدەن بۆ خدمەتی کوردان هاتە مەیدانەوە ، غەزەتەی (گەلاوێژ) کە لە بەغدا دەرئەچوو ، دوو ساڵ زیاتر بە پارەی خۆی موعاوەنەتی ئەکرد کە پەکی نەکەوێ کوردان ئیستیفادە لەو ڕۆژنامەیە بکەن ، نوقسانی مەساریفی ئەو تەواوی ئەکرد . وە ئەو تەلەبەی بۆ تەحسیل کە[3] ئەچوو بۆ بەغدا ، لە هەر مەکتەبێکا بووبێ بێ‌ئیدارەو گوزەران ، لەتەرەف عەلی کەمالەوە

---

(٢) ئەبوو «ئەکەوتە» بووایە .

(٣) ئەم «کە»بە پێویست نی‌یە .

مەعاشی بۆ مەعلووم ئەکرا ، هەتا تەحسیلی بەغدای تەواو ئەبوو ئەو مەعاشەیان هەبوو . ئەوەیش مەخسووسی تەلەبەی سولەیمانی نەبوو ، مادام کورد بوایە ئەو موساعەدەی ئەکرا ، مانگی سەد دینار زیاتر سەرفی ئەو نەوعانە ئەبوو کە فەقیرو بێ کەس بوون .

سەخای عەلی کەمال وەك ئۆکتای قائان تەبیعیو عومومییە . لە هەرلایەك ئیحتیفالێ بۆ ئیعانە بکرێت ، حازری مەجلیسیش نەبێ ، میقداری عەتای ئەو لە بانگکراوەکان زیاتر بووە[٤] . لە تەئسیری شەڕی ئەورووپا عالەم فەقیرو سەرگەردان کەوتن . لە سولەیمانی قەراریان‌دا فەقیرخانە دابنێن ، هەرچی کوێرو پیرو ژنو منالی بێ کەس هەیە لە فەقیرخانە کۆبکرێنەوە خواردنو بەرگو لەوازیماتیان تەئمین بکەن . لەو ئیحتیفالەدا ئەشراف وە توججارو مەئموور هەرکەس بەقەدەر هیممەتی خۆی ئیعانەیان دا ، میقدارێکیوا پارە کۆبووەوە کە بتوانن فەقیرخانەی پێ تەشکیل بکرێت[٥] ، وە بۆ دەوامی ئەم خێرە هەرکەس ناوی خۆی نووسی کە مانگانە مانگی میقدارێ بدا . عەلی کەمال لە بەغداوە جارێ بۆ ئیعانەکە پێنج‌سەد دیناری حەواڵە کرد ، وە بۆ مانگانەش[٦] هەتا شەڕی ئەورووپا دەوام بکا مانگی پەنجا دینار بدا بە فەقیرخانە . حەقیقەت هەتا ئاخری حەرب ئەم ئیعانەبە مونتەزەم مانگ بە مانگ تەسلیمی مەئمووراني فەقیرخانە ئەکرا .

---

(٤) ئەبوو «زیاترە» بووایە .

(٥) یا ئەبوو لەجیاتی ئەم «بکرێت»ە بڵێ «بکەن» ، یا لەجیاتی «بتوانن»ەکەی پێشەوە بڵێ «بتوانرێ» .

(٦) ئەبوو لێرەدا «بڕیاریدا» یا شتێکیوا بووایە .

لە بەغدا کە تەشکیلی حیزب کرا(٧) ، هەموو حیزبەکان تەڵەبیان کرد کە میللەت لە ئینتیخابی مەندووبدا سەربەست بن ، حوکوومەت موداخەلە نەکا . ئەمجارە عەلی کەمال بە خەیاڵی خدمەتی گەورە بۆ میللەت خۆی بۆ مەندووبی تەرشیح کرد وە سەد لیرەش دیپۆزیتۆی(٨) لە سندووقی حوکوومەتا دانا کە ئەمر وەها بوو(٩) . هاتەوە سولەیمانی . ئینتیخابات دەس پێ کرا . ئەهالی‌یش لەسەداسەد تەرەفداری عەلی کەمال بەگ بوو(١٠) کە ئینتیخاب بکرێت ، ئەمما سیاسەت مانیعی ئینتیخابی ئەو بوو(١١) ، لەبەر دەفعی فیتنە لەبەینی حوکوومەت و ئەهالیدا وازی لە

(٧) دیارە ئەبێ مەبەستی زیوەر ئەوکاتە بێ کە پاش بڕانەوەی شەڕی دووەمی جیهان کۆڕو کۆمەڵە نیشتمان پەروەرەکانی عێراق لە ١٩٤٦دا داوای چاککردنی بارو دۆخی سیاسیی وڵاتیان کردو ڕوخسەتیان بۆ پێکەوەنانی چەند حیزبی سیاسی لە دەوڵەت خواست و ڕێگای هەندێکیان درا .

(٨) دیپۆزیتۆ : تەئمینات ، بارمتە .

(٩) قانوونی ئەو سەردەمە وابوو ئەوەی خۆی دیاری بکردایە بۆ نوێنەرایەتیی پەرلەمان ئەبوو سەد دیناری بارمتە لای دەوڵەت دانایە . ئەگەر سەرکەوت لە هەڵبژاردنا ، ئەیاندایەوەو ، ئەگەر دۆڕاندی پارەکەشی ئەفەوتا . ئەم بارمتەدانانە یەکێك بوو لەو فێڵانەی بۆ دوورخستنەوەی نوێنەرانی چینە هەژارەکان لە خۆ دیاری‌کردن بۆ بوون بە نوێنەری گەل ، بەکارئەهێنران .

(١٠) ئەبوو «بوون» بوایە .

(١١) ئەمە لە هەڵبژاردنەکەی ١٩٤٧دا بوو . لە هەڵبژاردنی ١٩٤٨و هەڵبژاردنەکانی پاشەوەدا نێکڕا عەلی کەمال یەکێ لە نوێنەرانی لیوای سولەیمانی بووە ، تەنانەت ئەگەر گەلیش ویستبێتی کەسێکی‌تر هەڵبژێرێ ، وەك لە هەڵبژاردنی یەکەمی ١٩٥٤دا ڕوویدا . هەردوو بەیان‌نامەکەی عەلی کەمال لەبارەی خۆ دەس‌نیشان کردنەوە بۆ نوێنەرایەتی و کشانەوەوە لەو خۆ دەس‌نیشان‌کردنە ، لە ژمارە ٣ی ساڵی ٨ ، مارتی ١٩٤٧ی گۆڤاری «گەلاوێژ»دا بڵاوکراونەتەوە .

مەندووبی هێناو سەد دیناری ڕەهنەکەشی بۆ فەقیرانی مەکتەبەکان تەبەڕڕوع کرد . ئەم حەرەکەتەشی زۆر مەردانەو وەتەن‌پەروەرانە بوو ، وەئیللا وازی نەهێنایە یەك دەفعە سەورەیەك پەیدائەبوو سەد کەس زیاتر بکوژرایە .

لە خدمەتکاران‌و ئەمینداری[١٢] عەلی ڕۆستەم ناو میقداری سەد دینار زیاتر قەرزدار ئەبێ . کە وەفاتی‌کرد لەگەڵ ئەوەش فەقیر نەبوو سەروەت‌و ماڵی هەبوو ، لەو قەرزە ئازادی کرد ، تەڵەبی لە واریسانی نەکرد . ئەم ئیحساناتەی کە بەڕووەوەیەو ئاشکرایە خەڵق ئەیزانێ ، نووسراوە ، وەئیللا مومکینە بەخششی سیڕڕیو نیهانی‌یشی زیاتر بێ[١٣] .

لە ڕەددی خەرافاتی ناوعەوام ، باسی جنۆکەو خێوو غوولی بیابان‌و زۆر شتی‌وا کە لای عەوام ڕاستن ، نامیلکەیەکم نووسیوەو بڵاوکرایەوە ، هەر نوسخەی بە ٧٠ فلس بوو ، بە زوبانی منەوە نوسخەیێکی بۆ ئەبەن ، خوا شاهیدە نە من ناردوومەو نە گوتوومە بۆی بەرن . ڕۆژێ لە ماڵەوە دانیشتبووم بە خزمێکی خۆیدا دە دیناری ناردبوو . منیش کەوتمە تەردیدەوە قوبووڵی بکەم یا نەیکەم . لێکم‌دایەوە[١٤] لە قوبووڵ‌نەکردنا دڵی عاجز ئەبێ ، مەجبوور بەیانی تەشەککورم کرد ، وەرم‌گرت .

موفرەداتی جوودو کەرەمی بە نووسین تەواو نابێ . بەم چەند شیعرە ئەوسافی بەیان ئەکەم :

---

(١٢) ئەبوو «ئەمیندارانی» بووایە .

(١٣) بەش‌بەحاڵی ئەم سەردەمەش ئەبێ بە قەدرلێ زانینەوە باسی ئەوەی بکرێ کە پارەیەکی باشی بۆ کردنەوەی نەخۆشخانەیەك‌و شانۆیەك لە سولەیمانی تەرخان کردووە .

(١٤) لە دەسنووسەکەدا نووسراوە : «لێکم‌دایە» .

مەداری فەخری هەموو کوردو میللەتی مەدەنی
عەلی کەمال بەگە ئیسباتی کردووە عەلەنی
حەلاوەتی قسەوو گفت‌و لوتفی شیرینی
شکستی داوە بە هەنگوین‌و کاڵەکی مەرەنی
چ فەرقی لا نی‌یە وەقتی کەرەم عەلی‌یو عومەر
موساوی‌یە لە نەزەریا حوسەینی‌یو حەسەنی
بە هێزی هیممەتی بۆ هاوولاتی کۆشش ئەکا
ئەمە بەڕاستی خدمەت بکا لە بۆ وەتەنی
شەفیعی جاەو مەقاماتی غەوسەکەی بەغدا
ڕجایی عومری درێژیشی وەیسەکەی قەرەنی

میرزا تۆفیق قەزاز

لە مەردانی مەشهووری سولەیمانی میرزا تۆفیق کوڕی حاجی ئەحمەدی مەشهوور بە تۆفیق قەزاز ، بە ناوی باوکیەوە کە قەزازیی ئەزانی ، ئەمیش بەو لەقەبەوە نیسبەت دراوە . بە بیّ تەحسیلی عالی لە فەننی ئیدارە وە سیاست و ئیعمارو ئیقتیساد گرەوی لە تەحسیل دیدەکان[1] بردووەتەوە . بە سەماحەت ، بە جەسارەت ، بە غیرەت هاوتای لە سولەیمانی یا نی یە .

(١) لەوانەشە مەبەست (تەحسیل دیدەگان) بیّ کە وشەیەکی فارسی یە لە ئەدەبی کوردیی کۆندا بەکارهاتووەو هەمان واتای (تەحسیل دیدەکان)ی هەیە .

ڕیایی ، مەرایی ، پۆلیتیقەی[٢] مەئموورێی گەورەی بە کوفر دەزانی . بە ئاساری عیمران شیعاری ئەجنەبی‌و خۆولاتیی مەمنوون کردووە . بچۆرە سەرچنار کە قەبرستانێکی وشك‌و بێ‌سێبەر بوو ، ئێستا بە فکری عیمرانپەروەری وای لێ‌کردووە (جنة تجري من تحتها الانهار) . کردوویە بە پارچە بەهەشتێ کە قابیلە شاەو گەدا بۆ تەفەڕڕوج‌و سەیران ڕووی تێ‌بکەن ، یا بچۆ بۆ سەراوی سوبحان ئاغا لە شارەزوور ، موتەحەییرانە بانگ‌ئەکەی (سبحان من تحير في صنعه العقول) . ئەو مەعدەنی مارو مێروولەو مێشوولەیە بووە بە باغ ، بە دارستان ، بە زەراعەت ، نموونەی سەیفیەکانی[٣] ئیسویچرە[٤] وە شاخی لوبنان . وەرەوە سولەیمانی ، قەسرێکی بۆ دانیشتنی خۆی دروست‌کردووە عەرەب چاوی پێ‌بکەوێ ئەڵێ :

فلا يدخلك ، يا قصر ، أنين
وأضحى فيك مسرورا ، حزين

بێنەوە سەر مەتڵەب . عەجەبا ئەم سەرچنارە ، ئەم سەراوی سوبحان ئاغایە ، ئەم خانوو و قەسری سولەیمانی‌یە چۆن دروست کراوە ؟ بە بێگارو هەرەوەز ، یا بە هێزی پارەو خدمەتی عەمەلە ؟ بەڵێ ، بە سەرفی پارە پەیدابووە . (تقريباً) هەتا ئێستا وە بۆ ئەو بینایەی کە تازە خەریکیەتی

(٢) پۆلیتیقە : یا پەلاتیقە ، هەرچەند لە ئەسڵە لاتینی‌یەکەیدا بەمەعنای (سیاسەت)ە ، بەڵام کە لە ڕێگای تورکی‌یەوە هاتوەتە ناو زمانی کوردی‌یەوە بەمەعنای هەوڵ‌و تەقەلای زیاد بەکاردێ .

(٣) سەیفیە : صیفیة ، هاوینەهەوار .

(٤) ئیسویچرە : سویسرا .

لەسەر جادەی کەرکووك سەدهەزار دینار سەرف بووە یا ئەبێ . ئەم هەموو دینارە چیی لێ هات ؟ هەمووی چووە باخەڵی کرێکارو جووتیارو سەپانو عەمەلەو وەستاو ساحێب‌گەچو بەردو قسڵو خشتی سوور . بام بە ناوی مەنفەعەت بێ بۆ خۆی ، ئەمما ئیستیفادەی میللەت زۆرترە کە ئەو هەموو نەقدەیان دەست‌کەوتووەو ولاتەکەشیان جوانیو زینەتی تێ کەوتووە . میرزایش وەك ئەوان ئیستیفادە لە سەیرو تەماشا دەکا ، وەئیللا ئەو مەسرەفەی کردوویەتی خوا ئەبزانێ بە چەند ساڵ پڕئەبێتەوە .

خدمەتێکی تری : خەبەر بە ئەهالیی شارەزوور ئەدا کە بێنەوە ڕاوە بەرازە ، پێنج شەش سەر مەڕ سەرئەبڕێ ئەیکا بە زیافەت بە پلاوو گۆشت بۆ ئەوانەی کە بۆ ڕاوە بەراز کۆئەبێتەوە [٥] . بەجارێ وەك شکاری شاهی ، لە هەموولایەکەوە ئەهالی ئەکەونە ئەو چەمو دەشتەوە ، بەراز ڕائەپەڕێنن ، بە سەگ ، بە تفەنگ دەست‌ئەکەن بە کوشتاری بەراز . لەپاش ئەم ڕاوو شکارەو دەفعی بەراز لەو ئەترافەدا ، ئەهالی بە کۆمەڵ ڕووئەکەنەوە دیواخانی میرزا تۆفیقو بە قسەو باسی ڕاوەکە هەرکەسێ شتێکی دیبێ ئەیڵێت . ئەمجا سینیو خوانیان بۆ دێنە پێشەوە ، بە دڵی خۆش بەئارام قاوەڵتی ئەکەن . لە ئاخردا سەماوەریان بۆ گەرم ئەکرێت ، چا ئەخۆنەوە . بەم خدمەتە هەم دەفعی بەرازی کرد ، وە هەم ئەهالی‌یشی بە دەعوەتو نان‌خواردن لەگەڵ یەكو مەحەبەتو دۆستی ئاشنا ئەکرد .

خدمەتێکی تری ، لە واقیعەی بەردەرگای سەرای حوکوومەت : ئەوسا هەموو لیوایەك موعاوینێکی ئیداریی ئینگلیزی تیابوو . حوکوومەت ئەیویست خۆی بە بێ‌ئەهالی ئینتیخابی مەندووب بکا . ئەهالی‌یش ئەوەیان

---

(٥) ئەبوو «کۆئەبنەوە» بووایە .

لا ناخۆش بوو ، ئینتیخابی حورو قانوونی یان ئەویست . بۆ ئەو مەسئەلە موزاهەرەیێکی قانوونی کرا ، میرزا تۆفیقیان کرد بە وەکیل کە مەتالیب بە حوکوومەت تەبلیغ بکا . میرزا چووە بانی چاخانەی پێش سەرا ، ڕێگا نەبوو بۆ دائیرەی موتەسەڕڕیف ، دەرگای حوکوومەت سەد کرابوو و پۆلیس بە سیلاحەوە موحافەزەیان ئەکرد . لە دائیرەی موتەسەڕڕیفدا ئینتیخاب ئەکرا . لە سەربانی چاخانەکە میرزا دەستی کرد بە نوتق دانو تەڵەبی مەتالیبی میللەتی کرد . بەعزێ لە جاهیلانو هەرزەکاران غیرەتیان هاتەجۆش پەلاماری پۆلیسو دەرگای حوکوومەتیان دا بە بەردەباران . حاکمە ئینگلیزەکە ناردی مەفرەزەیەك عەسکەر بە مەترالیۆزەوە هاتو ئەمریشی دا کە تەعەڕڕوزی ئەهالی بکەن . عەسکەر دەستی کرد بە ئاگربارانی مەترالیۆز ، بە جارێ سەد بریندارو کوژراو لە مەیدانا کەوت . ئەهالی چونکە فکری موقابەلەی حوکوومەتیان نەبوو . کەس سیلاحی پێ نەبوو ، بە ناچار بڵاوبوونەوەو چەندکەسیش لە ئەهالی گیراو تەوقیف کرا . میرزا تۆفیقیش لە تەوقیف کراوەکان بوو(٦) . وە لە مەوقووفان قیسمی ئەشرافیان نارد بۆ کەرکووك . باقی لە سولەیمانی حەبس کران . حوکوومەت بە مەرامی خۆی ئینتیخابی مەبعووسی کرد . لەپاش موددەتێ کە نەجاتیان بوو میرزا تۆفیق دەستی سەماحەتو مەردایەتیی بۆ ماڵو منداڵی کوژراوەکان درێژکرد ، مەعاشی بۆ بڕینەوە ، مانگەو مانگ یاریەی ئەدانو(٧) خدمەتی ئەکردن . هەتا ئەم ئاخرییەش زۆر عائیلەی موستەحەق ئەو مەعاشەی وەرگرتووە ، وە ئێستاش جەژنان مەسرەفی جەژنو خەرجییان

(٦) لە دەسنووسەکەدا نووسراوە : «بوون» .

(٧) لە دەسنووسەکەدا نووسراوە : «ئەداو» .

بۆ ئەنێرێ. لە دەوڵەمەندان زۆر کەس ڕەفیقی بوو. تەنها میرزا ئەم خدمەتەی بە میللەتی پەرێشان کرد.

یەکێکی تر: هەموو ساڵێ بە ناوی زەکاتەوە میقداری چوارسەد پێنج سەد دینار دادەنێ. ئیحتیمال لەوقەدەرەش گەلێ زیاتر بێ، ئەوە خۆی ئەیزانێ. خەبەر بە کوێرو پیرو هەژارو لێقەوماوان ئەدرێت کە بچن (حق الله) وەربگرن، دەستە دەستە فەقیرو هەژار، ژن و پیاو ڕووئەکەنە مەحەللێ کە بۆیان مەعلووم کراوە، هەرکەس بەگوێرەی ئیستیحقاقی خۆی پارەی ئەدرێتێ. وەك زەکاتی سائیرە نی یە کە یەکی پەنجا فلس یا سەد فلسی ئەدەنێ و دەفعی ئەکەن لە خۆیان. ئەم لە دینارەوە هەتا سێ چوار دیناریشیان ئەداتێ[^8] کە کەڵکی ئیحتیاجی یان بگرێت.

شەخسێ گێڕایەوە وتی لەسەر خەرمانی مەرەزەکەی دانیشتبووم لە هەموولاوە بۆ خەرمانلۆغە فەقیر ڕوویان تێ کرد، هەرکەس بەقەدەر خۆی بێبەش نەکرا. چەڵتووکیان ئەدانێ، سەیرم‌کرد سەیدێکی شاڵ سەوز پەیدابوو، داوای خەرمانلۆغەی کرد. میرزا لێی‌پرسی سەیید لەکوێوە هاتووی؟ وتی لە دێی گوڵپەوە. ئەمری کرد پێنج تەنەکە چەڵتووکیان بۆ پێوا. سەیید هەرلەوێ سێ تەنەکەی فرۆشتەوە. دوو تەنەکەشی کردە گونیەوە دای بە شانیا. بانگی سەییدی کرد[^9] وەرە! سەیید هات. گوتی کاکە سەیید ناتوانی بەم‌کۆڵەوە بگەیتە گوڵپ. پسووڵەیەکت بۆ ئەنووسم هەر ئۆتۆمۆبیلێ هات نیشانی‌بدە هەڵت‌ئەگرێت

[^8]: (٨) لە دەستنووسەکەدا: نووسراوە: «ئەدەنێ».
[^9]: (٩) ئەبوو لێرەدا ناوی میرزا تۆفیق بهاتایە.

بۆ هەڵەبجە . ها ئەوە دوو دیناریش بۆ خۆت خەرجی[10] کە . سەیید بەمەسرووری ڕۆی . ئۆتۆمۆبیلی تووش‌بوو هەتا هەڵەبجە بە خۆی‌و چەڵتووکیەوە بەخۆڕایی هەڵیانگرت .

سێ کوچکەی مەردی کە لە قەرەداغ‌و سەرچنارو شارەزووردایە مەنجەڵی سەماحەتی خستووەتە سەر ، هاتووەتە جۆش ، لە هەموو ئەتراف‌و جانیبێکدا ئیستیفادە لەو مەنجەڵە بەجۆشە ئەکەن . دوورو نزیك خێری بەئوجرەت بێ ، بەخۆڕایی بێ ، لێ وەرئەگرن . هەموو جێگایێك کە قەڵەمڕەوی ئەو بێ دوعای خێری بۆ ئەکەن . خودا دوعایان قوبوولْ کات .

---

(١٠) لە دەستنووسەکەدا نووسراوە «خەرج» .

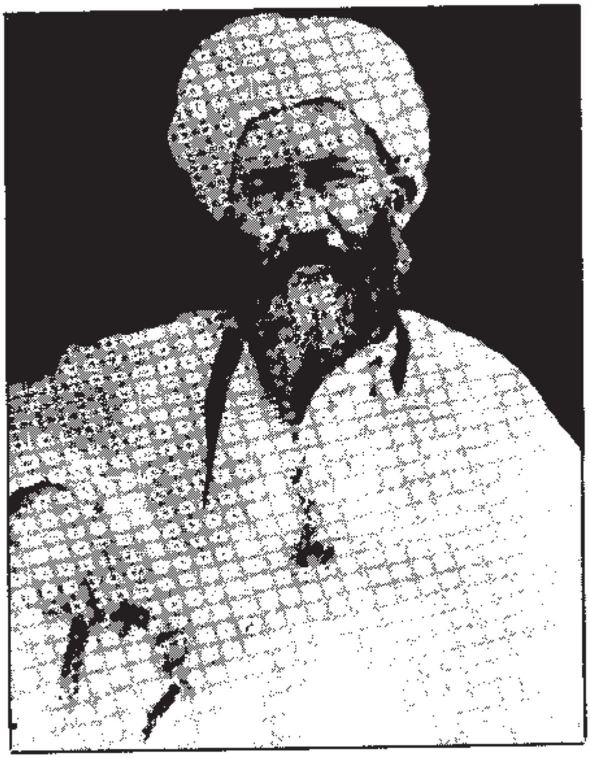

شێخ عەلائەددینی بیارە

لە شێخانی تەریقەتی نەقشی شێخ عەلائەددین کوڕی شێخ عومەر زیائەددین زاتێکە زۆر ڕووخۆش ، بەتاعەت ، بەخدمەت . بە ماڵو بە بەدەن دائیما بۆ خدمەتی میللەت ئامادەیە . خانەقاکەی لە هەموو وەقتێکا بێ سۆفی و موریدی غەریب نی یەو میوانی تایبەتی یش لە مەئموورانو لە پیاوی گەورە ڕووی تێ ئەکەن ، هەرکەس موناسبی حاڵی خۆی خدمەتی ئەکرێت . ئەگەر کەسێ پرسیار بکا هەموو تەکیەو خانەقای کوردستان ئەم نانو شۆربایەی هەیە ، بەتەنها بۆ شێخ عەلائەددین خراوەتە (گەنجینەی مەردان)ەوە ؟ لەبەر چەند کردەوەی جوانیە کە لە ڕێگای ئینسانی یەتو دیانەتا کردوویەو ئەیکا .

یەکەم : لە وەقتی گرانی یەکەدا کە ماڵی لە مەریوان بوو ، بەوە دڵی ئاوی نەدەخواردەوە هەرکەس بێتە خانەقا نان‌و شۆرباى باتێ ، بەڵکو هەموو ڕۆژ زەلامی بە کۆڵەنانەوە ئەناردە سەر ڕێگاکان ، دوور لە ئاوەدانی ، لە ڕێگا ڕادەوەستا بۆ کەسێکی لێ‌قەوماو کە لەبەر برسیەتی نەتوانێ بگاتە ئاوایی ، یا بۆ دێیەکی‌تر بڕوا پەکی‌کەوتبێ ، کولێرەو نانی بدەنێ هێز پەیدابکا بۆ ڕۆیشتن بۆ ئەو جێگای بۆی ئەچێ .

دووەم : بەواسیتەی ئەوە کە لە حەکیمیدا دەستی هەیەو ئەنواعی دەرمان‌و دەوای هەیە زیاتر لە مریدو سۆفی ، نەخۆش‌و بریندارو دەردەدارو چاوئێشاو ڕووئەکەنە خانەقا . ئەمانە هەتا ئەڕۆن هەم خواردنیان ئەدەنێ وە هەم تەداوی‌یان ئەکرێت .

سێیەم : خانەقا وەك جێگای عیبادەتە وەك زەمانی شێخ زیائەددین ، بووە بە مەدرەسەی عیلمی‌یەش . مودەڕڕیسی چاکی هەیە ، دائیما دە پازدە موستەعیدو سوختەو فەقیە لەوێدا تەحسیل ئەکەن

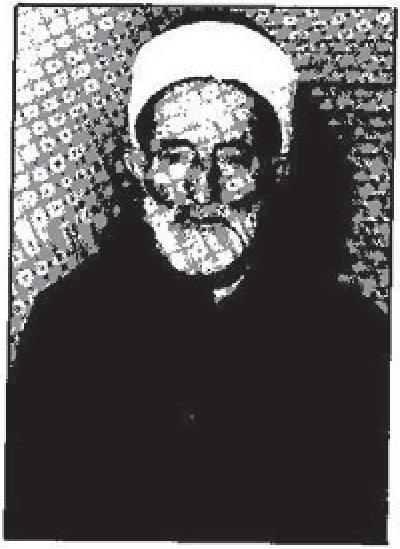

مەلا عەبدولکەریمی مودەڕڕیس

حەتتا ئیجازەی عیلمی یەی تێدا وەرئەگیرێ ، چونکە مودەرڕیسەکەیان مەلا عەبدولکەریم عالمێکی فازیل‌و داناو بە عولوومی عەسری یەش شارەزایە . ڕۆژێ چوومە سەیری تەدریس‌و تەقریری ، سەیرم‌کرد میقداری دە موستەعید بەریز دانیشتوون ، بەحەڵقە دەرسیان ئەخوێند ، یا (بەیزاوی)[1] بوو دەرسەکەیان یا (ئیبنوحەجەر)[2] ، لە خەیاڵم نەماوە . ئەو موستەعیدانە بە کەماڵی تەربی یە گوێیان لە تەقریر ڕاگرتبوو . ئەگەر یەکێکیان ئیشکالێکی بوایە مەلا جوابی ئەدایەوە . لەپاش دەرس لە خدمەت مەلا دانیشتم . وەزعی ئیدارەو ئیعاشەی مەلاو تەلەبەم پرسیارکرد ، ئەویش بە شوکرانەی زۆرەوە بەیانی خدمەتی شێخ عەلائەددینی کرد ، گوتی مەساریفی هەموو تەلەبەو مودەرڕیس‌و ئیمام‌و موئەززین‌و خادیم لە تەرەف شێخەوە تەئمین کراوە ، نوقسانیان نی یە .

وە غەیری ئەم سیفەتانەی ئەگەر شێخ کەسێ موراجەعەتی پێ بکا بۆ کە لای مەئموران ڕجای بۆ بکا ، میرزاو کاتبی هەیە دەست‌بەجێ موافیق مەتلووبی ئەو شەخسە ڕجانامە ئەنووسرێ ئیشی ڕاهی ئەکەن .

لەتیفە : ڕۆژێ موردەرڕیس مەلا عەبدولکەریم عەرزی ئەکا ئەی شێخ ئەوکەسانەی دیاریت بە ناوی شێخیەتی یەوە بۆ دێنن ، حەرامە چۆن قوبووڵی ئەکەیت ، بەڵکو تۆ شێخێکی وا نەبی کە ئەو عەقیدەی هەیە[3] ؟ فەرمووی بە ناوی شێخیەتی یەوە دیاری وەرناگرم ، بەڵکە بە ناوی حەکیمی یەوە لێیان قوبوولێ ئەکەم .

---

(۱) تەفسیرێکی قورئانی پیرۆزە .

(۲) کتێبێکی شەرعە لەسەر ڕێبازی شافیعی .

(۳) ئەبوو «ئەوان عەقیدەیان هەیە» بووایە .

(ظاهراً) شێخ عومری گەیشتووەتە هەشتاد زیاتر. خوا بۆ خدمەتی موسوڵمانان عومری درێژ کا.

شێخ مەحموود

مەردی مەیدانی حەمی‌یەت ، شێری بێشەی حورڕی‌یەت ، لە ساداتی ڕەفیع دەرەجات شێخ مەحموود کوڕی شێخ سەعید کوڕی شێخ موحەممەد کوڕی حەزرەتی کاك‌ئەحمەدە . لە ساڵی ۱۳۰۰ی هیجری[1] لە سولەیمانی هاتووەتە دنیاوە . عومری کە گەیشتە شەش حەوت ساڵانە لای مامۆستای خوسووسی دەرسی قورئانی کەریم‌و بەعزێ لە دینیەی خوێند . ئەوسا لە سولەیمانی هەر مەکتەبێك هەبوو ئەویش عەسکەری بوو . ئەهالی لە قوتابخانە بە منداڵی خۆیان ئەخوێند . خوێندنیش فارسی‌و

(۱) ڕێکەوتی ساڵانی ۱۸۸۲ – ۱۸۸۳ ئەکا .

تورکی بوو . عەرەبی هەر لە مەدرەسە[٢] عیلمی‌یەکاندا ئەخوێنرا . لەسەر عادەتی ئەوسا فارسی‌و تورکیی لە قوتابخانە تەواوکرد ، خەت‌و سەوادی پەیدابوو . زەمانەکە ئەوەندە پەرێشان‌و موشەووەش بوو کەس بەلای تەحسیلا نەدەچوو . نەفسی شار بێجگە لە حوکوومەت پەنجا ئاغاو ساحێب‌حوکمی تیا بوو . هەر مەحەللەیەك ، بەڵکو هەر سوقاقێك ئاغایەکی بوو . شێخ مەحموود کە چاوی کرایەوە ، کەوتە دنیاوە . حورریەتی تەبعی هەموو موعامەلەیەکی قوبووڵ نەدەکرد ، دەستی‌کرد بە موقابەلەی ئاغایانی ناوشارو حیمایەی مەغدوورو بێچارە . وردە وردە ئەهالی روویان‌کردە پەناو دەرگای ئەو . لەپاش یەك دوو ساڵ هەموو مەحەللەی کانیی ئاسکان‌و مەڵکەندی‌و سەرشەقام‌و قیسمێ لە گۆیژەو دەرگەزێن بوون بە مەحسووب‌و خدمەتکارو مەنسووبی ئەوو ، حوکوومەتیش بەناو هەبوو . زۆر لە مەئموورانیش خۆیان هاویشتە باوەشی بۆ مەحفووزبوون لە بەلای ناگەهانی‌و عەزڵ‌بوون ، چونکە ئەیتوانی لای موتەسەرریف یا والی ئەو مەئمورە ویقایە بکاو ، دێهاتی ئەترافی شاریش لە ئیستیلاو زوڵمی هەمەوەندو عەشایر زۆر پەرێشان بوون . جەردەی هەمەوەند رێگای هاتوچۆی کاروانی بەستبوو . حوکوومەتیش هیچ نوفووزی نەمابوو . شێخ بەتەبیعەت لەم ئەحواڵەش بێزار بوو ، دەستی‌کرد بە تەعقیبی جەردەو کوشتار لێ کردنیان . خدمەتکاری بۆ ئەم ئیشە مەعلووم کرد . لە هەر مەکانێك خەبەری ئەشقیا بووە ، پیاوی شێخ چوونە سەریان لەگەڵیان کەوتنە[٣] شەڕکردن . زۆر جار شێخ (بالنفس) بۆ تەعقیبیان چووە .

---

(٢) لە دەستنووسەکەدا نووسراوە : «مەدرەسەی» .

(٣) ئەبوو «کەوتوونە» بووایە .

ئەسپ‌و ماینیان لیْ ئەکوشتن ، تالاّنیان لیْ ئەسەندنەوە ، هەتا هەمەوەند مەجبوور بوون لە بازیان بەولاوە نەیانئەتوانی برۆن[٤] . دێهات چاویان کرایەوە ، ئیتر ئیمدادیش نەبوایە مودافەعەی خۆیان ئەکرد ، خۆیان بە پیاوی شێخ مەحموود حیساب کردبوو .

شوهرەتی بۆ ئەتراف بلاّوبووەوە لە ئێرانەوە ، لە گەرمیانەوە ، ئاغایان‌و بەگزادان بۆ خاتری ئیرتیباتی لەگەلْ پەیدابکەن بازی چاك ، ماینی جنس ، تانجی‌و کەویان بەدیاری بۆ ئەنارد . ئەویش بەنەزەر شەخسەوە خەلاّت‌و نیعمەتی ئەنارد بۆ ئەو ئاغایانەو بەخشش بەوکەسەی دیاری‌یەکەی هێناوە . بە ئینعام‌و ئیکرام دڵی عالەمی ڕاکێشا . لە هەمووولاوە دەستە دەستە بەگزادەو ئاغایان‌و سەرکردەی عەشایر بۆ زیارەتی ئەهاتن . ئەویش لە خدمەتی کەس قوسووری نەدەکرد . بە پیاوەتی ڕایبوارد ، هەتا حەربی عومومی دەستپیْ کرا ، ئەمجا بەناوی غەزاوە سواری کۆ کردەوە ، بۆ موعاوەنەتی عەسکەری تورك چوو بۆ تەرەفی بەسرەو زوبەیر . لەپاش چەند موسادەمەیەك تورکەکان موقابەلەی ئینگلیزیان پیْنەکرا ، گەڕانەوە دواوە . شێخیش مەجبووربوو لەگەلْ سوارەی خۆی هاتەوە بۆ سولەیمانی ، دەستی‌کرد بە تەدارەك بۆ ئیمدادی تورکیْ کە لە ئێراندا لەگەلْ ڕووس شەڕیان ئەکرد . خۆی گەیاندە جەبهەی حەرب . ڕووسەکان کاغەزیان بۆ نووسی‌و شیرێکیان خەلاّت بۆ ناردو وەعدی زۆر گەورەیان دا کە بۆی بکەن بەشەرتیْ ئیشتیراکی شەڕ نەکا .

---

(٤) لەبەرئەوە کە زێوەر لە سولەیمانی‌یەوە قسەئەکا ، ئەبوو بیوتایە : «لە بازیان بەم‌لاوە نەیانئەتوانی بێن» .

(دیانةً) شێخ ئیعتیمادی بە وەعدو وەعیدی ڕووسەکان نەکرد ، هەتا نیهایەتی حەربی عوموومی لەگەلّ تورکەکان بوو . کە بەغداو کەرکووك سوقووتی کرد ، دووبارە سولەیمانی کەوتە ئیختیلال‌و موشەووەشی . تورك نوفووزی نەمابوو . دووبارە حیمایەو ئاگەهدارێی مەئموورانی کرد .

کە ئینگلیز هاتنە سولەیمانی ، بەسواری خۆیانا ، ئەو مەئموورانەی مابوونەوە ڕەوانەی مووسلّی کردن کە بیاننێرنەوە تورکیا[٥] . باقیی مەئموور کە کورد بوون لە سولەیمانی‌یا مانەوە . ئینگلیز لەژێر ئیدارەی شێخدا حوکومەتێکی وەتەنیی دروست‌کرد . تا چەند مانگێك ئینگلیزەکان موعامەلەیان باش بوو ، لە ئاخردا سیاسەتیان گۆڕی . شێخ تەحەممولی دەسیسەو حیلەی ئەوانی نەبوو ، موخالەفەی ئەکردن . نەتیجە بوو بە شەڕ لە بەینی حوکومەتی وەتەنی‌و ئینگلیزدا . ئینگلیزەکان غالّب بوون ، شێخ ئەسیر کرا . تەفسیلات خۆیان بە کتێب نووسیویانە ، (گەنجینە) عەلاقەی بەسەر تەئریخ نووسینەوە نی‌یە ، هەر ئەحوالّی تایبەتیی (مەردان) ئەنووسێ . حەفدە سالّ شێخ بە کەشاکەشی حەبسی‌و ئەسیری مایەوە . ئەمما وەقتێ کە لە بەغدا بوو ، هەروەك سولەیمانی ، قۆناغ‌و دیواخانی مونتەزەمی هەبوو . لە هەمولایەکەوە میوانی بۆ ئەچوو و خەلّقی ڕووی‌ئەکردە دەرگای . ئەویش بە واسیتەی ئەو مەعاشەی کە حوکومەت بۆی مەعلووم کردبوو و واریداتی ئەملاکی کە لە سولەیمانی‌یەوە بۆ[٦]

---

(٥) ئەم ڕستەیە ئالّۆزە . بەلاّم مەبەست لێی ئەوەیە ئەو مەئموورە تورکانەی مابوونەوە لە سولەیمانی ، شێخ مەحموود بە سوارەی ئینگلیزدا ڕەوانەی مووسلّی کردن ، تا ئینگلیزەکان لەوێوە بی‌بانێرنەوە بۆ تورکیا .

(٦) ئەبوو «بۆی» بووایە .

ئەچوو ، خدمەتی میوانی ئەکردو ، ئەوی بۆ ئیحسانو ئینعام ئەچوو بێبەشی نەدەکردو ، ئەوی بۆ وەزیفەو مەئموورییەت دەخالەتی پێ ئەکرد ، لە وەزارەتەکانا سەعیی بۆ ئەکرد ، ڕجای بۆ ئەنووسین[٧] . بۆ بەعزێ (بالذات) خۆی ئەیبرد بۆ دائیرەی حوکوومەت . نوفووزی تەئسیری هەبوو ، ڕجایان قوبووڵ ئەکرد . هەتا مەسئەلەی ئیختیلافی ئینگلیزو عێراق لە زەمانی ڕەشید عالی گەیلانیزادە لە بەغدا مایەوە . کە شاری بەغدا کەوتە خەتەرو تەهلوکەوە (مجبورا) بەغدای تەرك کرد ، ڕووی کردەوە لیوای سولەیمانی ، چوو لە (داریکەلی) لەسەر موڵکی خۆی دانیشتو حوکوومەتیش ڕازیبوو بێتەرەفانە هەر لەوێ دانیشێ . حاڵی حازر لە داریکەلی بە زەراعەت ، بە فەلاحەت ، بە خدمەتی ئایندەو ڕەوندە مەشغووڵە . لای کەمی ڕۆژی پەنجاه کەس بەڵکو زیاتر ڕووئەکەنە دیواخانی ، ئەبێ خدمەتیان بکرێتو ، زۆر کەسیش بۆ ئینعامو ئیحسان ئەچێتە[٨] خدمەتی ، ئەوانیش مەحرووم ناکا . لە ساداتا کە مەرد مابێ تەنها ئەوە . وە بۆ ڕجای فەقیران لای مەئمووران قوسوور ناکا . هەرکەس موراجەعەتی پێ ئەکا هەتا لە ئیقتیداریا بێ سەعیی بۆ ئەکا . بەخۆشیو سەربەستی ڕائەبوێرێو زۆر ڕەفاقەتی عولەماو ئەهلی دینی پێ خۆشە . زۆر حەز لە لەتیفەو نوکتەبازی ئەکاو تەبیعەتی شیعرییەشی هەیە . زۆر شیعری جوانی گوتووەو قەدری شاعیرانو مونەووەران ئەگرێت . وە[٩] لە

---

(٧) ئەبوو «ئەنووسی» بووایە .

(٨) ئەبوو «ئەچنە» بووایە .

(٩) ئەم «وە»یە پێویست نییە مەگەر مەبەستی «وا» بێ .

ئەشعاری ئەو کە دەستم‌کەوتووە ، ئەم چەند شیعرەم نووسی‌یەوە . ئەمانە بەنەزەر ئەشعاری بە لەتیفەو بە نوکتەی هیچ نی‌یە[10] :

با زەمزەمە گریانە لەنێو مەجلیسی عیشقا
ساقی خەبەری داوە کە یار نایەتە یاری
قەت نابێ ئەو دولبەرە فەریادی من‌و تۆ
سەد بارە کەبابی دڵەکەم بیکەمە دیاری
دوو جۆگەیی خوێنینە بەسەر سەفحەیی ڕووما
گوڵ گوڵ بووە داوێن‌و کەنارم ، وەرە دیاری
ئەو خاڵە زوخاڵێکە لەنێو بۆتەیی دڵما
ڕۆحم ئەکوڵێنێ بەنەفەس کوورەیی ناری
ئەی مورغی ستەمدیدە ئەسیری لە قەفەسدا
بۆ خۆت‌و وەتەن بگری کە سەم‌خوردەیی ماری
دەس‌ناکەوێ تریاکی من‌و تۆ لە عێراقا
با گریە بچین تا بە لیقای حەزرەتی باری

جەنابی خالق ئەم زاتە بۆ خدمەتی فەقیران بەرقەرارو عومردرێژ بکا!

---

(١٠) ئەبوو ڤنینە بووایە .

له هەولێر شێخ موحییددین ،
له کەرکووك سەیید ئەحمەد

له شاری هەولێر ، له ساداتی بەرزنجی شێخ موحییددین کوڕی شێخ موحەممەدسالْح که له حەیاتایه ، ساحیبی تەکیەو میوان ، ئەویش بە ماڵی حەلاڵی ، بە ڕەنجی شانو باڵی خۆی ، بۆ خدمەتی میوانو دەروێشان له مەیدانا ڕاوەستاوه . زاتێکه خۆشخولْق ، سەخیتەبع ، بەئیکرام . بۆ هەرکەس ڕووی تێبکا بۆ هەر کاری بێت ، سەعیئەکا ، تێئەکۆشێ . هاتوچۆی هیچ مووەززەفێ ناکا . دائیما له ماڵو تەکیەی خۆیا ئامادەی خدمەته ، وه بۆ ڕجای فەقیرانو میسکینان لەلای مووەززەفو مەعمووره گەورەکان بە عەریزەو تەحریرات بەیانی ئەکاو ، ئەدیبو کاتبو موحیببی عولەماو شاعیرانه . زۆر کەسی وایه[1] موراعاتی نەقدیيەشی ئەکا . تەکیەو دیواخانی شەبو ڕۆژ کراوەتەوه .

* * * * * *

---

(١) مەبەستی «زۆر کەسیوا هەیه»یه .

سەیید ئەحمەدی خانەقا

وە لە شاری کەرکووکیش سەیید ئەحمەدی کوڕی شێخ حوسەین(٢) ، ئەمیش لە ساداتی بەرزنجی ، حاجیو غازیو سەخیو ڕووخۆشو لەتیفەگۆ . سفرەی سەخاوەتی بۆ پیرو جوان ، بۆ ئەهلی لادێو شارستان ڕاخستووە . فەخری کوردستانو شێری مەیدانە . زۆر ئەدیبو عاقڵو سیاسیو داناو ئیشزانە . تەعریفی بەم چەند دێڕە تەواو نابێ . دەردی عەجەمەکان (ضرب المثل)یانە «برو ببین» بە چاوی خۆت بچۆ ببینە ، ئەوسا مەردیی ئەو مەعلووم ئەبێ . خوا میسلی زۆر بکا .

جەنابی شێخ موحییددین لە هەولێر
ئەکا ڕووتو فەقیران پۆشتەو تێر
لە کەرکووکا جەنابی سەیید ئەحمەد
لەبۆ خدمەت موهەییایە وەکوو شێر

* * * * * *

---

(٢) مەبەستی سەیید ئەحمەدی خانەقایە .

وەکوو بیستوومە عەبدوڕڕەززاق ناوێك لە کەرکووك مزگەوتێکی دروست‌کردووە ، نزیك بیست سی هەزار دیناری لە مزگەوت‌و ئەوقافیا سەرف‌کردووە . لازمە ئەم زاتەش داخڵی (گەنجینە) بکرێت . خوا ئیحسانی قوبووڵ کات .

حەفسە خان کچی نەقیب شێخ مەعرووف

فیردەوسی لە مەدحی ژنانی زابلوستان وتوویەتی : «زنانشان ز مردان دلاورترند»

لە ساداتی سولەیمانی ، ئەوی خدمەت‌و دیانەتی هەبوو ، نووسراوە . ئەمما لە خانمانیان حەفسە خان کچی نەقیب شێخ مارف لەوانەیە کە ناوی گومنەبێ ، هەتا قیامەت ناوی بمێنێ ، ئەویش بە نووسینی لە تەئریخدا یا لە (گەنجینە)دا ئەبێ . من چونکە شارەزای ئەخلاق‌و دیانەت‌و سەخاوەت‌و ئیحساناتی ئەوم ، ویستم لە (گەنجینە)دا ناوی بنووسم هەتا ئەم خانمە

نەجیبە بەدینە بەمروەتە کە لە هیچ مەردێ کەمتر نی یە ، شوهرەتی بێنێتەوە ، بە ڕەحمەتو بە دوعای خێر یادبکرێت . دەستی سەخای ئەم خانمە ، تەبعی ڕەشیدی بۆ هەموو کەس بە بێ‌فەرق کراوەتەوە . لە هەتیوو بێوەژن بەخێوکردن قوسووری نەبوە . هەتا ئیستا چەند ئاقم هەتیوی گەورە کردووەو چەند ژنی بێ‌مێردی لە تەنگانە نەجاتداوە . ئێواران فەقیرو هەژارو حافزو کوێر لە بەردەرگانەکەیا کۆئەبنەوە بۆ نانو شۆربا وەرگرتنو ، ئینعامو ئیحسانی بە هەموو شاردا بڵاوبووەتەوە . ئەو واریداتەی کە لە ئەملاك بۆی دێتەوە هەمووی بە ئینعام سەرفی دۆستانو ناسیاوو خدمەتکارو فەقیرانی ئەکاو بۆ خدمەتی مەعاریف چەند جار ژنانی شاری جەمع کردووە ئیعانەی کۆکردووەتەوەو ، بۆ لێقەوماوان هەرکەس پەنای پێ ئەبا دەستیان[1] ئەگرێت . هیچ جەمعیەتێکی ئیعانە لە سولەیمانی یا دانەنیشتووە ئیللا ئیشتیراکی ئەو ئیعانەی کردووە ، بەشی خۆی پارەی داوەو دیواخانەکەشی کە لە ئیدارەی شێخ قادری ئامۆزاو زەوجی مەشرووعیدایە وەك زەمانی تەقیی مەرحوومی باوکی‌یە لە ڕەغبەتایە . ئەتوانم بڵێم بەنەزەر زەمانەوە گەلێ شتی زیاترە لەو زەمانە . میوانیش لەو دیواخانە ئەسبابی ئیستیراحەتی تەواوە ، خدمەتی زیادی ئەکرێت . ساڵێ دانیشێ میوان ڕووگرژی لە کەس نابینێ . وە بەقەدەر میوانی خاریج ، هەر لە شاردا دائیما دەستە دەستە ژنان بۆ خدمەتی ئەچن . حەفسەخان لە سەففانە کچی حاتەم سەخی ترە کە باوکی ڕۆژێ پێی ئەڵێت : سەففانە تۆ وا دەستبڵاوو من وا ، هەموو ماڵی دنیا بەشمان ناکا . یا تۆ

---

(١) ئەبوو «دەستی» بووایە .

دەست بگرەوە ، یا من . ئەویش ئەڵێت لە تۆوە فێربووم مەکاریمی ئەخلاق ، ناتوانم خۆم بگرم . ئەمیش بەو هەموو واریدات و مەحەللی سەروەتەوە کە هەیەتی ساڵ بەساڵ قەرزدار ئەمێنێتەوە . لەگەڵ سەخاوەتی ، دیانەتیشی ئیسباتی کردووە کە لە نەوەی حەزرەتی کاک ئەحمەدە ، قەدری عولەماو مەشایخی تەریقەتی زۆر لەلایە . چەند جار بۆ زیارەتی حەزرەتی غەوس چووەتە بەغدا . ئەگەر زیاد لە مەساریفی بەیتی بەو دیواخان نەقدی ببوایە تەوافی بەیتوڵڵاو ڕەوزەی موتەهھەرەی ڕەسولوڵلاشی دەکرد . خوا بۆ خدمەتی فەقیران بەرقەراری کا .

عەرەب

قەومی بەرزی عەرەب لە هەموو عەسرێکا پیاوی بە مورووەت ، بە ئینساف ، بە سەخاوەت و کەرەمی زۆر بووە . تەواریخ لە ئیسم و کرداریان پڕە ، ئیحتیاج بە بەیان ناکا . نیهایەت بەشی ئەوانیش لە مەردان ، چەند زاتێ لە گەنجینەدا ئەنووسم .

* * * * * *

(أولاً) لەپێش ئیسلامیەتدا ئەوانەی مەشهوورن : حاتەمی تائی ، هەریم کوڕی سینان ، کەعب کوڕی مامەی ئەیادی[1] . مەشهووریان حاتەم و کەعبە کە ناویان بووەتە (ضرب المثل) ، کرداریان لە کتێبی تەئریخدا نووسراوە .

* * * * * *

لەپاش ئیسلامیەت ئەو زاتانەی کە خدمەتیان بە میللەت کردووە و بە سەخاوەت مەشهوورن (أولاً) حەزرەتی عەلی . حەزرەتی حەسەن . عەلی فەرموویەتی : حەیا مەکە لە بەخششی کەم ، مەئیووسی کەمترە و ، هەم

(١) كعب بن مامة الايادي : ئەڵێن ئەوەندە دەهەندەو دڵاوا بووە ، لەگەڵ برادەرێکی لە شوێنێکدا ئەبن ، هەردوکیان زۆر تینوویان ئەبێ و بە هەردوکیشیان چۆرێ ئاویان لا ئەبێ ، کەعب چۆڕە ئاوەکە ئەدا بە برادەرەکەی و خۆی لەتینوانا ئەمرێ .

فەرمووبە : کەسێك ئیحتیاجی بێ لە کاغەزێکا بۆم بنووسێ موحافەزەی لە سوئال ئەکەم[٢] . ڕۆژێ عەرەبێك هاتە خدمەتی گوتی : ئەی (امیر المؤمنین) ئیحتیاجی‌یەکم هەیە حەیائەکەم عەرزت‌بکەم . فەرمووی لەسەر ئەرز بینووسە . نووسی من فەقیرم . فەرمووی بە قەنبەری عەبدی دەستی جلی منی لەبەربکە . فەقیر وتی منت پۆشتە کرد ، ئەم بەرگە ئەدرێ : منیش بە سەنای جوان تۆ پۆشتە ئەکەم . وتی قەنبەر سەد دیناریشی بدەرێ . قەنبەر وتی ئەگەر ئەم پارەیە بە موسوڵمانانا بلاوبکەیتەوە ئیسلاحی حاڵیان ئەبێ . فەرمووی قەنبەر بێدەنگ بە ، من لە (رسول الله)م بیستووە شوکری ئەوکەسە بکەن سەناو مەدحتان ئەکا .

* * * * * *

مونکەدیر پیاوێ بوو هاتە خدمەت حەزرەتی عائیشە ، وتی ئەی دایکی موسوڵمانان تووشی فەقیری بووم[٣] . فەرمووی هیچم نی‌یە . ئێستا دە هەزار درهەمم بوایە ئەمدایتێ[٤] . مونکەدیر ڕۆیە دەرەوە . لەووەقتەدا لەتەرەف خالیدی ئەسیەد دەهەزار درهەمی بۆ هات . دەست‌بەجێ ناردی بۆ مونکەدیر ، بە هەزار درهەمی جاریەیەکی کڕی ، سێ کوڕی لەو جاریە بوو موحەممەدو ئەبووبەکرو عومەر ئەولادی مونکەدیر ، لە ئیسلامیەتدا ئەکرەمی عەرەب بوون .

* * * * * *

---

(٢) واتە : لەوەی ئەپارێزم کە ناچاری سواڵکردن بێ .

(٣) ئەمەش نموونەیەکی تەرجەمەی حەرفی‌یە ، وەرگێرانی (أصابني الفقر)ی عەرەبی‌یە ، کە ئەگەر بەشێوەیەکی ڕەوان‌و ڕەسا بیکەین بە کوردی ئەڵێین : گرفتاری دەستی هەژاری بووم ، یا هەژاری گرفتاری کردووم .

(٤) لە دەستنووسەکەدا «ئەمدایەتێ» نووسراوە .

ئەکرەمی عەرەب تەلحە کوڕی عوبەیدوڵڵا خوا لێی ڕازی بێ ، زیاد کوڕی جەریر ئەگێڕێتەوە کە لە مەجلیسێکدا تەلحەم دی دەهەزاری سەرف‌کرد ، کەچی بە دەستی خۆی دەرپێکەی پینە ئەکرد .

* * * * * * *

ئەشعەس کوڕی قەیس ناردیە لای عەدی کوڕی حاتەم مەنجەڵەکانی باوکی لێ خواست ، مەنجەڵیان لازم‌بوو . ئەویش هەموو مەنجەڵەکانی پڕکرد لە زەخیرە بۆی نارد ، وتی ئێمە بە بەتاڵی مەنجەڵ نادەین بە دراوسێ .

* * * * * *

موعاویە لە حەزرەتی حەسەنی پرسی : کەرەم کامەیە ؟ فەرمووی : لەپێش تەڵەب‌و داواکردنا تەبەرڕوع بکەی‌و ڕەحمت بە سواڵکەر بێ لەگەڵ بەخشین .

* * * * * *

عەبدوڵڵا کوڕی ئەبووبەکر لە مەردانی مەشهوورە . ڕۆژێ بە ڕێگایەکدا ئەڕوا ، تینووی ئەبێ . لە ماڵێ داوای ئاوی بۆ ئەکەن . ئافرەتێ ئاوی بۆ دێنێ . لە پەنا دەرگاکە ڕائەوەستێ نایێتە دەرەوە . ئەڵێت ئەمر بکە خدمەتکارێکت بێت بۆ ئاوەکە ، من ژنێکی بێ‌مێردم ، بێوەژنم ، عازەبم . عەبدوڵڵا ئاوەکەی خواردەوە ئەڵێت دەهەزار درهەمی بدەنێ . ژنەکە ئەڵێت بۆچ گاڵتەم پێ‌ئەکەی ؟ ئەفەرموێ بیست‌هەزاری بدەنێ . وتی خوا عافیەت‌و سیحەتت بداتێ . وتی سی‌هەزار درەمی بۆ بێنن . عەبدوڵڵا عادەتی وابوو نەفەقەی چل ماڵ دراوسێ لای ڕاست ، چل لای

چەپ ، چل لەپێشەوە ، چل لەپاشەوە[٥] ئەداو هەموو گۆشتی قوربانیی بۆ ئەناردن . لە جەژناندا بەرگی بۆ ئەکردنو هەموو جەژنێ سەد عەبدی ئازاد ئەکرد ، خوا لێی ڕازی بێ .

* * * * * *

عەبدوڵلاّ کوڕی جەعفەری[٦] یەکەم پیاوی مەیدانی سەخاوەت بووە . کە موعاویە وەفات ئەکا بۆ تەعزیە ئەچێتە لای یەزید . ئەویش لێی ئەپرسێ ساڵیانە لەتەرەف باوکمەوە[٧] چەندت بووە ؟ ئەڵێت هەزار هەزار درهەم . یەزید ئەڵێت وا منیش ئەوەندەی کەم لێ زیاد کرد ، چونکە بەپرسەوە هاتووی ، ڕەحمت هەیە . بە یەزیدیان گوت چۆن دروستە لە بەیتولمالی موسوڵمانان ئەم میقدارە ئەبەخشی بە تەنها پیاوێ ؟ ئەویش گوتی وەڵلاّ بە هەموو ئەهلی مەدینەم داوە . جاسووس شوێنی ئەکەوێ بزانێ ئەو پارەیە چۆن سەرف ئەکا . کە ئەگاتە مەدینە دەست ئەکا بە خەرجو سەرفی بەناو ئەهالیدا . لەپاش مانگێ ئیحتیاجی کەوتە قەرزکردن .

* * * * * *

جارێ لەگەڵ حەسەنو حوسەینو ئەبوو قوحافە ئەچن بۆ سەفەر ، بارانیان لێ دائەکا ، پەنا ئەبەنەماڵێکی[٨] عەرەب لە خێڵێکدا . ئەویش

---

(٥) ئەبوو «لەپاشەوەی» بوایە .

(٦) لە دەستنووسەکەدا وا نووسراوە . وابزانم ڕاستەکەی «جەعفەر» ە .

(٧) لە دەستنووسەکەدا نووسراوە : «باوکمە» .

(٨) ئەم وشەیە لە دەستنووسەکەدا بەمجۆرە نووسراوە : (مالکی) ، لەگەڵ دانانی نیشانەی (ژێر) لەژێر لامەکەوە . لەوە زیاتر کە مەبەست (ماڵێکی) بێ ، بۆچوونێکی ترم نەبوو لە خوێندنەوەیا .

مەڕێکیان بۆ سەرئەبڕێت . سێ شەو مانەوە هەتا باران خۆشی کردەوە . کە ڕۆیشتن عەبدوڵلاّ بە عەرەبەکەی گوت ئەگەر هاتیە مەدینە ئەحواڵی ئێمە بپرسە . لەپاش چەند ساڵێك عەرەبەکە ئیحتیاجێ پەیدائەکا ، ژنەکەی وتی بۆچ ناچیە مەدینە بۆلای میوانەکانمان ؟ وتی ناوەکانیانم لەبیرچووەتەوە . گوتی بڵێ (ابن الطیار) . کابرا چووە مەدینە تووشی حەزرەتی حەسەن بوو . ئەمری کرد سەد وشتری بە شوانو فەحلەکانیانەوە بدەنێ . لەپاش ئەوە چووە خدمەت حەزرەتی حوسەین ، وتی کاکت لە وشتر دەوڵەمەندی کردووین . فەرمووی هەزار سەر مەڕی بدەنێ . لەپاشا چووە لای عەبدوڵلاّ ، وتی لە مەڕو وشتر دەوڵەمەند بووم . ئەمری کرد سەدهەزار درهەمی بدەنێ . چووە لای ئەبووقوحافە ، وتی من وشترو مەڕو پارەم نی یە ، وشترەکانت بێنە باریانکەم لە خورما . ئیتر دەوڵەتو خۆشی لە عەرەب[9] جوێنەبوەوە هەتا وەفاتی کرد . (لە «المستطرف»ەوە)[10] .

* * * * * *

بۆنموونەو تەبەڕڕوك لە پیاوانی ئیسلامی عەرەب ئەم چەند زاتەم نووسی ، وە ئیللا بە سەد جەڵد کتێب ناوی مەردانی عەرەب تەواونابێو مەناقیبیان خۆیان بەتەفسیل نووسیویانە .

---

(٩) واتە : لە کابرای عەرەب .

(١٠) لە دەستووسەکەدا بێ ئەلف‌لامی تەعریف بوو .

پیرەمێرد چاپخانەی ڕۆژنامەکەی ئەخاتەگەڕ

پیرەمێرد

ڕەفیقی سەفەرو حەزەرم ، دۆستی داناو موعتەبەرم ، پیرەمێردە ، کە ناوی حاجی تۆفیق بەگە ، ئەم پیرە لە سولەیمانی تەحسیلی ئیبتیدائیی تەواو کردووە ، لە ئەستانبووڵیش حوقووق . جەنابی حەق بەهرەیێکی وای لە عیلم و مەعریفەتدا داوەتێ ئەتوانم بڵێم لە سولەیمانیدا هاوتای نی یە . لەپاش تەحسیلی ئیبتیدائی مەهارەت و ئیقتیدارێکی تەبیعیی لە کیتابەتی تورکی و فارسی و عەرەبیدا بوو ، بەوواسیتەوە حوکوومەت موحتاج بوو بە کەسێکی وا لە وەزیفەدا ئیستیخدامی بکا . بە باشکاتیی مەحکەمە تەعیین‌کرا . موددەتێ لەسەر ئەو وەزیفەیە بوو . نەقیب شێخ موستەفا ئیحتیاج بوو بە کاتبی خوسووسی بۆ لای خۆی ، دڵخۆشیی دایەوە ، بردیە لای خۆی کە عەینی مەعاشی حوکوومەتی بداتێ و مەسرەفی جل و بەرگ و خواردنی ماڵ و منالیشی عەلاوە بێت و خۆیشی دائیما لە سەفەرو حەزەردا لە خدمەتی خۆیدا بێت ، هەموو تەدارەکاتی و ئەسپی سواری و مەیتەر بۆ ئەسپی ببێت . بەم شەرائیتە چووە خدمەتی شێخ موستەفا ، تەرکی خدمەتی حوکوومەتی کرد کە حورڕیەت و سەربەستیی لەوێدا زیاتر بوو ، ئەویش تەحریراتی بۆ ویلایەت یا ئەستەنبوڵ یا موتەسەڕڕیفیەت ببوایە ئەینووسی و ئیش و کارێکی نەقیب لە دائیرەیێکدا بوایە ئەچوو تەعقیبی

ئەکرد . باقیی بە ڕاوو شکار لەخدمەت نەقیبدا ڕای‌ئەبوارد . تا لەخدمەتیا چوو بۆ ئەستەنبوول‌ و لە ئەستەنبوولەوە ئیشتیراکی سەفەری حیجازیشی کرد ، نائیلی تەوافی بەیتوڵڵا بوو . کە نەقیب لە مەککەی موکەڕڕەمە وەفاتی کرد لەخدمەت شێخ سەعیددا دێتەوە ئەستەنبوول ، لەوێدا مایەوە . نەهاتەوە سولەیمانی . بە واسیتەی ئیستیعدادی تەبیعی لەسەر وەزیفە موعەتتەل نەبوو ، کرا بە مودیری ناحیە ، بە قائیم‌مەقام ، هەتا موتەسەڕڕیفی تەرفیعی کرد . لە ئیعلانی مەشرووتیەتی عوسمانی[1] لەگەڵ کوردەکانی ئەستەنبوول جەمعی‌یەتیان دروست‌کرد بۆ خدمەتی کوردو نەشری غەزەتەو مەجەللەیان دەست‌پێ کرد ، ئەمجا کەوتە خدمەت‌کردن بۆ میللەت‌و وەتەن بە هەموو ڕەنگێ ، لە خدمەت دوانەکەوت .

. لەپاش چەند ساڵ‌و کەشاکەشی حوڕڕیەت‌پەروەرانە هاتەوە سولەیمانی . لە سولەیمانی‌یش لەخدمەت زیادی‌کرد ، غەزەتەی (ژیان)و (ژین)ی بیست‌وپێنج ساڵ بە فیکری بیکری ، بەقەڵەمی ئاگرینی بلاوئەکردەوە . ئەدەبیاتی کوردی ژیاندەوە . بە چەند سەترێکی غەزەتەکەی پەندی پێشنیانی هێنایەوە بەرچاو کە ئەو پەندی پێشینانەی دیوانێکی مەنزوومەی خۆیەتی .

هەر بە خدمەت‌کردن ، نووسین ڕازی نەبوو ، کەسێ ئیشێکی ببوایە یا موحتاج ، خۆی (بالذات) شوێن ئیشەکەی ئەکەوت هەتا بۆی ڕێك‌ئەخست‌و دەفعی ئیحتیاجی موراجیعینیشی لەلا وەکو فەرز وابوو . خوا تەبیعەتێکی‌وای داوەتێ پارەو ماڵی دنیا لەنەزەریا بێ‌قەدرو قیمەتە .

---

(١) ئەبوو «عوسمانیدا» بوایە

ئەو مەعاشەی کە بووی لەگەلٚ مەنافیعیٚ کە لە غەزەتە پەیدای ئەکرد ، بەشی مەساریفی ئەو نەبوو کە موجەڕڕەدو تەنهاش بوو .

جەژنی نەورۆزی لە سولەیمانیدا زیندووکردەوە . هەموو سالیٚ ئەووەلی بەهار نزیك سەد بار داری ئەکڕی لەلای گردی سەیواندا ئەیکردەوە بە ئاگرو بۆ زائیرین خێوەتو ڕەشماڵ لەو دەشتەدا هەلٚئەدرا ، عومومی مەئموورینو تەلەبەو توججارو ئەشرافی دەعوەت ئەکرد بۆ زیافەتی جەژنی نەورۆز ، مەسرەفێکی زیاد لە چێشتو گۆشتو حەلەویاتو قاوەو چایی ئەکرا بۆ ئەم هەموو خەلٚقەو ژنانیش بەجویٚ خێوەتو ڕەشماڵیان بۆ ڕێکخرابوو ئەهاتنە ئەم سەیرانە . خولاسە ئەوی ئەو ئەیکردو ئەو شادیو سووروورە کە دلٚی ژنو پیاوی خۆش ئەبوو[٢] ، هیچ مەلیکیٚ لە جەژنی نەورۆزدا نەیکردووە .

لە خوسووسی دیانەتەوەش هەتا لە دەستی بیٚ ، بیٚقوسوورە . ئەکسەری سالٚ مەولوودێکی پێغەمبەر لە مزگەوتەکەی هەمزەئاغا کە ئەو مزگەوتەش باپیری ئەو بینای ناوە ، ئەخوێنیٚ . حافز قورئانو مەلایانو تەلەبەی عولووم دەعوەت ئەکا بۆ ئەو مەولوودەو تەعامێکی زۆریان بۆ ئەکا . لە هەموو حەفلەیەك کە لە سولەیمانیدا بۆ ئیعانەی مەعاریف بێت یا فەقیران یا سائیرە ، حازرە وەك دەعوەتکراوەکان بەقەدەر خۆی ئیعانە ئەدات وە زیاد لەوان بۆ تەرغیب خوتبەش ئەخوێنیٚ .

ئەو جەژنی نەورۆزەی کە لە سولەیمانیدا زیندووی کردەوە تەئسیری کردە ڕۆحی هەموو تەلەبەیٚ مەداریس . لە هەولێر ، لە کەرکووك ، لە کۆیە ، لە سەلاحیە ، لە خانەقین ، حەتتا لە شاری بەغدا ، ئەم جەژنە بە

---

(٢) ئەبوو «بیٚ خۆش ئەبوو» بووایە .

زەمزەمەو خۆشی‌یەوە ئیجرا کرابوو. تەبیعەتی مەوزوونی ئاساری لە غەزەتەکانیا دەرئەکەوێ. ئەدیب، شاعیر، دانا، نیکتەگۆیە. ئەمما قەڵەمی لە نەسرا بێ‌میسلە، کەس نایگاتێ. خوا ئەم پیرەمێردەمان بۆ ئەم نەوعە خدمەتانە لێ نەستێنێ.

خاتیمەی مەردان، لەسەر ئەم فازیلە با تەواو بێت‌و چاولێ‌کەریان زۆر.

یادداشتی ڕۆژانی دەربەدەری

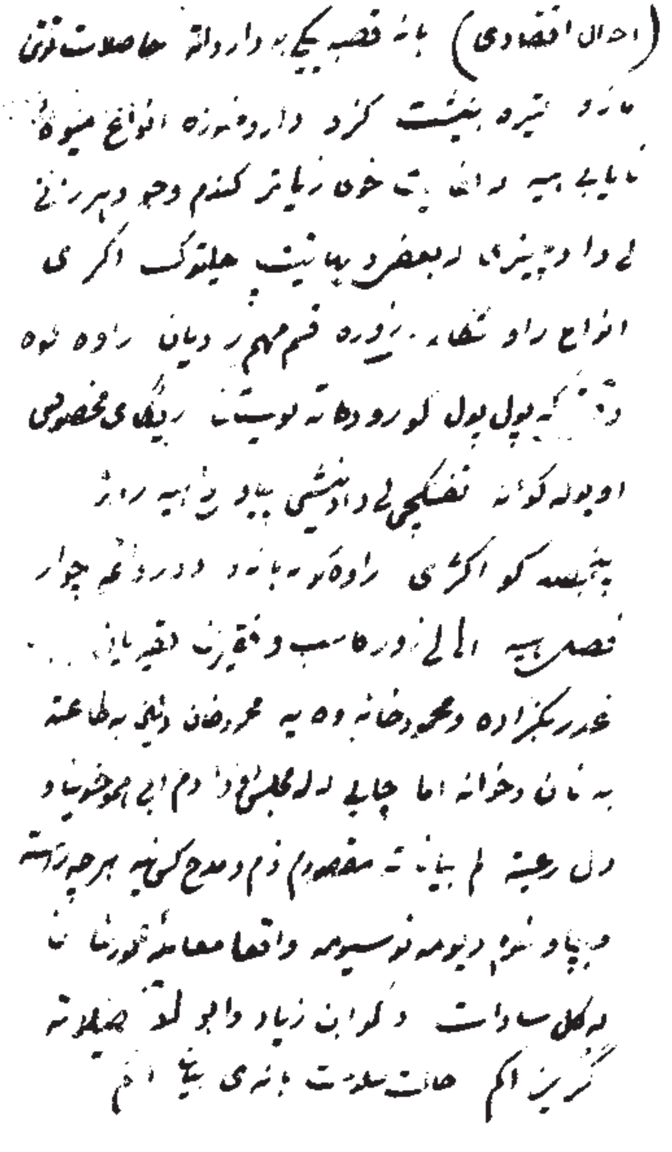

لاپەڕەیەکی دەستنووسی «یادداشتی ڕۆژانی دەربەدەری»

. . . لەووەقتەدا کە چاکتر بوو ولاّخ سواریّ بوو[1] . لە تەقەی سمی سواریّ کە هات لە دەنگی تەپڵی فەتح خۆشتر بوو ، حەقیقەت حەزرەتی خدری من بوو . لە خدمەتکارانی شێخ جوانمەردیّ بوو تەکلیفی سواریی کردم . بەمەمنوونی قوبووڵم کرد ، هەتا گەیاندمیە چاخانەی (بناویلە) . پێشم کەوت . کە چوومە ئەویّ سەیید کەریم ئەمری کرد چایان بۆ هێنام . پارچەییّ نانیشم دەست کەوت . ئەوەندە هێزم پەیا کرد بتوانم بەپیادەگی بچمە (نۆدیّ) . گەیشتمە نۆدیّ . بە خواردنێکی کەم شێوم کردو نووستم . کەس خەیاڵی دیلیی شێخی نەدەکرد ، وەئیللا لەو نەوعە جێگایانەش نانمان دەست نەدەکەوت . نازانم بیّ غەم نووستم یا کوفت بووم . بە گەرمای هەتاو خەبەرم بووەوە . ئیتر ڕۆژوو نەما . ئان بە ئان حالّ دەگۆڕا . چووینە (چنگنیان) . بەساردی قوبووڵ کراین . سەیید کەریم لە حاڵیان حاڵی بوو .

پیاو کە دووچاری ڕۆژی نەگبەت بوو
دۆستی جانی‌یشی لیّ دەبێتە عەدوو

---

(١) لەبەر دابڕانی ئەم ڕستەیە لە پێشەوەی ، بەهۆی فەوتانی لاپەڕەی یەکەم و دووهەمی دەسنووسەکەوە ، بەتەواوی لە واتای ڕستەکە دڵنیا نیم و لەوانەیە ئیشارەتی سەر تیپەکانیشم بیّ هەڵە دانەنابیّ . هەروا ، تاڕادەیەك ، لە دێڕی پاشەوەشدا .

ئەمری کرد ئولاغیان هێنا ، بارگیرێکیشی دا بە من . سواربووین بۆ مەرکەزی ئیجتماع (کانی شیلان) . کانی شیلان میقداری دوو سەعات زیاتر لە دێی چنگنیانەوە دوورە ، جێگەیێکە بەسەفا ، کوێستان ، ئاودار ، هەوادار . بۆ موددەعی ڕێگایێ نی یە بچێتە سەر ئەو جێگایە یەك ڕێگا نەبێ ، ئەویش بە پێنج شەش تفەنگچی یەك موحافەزە ئەکرێ . حەتتا تەییارەش لەبەر دارستانی لەو شاخەدا کەشفی بۆ ناکرێ . حاسڵی ، دوو شەو لەوێ ماینەوە . پەراگەندە کۆبوونەوە . ماڵێکی شێخ کە بەجێ‌مابوو بە هەزار مەرارەت گەیشتنە ئێمەو لە شێخ هیچ خەبەرێکمان دەست‌نەکەوت . هەردەمە نەوعە درۆیێك ڕەونەقی مەجلیس و قووەتی دڵ بوو . (. . . .)[2] برای شێخ بە میقدارێ سوارەوە لە شاربازێڕا قووەی مەعنەوی یەی بەعزێکمانی زیاد کردبوو . (. . . .)[3] . بەیانی بارکرا . چووینە (هەوڵوو) ، ئاوایی تیا نەبوو ، یەك پیاو نەبێ بەدیار تووتنەوە دانیشتبوو . ئێمەش بە هەموومان کە مەوجوود گەیشتبوە سەدوپەنجا کەسێ ، یەك قۆریە ، دوو پیاڵە ، یەك دوو پارچە مسمان هەبوو . هیوا هەبوو هەتا نۆبەی چای بەیانیی بهاتایەسەر ، وەقتی چای عەسری دەهات . ئەمما لە جیهەتی خواردنەوە کەس موعەتتەل نەدەبوو . ماڵی شێخ دووسەد سەر مەڕو بزن و کارو بەرخیان دەرکردبوو ، هەر ڕۆژی دوو سێ سەر حەیوانمان سەرئەبڕی .

---

(٢) زێوەر خۆی ، چەند نوختەیەکی لەم شوێنەدا داناوە .

(٣) لێرەدا کەسێك بە قەڵەمی قۆپیی پتر لە دێرێکی لە دەسنووسەکە کوژاندووەتەوە . هەرچیم‌کرد هیچم بۆ لێ هەڵنەکرێنرا .

شێخ قادری حەفید

دانیشتبووین فکری ئەحوالمان ئەکرد . ئەحمەدبەگ وتی : ئێمە غافلین ، شێخ یا کوژراوە یا گیراوە ، وەئیللا مومکین نی یە خەبەرێکی ئەم ماڵو منالانەی نەزانێ . ئەم قسانەی کە دەڵێن ڕۆیوە بۆ ناو عەرەب یا عوسمانی یا فلان یا فلان ، ئەسڵو ئەساسی نی یە . شێخ ئەوەندە بێ ویجدانە لەم عالەمە نەپرسێتەوە ؟ ! من دەچمەوە دەوری سولەیمانی . لەووەقتەدا کاغەزی شێخ قادرو شەککەری دیاری بۆ یەکێکمان گەیشت . لە کاغەزا دەعوەتی ئەحمەدبەگی کردبوو بۆ لای خۆی . هەر لەوێوە سوار بوو . ئیتر بەگمان نەدیەوە[٤] .

(٤) لە دەستنووسەکەدا «نەدیوە» نووسراوە .

شەومان بەسەربرد . بۆ قاوەڵتی چووینە (دۆڵپەموو) . مەردانە ، دۆستانە ، خزمانە ، خزمەتیان کردین . هەدەفمان (سەرکان) بوو ، لەوێ بین هەتا خەبەری شێخ بزانین . گەیشتینە سەرکان . شێخ عەبدول مودیری (پێنجوێن) بوو ، لە ماڵ نەبوو . خەبەرمان بۆ نارد . مەگەر ڕیعایەتی مەئمووریەتی دەکرد ، نەهاتەوە . شەو ساعەت سێ بەپەنهانی هاتە نومان . ڕەسمی (خوش آمد)ی[٥] بەجێ هێنا ، خدمەتی باشی کردین . ئەمما لە دڵا دەترسا . فەرمانی پێ کرد . قەراردرا بچینە (باشماخ) کە دێی نەقیبە ، داخڵی ئێرانە . تەعەرروز بۆ ئەوێ ناکرێ . چای بەیانی خورایەوە . سوار بووین . لە هەموو نوقتەیەك پیاو بۆ خەبەری شێخ ڕەوانە ئەکەین ، جواب هیچ نەبوو . منیش ئەسپێکم بوو لە دەشتا من سواری دەبووم ، لە شاخا ئەو سواری شانم دەبوو ، چونکە لە هەوراز نەدەڕۆی . ڕەشمەکەی بە دەستو شان ڕامدەکێشا ، عەرەق شینو مۆرم ئەکرد هەتا لە شاخێ سەرم ئەخست . بە هەر نەوعێ بوو گەیشتینە ڕاست پێنجوێن . لەوێدا بەجارێ پەکی کەوت . ناچار ، پیاوێ جووتی ئەکرد . بانگم کرد : ئەم بارگیرە ناڕوا ، ئەوا بۆ تۆم بەجێ هێشت . وردە وردە خۆم گەیاندە باشماخ .

مەریوان

باشماخ لە حودوودی مەریوانە ، وە سەعاتێ لە پێنجوێن دوورە . دێیەکی خۆش ، ئاوو ئەرازی مەعاف ، ئەهالی فەقیر ، کاسب ، موسوڵمان ، وامانزانی کە لەو دێیەدا ئیستیراحەت ئەبێ . نەمدەزانی

(٥) بە فارسی واتە : بەخێرهاتن .

هێشتا ئەووەڵی[٦] سەفەرە . بە فکری هەموولا بە چاکمان زانی خەبەری دەربەدەریی خۆمان‌و مەوجوودمان بۆ مەحموودخان بنووسین . نووسیمان . لە جوابیا بە چەند سوارێکی خوسووسی کاغەزێکی‌وای نووسیبوو : باشماخ حودوودە . جێگای ئێوە نی‌یە . بێن بۆ (کانی سانان) .

(مەریوان) بلووکێکە لە ١٦ بلووکاتی کوردستان . موراجەعەتی بە شار (سنە)یە[٧] . لەپێشا حوکوومەت لە قەلآی مەریواندا بووە . لە بێ‌ئیدارەیی حوکوومەتی ئێران تێکچووبوو . بەڵێ ئێران حوکوومەتێکە لە کورەی ئەرزا لام‌وایە حوکوومەتی ئەوەندە بێ‌ئیدارە نی‌یە ناتوانم تەشبیهی بە پاشا پاشانەی منالآنیش[٨] بکەم چونکە مندالآن لە وەقتی ئەو یاری‌یەدا زەبت‌و رەبت‌و ئینتیزامێکیان هەیە . ئەم قەومی کوردە لە هەر جێگایێ کە هەن لێم مەعلووم بووە[٩] بە واسیتەی بێ‌حوکوومەتی‌و جەهالەتەوە دوچاری شەقاوەت‌و سەفالەت بوون . بەڵێ حوکوومەت موعەللیمی ئەخلاقە ، دەتوانێ تەربی‌یەی میللەتی بگەیەنێتە لای ژووررووی سەعادەت . قەباحەتی مەریوانی ناگرم کە هەرچی دێهاتی ئەشرافی سنە یا (خاصە) بوو یەعنی ماڵی میری کە زەبتیان کردبوو ، واریداتی سەرفی قۆناغ‌و دیواخانی خۆیانیان دەکرد .

مەریوان نزدیکی دووسەد دێی خۆش خۆشی ئاوداری ئاوەدان دەبێ .

---

(٦) لە دەستنووسەکەدا «ئەووەل» نووسراوە .

(٧) لە هەموو کوردستانی سەر بە (سنە) کە وترا (شار) مەبەست (سنە)یە .

(٨) لە دەستنووسەکەی ژێوەر خۆیدا نووسراوە : «منالآنیشی» . دیارە ئەوە هەڵەیە .

(٩) لە دەستنووسەکەی ژێودر خۆیدا نووسراوە : «بوە» . من خۆم وا راستم‌کردەوە .

(گۆلی مەریوان)[10] واقیع بووە لەبەینی دوو شاخ[11] . بناری شاخەکان ئەمبەرو ئەوبەر دێهاتی مەعموورە . پانایی ۱۰۰۰ ، درێژیی ئەو گۆلە ۵۰۰۰ گەز دەبێ . ئیستیفادەی تەواوی لێ ناکرێ غەیری ڕاوی تەیرو تویوورو هێلکەی قازو مراوی نەبێ . لامۆایە بەو واسیتەوە ئەو دێهاتانە ناونراوە (مەریوان) ، هەموو گۆلەکە وەك حەوزی حەوشەیەك وایە پڕ لە مراوی . ئەوانیش مراوی وانن . (مەریوان) تەخفیفی (مراوی‌وان)[12] ە . لە تەرەفی شەرقی گۆل بەقەدەر سێ ئاش‌گێڕ ئاو جاری ئەبێ . لە ئیستیقامەتی شەرقی جونووبیدا دەرژێتە (دیالە)وە — (سیروان) . ئەمما لە گەلێ جێگا لەو ئاوە زەراعەت‌و فەلاحەتی پێ دەکرێ[13] . چوار تەرەفی گۆل (بەتاتلق)[14] زەلکاوە ، دێوی تێ‌بکەوێ نوقم ئەبێ ، قووتی ئەدا .ئەو گۆلە ئەگەر وشك بکرێ نەفع‌و قازانجی بێ‌حیساب ئەبێ . وشك‌کردنیشی ئاسانە . حاسڵی : مەریوان گەرمیانە ، کوێستانە ، دارستانە ، دەشتە ، شاخە ، باخە ، قابیلی هەموو تەرەقیاتێکە .

---

(۱۰) بە (گۆلی زرێبار) بەناووبانگە .

(۱۱) لە دەسنووسەکەدا نووسراوە : «شاخە» . ئەگەر لەڕاستیشدا وابێ . ئەبێ لەپێش «گۆلی مەریوان»ەکەوە چەند وشەیەك پەڕیبێ .

(۱۲) مادەم زێوەر دروست‌بوونی وشەی (مەریوان)ی بەمجۆرە لێکدایەوە . پێم‌وایە پێویست بەو دوور ڕۆیشتنە نەبوو . هەر بیوتایە لە (مری‌ئاوان)ەوە هاتوە . باشتر بوو .

(۱۳) یا ئەبوو بینووسیایە «ئەو ئاوە . .» یا «زەراعەت‌و فەلاحەت دەکرێ» .

(۱٤) وشەیەکی تورکی‌یە واتە زۆنگ‌و زەلکاو . بە فارسی ئەڵێن «باتلاق» .

ئەحواڵی پۆلیتیکی[15] مەریوان

ئەو دووسەد دێیەی کە وتمان ، هەموو لەژێر ئیدارەی بەگزادەی ئەوێیە . بەشیان کردووە . هەر چەند دێیەك ڕاجیع بە بەگزادەیێکە . ڕەئیسی ئەم بەگزادانە مەحموودخان‌و کەیخوسرەوخانە . ئەم دوو ڕەئیسەش دائیما بەینیان ناخۆشە . ئەمما غالیبیەت ئەغلەب بەدەست مەحموودخانەوەیە . ئەهالی‌و ڕەعیەت ئەوەندە موتیعن لەگەڵ ڕەئیس ئەمری‌کرد بۆ شەڕ ، بۆ شایی ، بۆ هەرچی مەتلەبێ بێ ، ئامادەن . لە وەقتی موحارەبەی ڕووس‌و عوسمانیدا خزمەتی مەریوانی بیزاوە . مەرکەزی حوکوومەتی ئەوان کانی‌سانان‌و (ولەژێر)ە . حوکوومەتی سنە ناتوانێ قرانێکیان لێ بستێنێ . مەربووتی‌یەتیان هەر ئەوەندەیە ئەگەر والیی کوردستان لەشکری بۆ تالان‌و تەنبیهی عەشیرەتێکی‌کەی لازم بوو ، لە مەحموودخان‌و کەیخوسرەوخان دەنووسێ ، میقداری سوارەو تفەنگچی لەژێر ئەمری یەك بەگزادەدا بۆی[16] دەنێرن . وەقتی شەڕ ئیتتیفاق هەردوو ڕەئیس بێ دەتوانن ١٥٠٠ سوارەو تفەنگچی کۆبکەنەوە . لە پێشا عەشیرەتی جاف کە دەچوو بۆ کوێستان زۆری غەدر لە مەریوانی ئەکرد . ئێستا ناتوانێ نزیکیان بکەوێ . هەموویان کوردن ، سوننین . زۆر عەقیدەیان بە مەشایخ‌و عولەما هەیە . مەعاریفیان نی‌یە .

---

(١٥) پۆلیتیکی : سیاسی . پۆلیتیکا : سیاسەت .

(١٦) ئەبوو ئەم «ی»ی «بۆی»ە بخرایەتە پاش «تفەنگچی» یەکەی پێشەوەی .

حەرەکەت

لە باشماخ هەستاین. سوارەی مەحموودخان پێشمان کەوت. لە ڕێگای شاخەوە کە بۆ ئێمە مەحفووزتر بوو، کەوتینەڕێ. بە بەر هەر دێیەکدا کە دەڕۆیشتین ئیستیقبال، حورمەت، مەمنوونی، مەحەبەتیان دەنواند تا گەیشتینە کانی‌سانان. ئەو دێیەش نازیر[١٧] بەسەر گۆلی مەریوانە. لە بناری شاخایە. باغ‌و ئاوو زەوی لە ئیدارەی ئاوەدانی زیاترە. قەریبی هەفتا خانەوار[١٨] دەبێ. قۆناغی مەحموودخان زۆر مونتەزەم‌و بە فەننی میعماری کراوە. دوو قاتە. شانشینەکەی جێگای پەنجا کەس دەبێ. خۆی مەحموودخان پیاوێکی (معتدل القامة)، ئەسمەر، مووڕەش، وەك عادەتی مەریوان پەرچەم‌و خولآمانەدار، لە مەجلیسا زۆر بەویقار، زۆرزان، عاقڵ، لە ئەحواڵی دنیا خەبەردار. لە تەرتیباتی دیواخانی دەرئەکەوت ساحێب نان‌و خوان‌و میرزایە، ئەمما موکەممەل ڕۆژنامەی تاران‌و سائیرەی[١٩] بۆ دەهات. فەرەج بەگی برای بە ئیستیقبال نارد، موهاجیرات‌و موهاجیرین لە دێی (نێ) لەتەرەف (عیماد)و[٢٠] بەگزادەکانی ئەوێ بەمیوانی ڕاگیریان کردن. من بەند

---

(١٧) لە دەستنووسەکەدا نووسراوە «ناظرە». ئەگەر وابێ، ئەبوو پاشان بنووسرایە «بەسەر گۆلی مەریواندا»، واتە: بەسەریا ئەڕوانێ.

(١٨) خانەوار: ماڵ‌و خێزان.

(١٩) سائیرە: شوێنی‌تر.

(٢٠) نەمزانی ئاخۆ مەبەست لەم «عیماد» کەسێکی تایبەتی‌یە یا ناوی وەزیفەیەکە.

نەبووم ، لەگەڵ ڕەئووف‌و بابەعەلی کوڕانی شێخ لەپێشەوە ڕوومانکردە کانی‌سانان . مەحموودخان کوڕانی شێخی لەباوەش کرد ، ماچی کردن . دەستی‌کرد بە گریان ، بەقەدەر چارەکێ گریا بەسەر کوڕەکانا ، منیش خەیاڵم‌کرد کە خان پیاوێکی گەورەیە ، ئەڵبەت خەبەری نەمانی شێخی بۆ هاتووە ، بۆیە[21] وا موتەئەسسیرە ، مەگەر ئیزهاری ئیخلاسی شێخ‌و پەرێشانیی منداڵانی کە وای چاوپێ کەوت[22] ، تەئسیری تێ کردبوو . لەپاشا ڕەسمی (خوش آمد)ی بەجێ‌هێنا . قەیسی‌و سێو میوەی ئەووەختەیان بوو ، هێنایان . سەماوەر هاتە پێشەوە . لەگەڵ مندا گفتوگۆی نەدەکرد ، یا هەر (طبیعةً) بێ‌دەنگ بوو . ئەمما لام‌وابوو لە موقتەزای تەبعی ئاغاو گەورەی ئێرانی‌یانە کە ئەبێ عەزەمەت‌فرۆشی بکەن . چامان خواردەوە . نیوسەعاتی مابوو بۆ غورووب هەموو ڕەفیقانم گەیشتنەجێ . مەجمووعی ژن‌و منداڵ‌و پیاو سەدوپەنجا کەس دەبوو . هەشتا ئولاغ : ئێسترو ئەسپ‌و ماینیشیان دەبوو . ئەم هەموو خەڵقە مونتەزەم چا درا . نانێکی جوان دروست کرابوو . شەو بۆ موزاکەرەی جێگاو ڕێگای ئەم هەموو خەڵقە مەجلیس گیرا . حسەین نازم ، سەیید عەبدوڵلا ، کاکەحەمە ، چەند کەسێکی‌کە ، لە خدمەتی خاندا گفتوگۆیان کرد . نەتیجە وەها مەسڵەحەت بینرا کە بە کەیخوسرەوخانیش مەعلوومات بنووسن ، بەڵکو ئەویش موعاوەنەتی ئەم موهاجیرانە بکاو لە ڕەقابەتی مەحموودخان عەداوەت نەنوێنێ ، چونکە وەقتەکەی بۆ ئێمە وابوو جووجەڵەیەك عەداوەتی بکردایە زۆر بوو . موختەسەر کاغەزێکیان

(٢١) لە دەسنووسەکەدا نووسراوە «بۆیا» .

(٢٢) ئەبوو «چاو پێ کەوتن» بووایە .

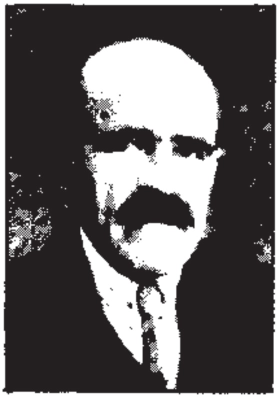

حسين نازم

نووسی : جەنابی کەیخوسرەوخان ! عائیلەی شێخ مەحموود کە هاتووەتە مەریوان موتەوەججیهی تەرەفی هەورامانو دێهاتی حودوودە ، لازم بوو عەرز بکرێ . جواب : لەبەینی عەشیرەتا برووودەتو عاجزی هەیە . تفەنگچیی ئێمە کە لە سەنگەردان ، نەوەکو لە رووی جەهلەوە تفەنگتان پێوە بنێن . حەزناکەم لەم ڕێگایەوە بێن . والسلام .

ئەم جوابە وەك هەورە تریشقە تەخریباتی لە زیهنی هەموومانا پەیداکرد . بەتەمای ئیمدادی ئەو بووین . ئەویش ئەوە بوو . حسەین نازم وایزانی کە وەکوو پێشوو کە مودیری پێنجوێن بوو ئەو بەگزادانە ئاشنایی‌و دۆستی‌یان ئەکرد ، ئیستاش وایە . وتی ، ڕاوەستن ، بچم چیی پێ‌بکەم . ئەو هەستا ڕۆی . ئێمەش دەستمان‌کرد بە بارکردن . ئینتیزاری جوابمان ئەکرد . مەقسەدیش هەر ئەوە بوو ڕێگای (ولەژێر) بۆ (دەرزیان) نەزدیکتر بوو لە ڕێگای (قەلاّ) ، وەئیللا بە ئومێدی هیچی کەیخوسرەوخان نەمابووین . هەر ئەوەندە مەتلەب بوو ڕێگای ڕۆینمان بدا . عەجایب ئەوەیە لە مەریوانا مەشهوورە کەیخوسرەوخان نوێژ ئەکا ، زۆر موسوڵمانەو ، مەحموودخان بە بێ‌دین دانراوە . منیش وتم :

گر مسلمانی همین‌است که (حافظ) دارد
آه اگر از پی امروز بود فردایی[۲۳]

هەموو چاومان لە ڕێگە بڕیبوو حسەین نازم چی‌دەکا . لەپڕ سوارێ بە غار هات . هەر لەدوورەوە[۲٤] ئیشارەی کرد کە بڕۆن بۆسەر ڕێی قەڵا . بە دڵی شکستە لە شیددەتی گەرمادا کەوتینەڕێ . بۆ نیوەڕۆ گەیشتینە (بالك) . (زەهیر) ناوی کەیخوسرەوبەگە لەگەڵ ئەحمەدبەگی برازای ڕەسمی میوانداری‌یان بەجوانی بەجێ‌هێنا . چای ئێواریێ خورایەوە . بۆ (نژمار) کە دێی مەحموودخانی هەورامی[۲٥] بوو ، حەرەکەتمان کرد . سەعاتێ لە بالکەوە دوورە . زوو گەیشتینە ئەوێ . مەحموودخان خەبەری زانیبوو ، لە (دزڵی)یەوە بەئیستیقبال حەرەکەتی کردبوو . نژمار لەسەر مەریوانە ، ئەمما دێی مەحموودخانە . ئێمە مواسەلەتمان کردە نژمار[۲٦] . جەنابی خانیش لەگەڵ کوڕی‌و برای‌و چەند سوارێك ڕاسیمەی ئیستیقبال (خوش آمد)ی بەجێ‌هێنا ، بوو بە میوانی ئێمە .

---

(۲۳) واتە : ئەگەر موسوڵمانەتی ئەمەبێ کە (حافز) هەیەتی ، ئای ئەگەر لەپاش ئەمڕۆ سبەینێ‌یەك بێ . مەبەستی لەوەیە موسوڵمانی وەك ئەو لە ڕۆژی قیامەتدا سزایەکی خەست‌و خۆڵ ئەچێژێ ، چونکە لە کردەوەی دنیایدا فڕی بەسەر موسوڵمانەتی‌یەوە نەبوە .

(۲٤) لە دەستنووسەکەدا «هەر لەدوورە» نووسرابوو .

(۲٥) بە (مەحموودخانی دزڵی) بەناووبانگە .

(۲٦) واتە : گەیشتینە نژمار .

مەحموود خانی دزلی
(لەگەلْ سیْ کەس لە دەستەو دائیرەیا)

موزاكەرەی مەریوانی و هەورامی

لە دێی بالك بۆ خوسووسی تەئمینی جێگاو ڕێگای ئەم موهاجیرانە ، مەجلیسێكی عالیی (فوق العادة) گیرا . (ظاهراً) قیسمێ لە مەریوانی لە دڵا مەیلیان بە قوبووڵنەكردن بوو . قیسمێكی لەگەڵ هەورامی تەرەفداری حیمایە بوون . (خواه ناخواه) قەراردرا نیسفێكی بچێ بۆ دزڵی . ماباقی لە دەرزیان كە دێی زەهیرو مەحموودخان بوو ئیسكان بكرێن . حەرەمی شێخ عائیشەخان‌و ئامۆزای شێخ عەبدوڵڵاو برای شێخ ئیبراهیم‌و كوڕی بچووكی شێخ لەتیف‌و حسەین نازم‌و جەمیعی قەتارچی‌و[٢٧] خزمەتكار سوار بوون بۆ دزڵی ، لەگەڵ مەحموودخان كەوتنەڕێ . حەرەمێكی كەی شێخ لەگەڵ شێخ ڕەئووف‌و باباعەلیی كوڕی‌و خاڵی ئەو كوڕانە (كاكەحەمە)و من‌و یەك دوو خدمەتكارو خوشكێكی بێچاوی شێخ بەجێمابن . هەموومان لوخت‌و موفلیس ، بێتاقم‌و تەدارەك ، لە نژمارا وەك مار گنگڵەمان دابوو . (واقعاً) مەحموودخانی دزڵی لەگەڵ ئەوانەی بردیە[٢٨] لای خۆی زۆر نەوازش‌و ئینسانیەتی نواند ، ئەمما بە موقابیلی ئەوە لەگەڵ ئێمە(. . . . . .)[٢٩] . مومكینە لە تەرەف موهاجیرەكانەوە تەحریك كرابوو كە لەگەڵ ئێمە وابێ . وەئیللا خۆ ئەیتوانی بەزوبان بیوتایە عاجز مەبن . بۆ من فەرقی نی‌یە هەمووتان میوانی منن . هەموو دەفعەیێ[٣٠]

---

(٢٧) لە دەستنووسەكەی زێوەردا نووسراوە «جەمیعی قەتار قەتارچی‌و» .

(٢٨) ئەبوو «بردنیە» بووایە .

(٢٩) لە دەستنووسەكەدا لەجیاتیی ئەم نوختانە ڕستەیەك هەبوو بە پێویست زانرا لابرێ .

(٣٠) لە دەستنووسەكەدا نووسراوە «هەموو دەفعە» .

دێمه لاتان ، کاغەزێ ، خەبەرێ بێ بۆتان ئەنێرم . ئەمڕۆ وا چاك بینراوە ئێوە لە مەریوانا بن . . .[٣١] . هیچی نەوت ، ڕۆیی . ئێمەش دەمچەرمگیان کاکەحەمە بوو ، وتی : ژمار چونکە ڕەبتێکی بە هەورامی یەوە هەیە ڕەزام نی یە تیا بەند بن . دەست بەجێ بارمانکرد بۆ دەرزی یان . حەقیقەت بۆ کەسێ کە لە باریکیو زەعیفیدا بووبێ بە دەرزی ، دەرزی یان زۆر موناسبە ، ئینجا منو کاکەحەمە بووین بە لازمو مەلزووم ، ئینتیزاری موقەددەراتمان ئەکرد کە چۆن ئەبێ . هەر ڕۆژێ خەبەرێکی درۆ دەهات کە شێخ لە فلان جێگایە ، ئەمە ئەکا ، ئەوە ئەکا . ژنو منالێ دڵیان پێ خۆش ئەبوو . لەگەڵ ئەوەش کە قوماندانی ئینگلیز بە قووەتێکی زۆرەوە هاتە پێنجوێن ئیعلانیکرد کە شێخ (مجروحاً) ئەسیرەو ڕۆژنامەی ئێران لە سنەو تەبریز ئیعلانی کردبوو ، کەچی ئێمە بەو قسە ڕەسمی یانە باوەڕمان نەدەکرد . حەمەحسەینی درۆزن کە پیاوی خۆمان بوو وە لە قاسیدیو جاسووسی مەهارەتی بوو ، هەرجارە بە ئومێدی بەخششو نەفعی خۆی مژدەی ئەدا کە شێخ لە فلان جێگایە ، ئەگێراوە . حەتتا دەفعەیەك وتی ئەشریفی وا لە سیوەیلدایە ، بووبووە مەسەلی «بە زەڕەی کەر باوەڕ دەکەن ، بە قسەی مەلا باوەڕ ناکەن» .

گەڵباخی

گەڵباخی عەشیرەتێکی کوردە لە ئەترافی سنە ، زۆر بەدەستو ئازا . (مع التأسف) ئەوانیش وەکو باقیی عەشیرەتانی کورد هەموو جەردەو

(٣١) لە دەستنووسەکەی زێوەر خۆیشیدا ئەم نوختانە هەن .

ئەشقیان[٣٢] . چەند وەقت بوو حوکوومەتی سنە مەنعی شەقاوەتی ئەوانی پێ نەدەکرا . لەووەقتەدا موناسەبەتی بەینی ئینگلیزو ئێران زۆر خۆش بوو ، قونسلۆسێکی ئینگلیز هاتە سنەو بە پارەو ئەسلەحەو تەییارە ئەیتوانی موعاوەنەتی ئێران بکا . (ظاهراً) قەرار درابوو گەڵباخی تەنبیە بکرێت . ئێران لەسەر عادەتی خۆی بۆ هەموو عەشیرەتێ ئەمری‌کرد لەشکر بنێرن . شەوێ کە لە کانی‌سانان بووین پیاوی شەریفوددەولە بۆلای مەحموودخان هاتبوو و لەوێ بوو . لەپێش ئێمەدا جوابیان دابوو ، چونکە گەڵباخی قیسمێکی دەخالەتی بە مەریوان کردبوو هاتبوونە ناو مەریوانی‌یەوە ، فەقەت بە چوونی ئێمە سیاسەتی مەریوانی گۆڕا . حەز یان‌ئەکرد خدمەت بە حوکوومەتی ئینگلیزو ئێران بکەن ، بەڵکو ببن بە سەبەبی عەفوی ئێمە . هەتا ئێمە تەقسیم‌کراین پیاوەکەی والی نەڕۆیبوەوە ، هەر لە مەریوانا بوو .

لەگەڵ کاکەحەمە ڕۆژمان بە چایی ، بە قسەی خۆش ، بە خەیاڵی مەحاڵ بەسەرئەبرد . ڕۆژێ وتی من دیققەت‌ئەکەم ئەم مەریوانە ژنی جوانی تیا نی‌یە ، ئەمما یەکێکم دۆزیوەتەوە نەختێ لە ئینسان ئەکا ، وەئیللا باقی

---

(٣٢) بەداخەوە زیوەر کەوتووەتە هەڵەی ئەم حوکمە ناڕەوایەوە کە نیشانەی بێ‌ئاگایی‌یە لە باری کۆمەڵایەتیی هەر گەلێك لە هەرکام لە قۆناغەکانی ژیانیا ، چونکە لە هەر خێڵێکی هەر گەلێکی‌تری وەك کوردا نە خێڵ تێکڕا جەردەو ئەشقیابەو ، نە بێ‌جەردەو ئەشقیایش ئەبێ . بوونی جەردەو ئەشقیا لە هەر خێڵێکا بەسراوە بە سیستێمی خێلایەتی‌و دەرەبەگی‌و پاشکەوتنی کۆمەڵایەتی‌یەوە . ڕاستەکەی تاوانی گەڵباخی ئەوە بووە کە لەئاست زوڵم‌و زۆری حوکوومەتەکانی ئێران‌و داردەستەکانیان بێ‌دەنگ نەبوون‌و بەربەرەکانێیان کردووە ، وەك هەر لەم کتێبەدا لەم‌باسەدا دەرئەکەوێ .

هەموو وەکو داعبای کێوین ، حەزئەکەی نیشانت بدەم . ئەگەر کچ بێ نیکاحی ئەکەم . زۆرم لا جوانە . مەگەر کاکەحەمە بێخەبەر لە حاڵەتی ئەو وڵاتە . ژنیشیان تووشی پیاو بێ سەلامی لێ دەکا . دوو سێ دەفعە سەلامی لێ کردبوو ، وای‌دەزانی کە حەزی لێ کردووە . جارێ منیشی لەگەڵ خۆی مونتەزیر کرد ، کە هات ببینم . هات ، دیم خراپ نەبوو . وتم باشە . وتی مەدحێکی بکە . لەبەر دڵی ئەو ئەم ڕوباعی‌یەم بە زوبانی ئەوەوە نووسی :

چاو بازەکەی مەریوان هۆشی لە دەست فڕانم
دڵ بوو بە سەیدی چاوی ، ئەسیری ئەبروانم
سەرڕاڤی حوسنی ئەوەو ئەو هەروەکو جەواهیر
بەخوا منم لە دنیا قەدری تەواو بزانم

لەواقیعا ناویشی (جەواهیر) بوو .

لەشکری مەریوان بۆ سەر گەڵباخی

لەپێشا نووسیمان کە پیاوی والی بۆ لەشکر هاتبوو . هەموو بەگزادە لە بالك کۆبوونەوەو مەحموودخانی هەورامیش هاتە ئەوێ . نەتیجە تەدبیریان وابوو چوارسەد سوارەو تفەنگچی لە قوماندەی هەردوو مەحموودخانا حازر بێ . لەپاش دوو ڕۆژ تەدارەکات بە ئومێدی ئەوە والی مەمنوون بکەن‌و قونسلۆس لە گوناهێ کە بوو یانە عەفویان بکاو عەفوی ئێمەش داوا بکەن ، سواری ئەم دەنائەتە بوون کە لەناو عەشایرا مەقبووڵ نی‌یە کەسێ دەخالەتی بە کەسێ کرد ئیتر بچێ بەگژیا . گەڵباخی.کە هاتبوونە مەریوان ،

لە مەریوانی مەئیووس بوون . لە هەموو لاوە کرایە ئیلجاری . ڕوو یان کردە گەڵباخی . ئەوانیش مودافەعەیان پیٚ دەکرا ، ئەمما هەموو جاف کە لە کوێستان بوون ، ئەوانیش بوون بە لەشکری والیو ، تەیارەش تەعقیبی ئەکردن . مەجبوور بوون دەخالەتیان کردو مالییات بدەنو ڕەددی مەزالیم بکەنو چەند ئاغاییێکیان چووە شار (سنە) . لەپاش ئەم فەتحو زەفەرە والی بۆ هەردوو مەحموودخانی نووسی دەبیٚ چەند ڕۆژیٚ بێنە شارەوە . موعتەمەدی خۆیو جەعفەرسانی هەورامیشی بۆ ئەمنیەتی ئەوان نارد سوێندو شەرتی زۆریان بۆ نواندن . بە ئیقناعی چوونە شارەوە . (ساعةً) خانوو یێکیان بۆ خاڵیو تەفریش ئەکەن . هەتا سیٚ ڕۆژ خدمەتێکی (فوق العادە)یان دەکەن . لەپاشا پیٚیان دەڵێن لەشکرتان بڵاوبکەنەوە ، بڕۆنەوە . خۆتان هەتا خەلاٚتو بەرات وەردەگرن لێرە بن . ئیتاعەیان کرد . لەشکر هاتەوە . حەتتا کاغەزیان ڕۆژ بەڕۆژ دەهاتو جاریٚ مەحموودخان نووسیبووی : «لشکر انگلیز از راه گاران و مریوان به کردستان میآید . . . [٣٣] هرچه لازم دارند جبرا نمیستانند . معامله خواهند کرد ، به ایشان بدهید . و کار رو به خوبیاست» [٣٤] .

پیاوێکیتر هاتەوە ، وتی مەحموودخانی هەورامی خەریکە ژن مارەئەکا . ئێمەش لەبەینی خۆفو ڕجادا بووین کە ئەم لەشکری ئینگلیزە

(٣٣) دەستووسەکە لەم شوێنەدا ئاگری جگەرەی کەوتووەتەسەرو هەندێکی لیٚ سووتاوە ، بۆیە دوو وشەی شوێنی ئەم بۆشاییەمان پیٚ نەزانرا .

(٣٤) واتە : سوپای ئینگلیز لە ڕێگەی گاڕانو مەریوانەوە دیٚ بۆ کوردستان . . . : هەرچییەکیان پێویست بیٚ بە زۆر نایستێنن ، مامەڵە ئەکەن ، بیاندەنیٚ . کار ڕوو لە باشییە .

له مەریوانەوە بێت بۆ ئێمە تەهلوکەیە . لەلایەکەوە دڵمان خۆش بوو کە لە سنە ئیش چاك ئەکرێت . لەپڕ خەبەر هات هەردوو خان حەبس‌کران ، نەگبەتیی ئێمە ئەوانیشی گرت . دڵخۆشیی خۆمان ئەدایەوە کە گۆیا هەموو ئیشی ئێران بۆ پووڵ‌و پارەیە . چەند ساڵە مەریوان‌و هەورامان مالیاتیان نەداوە ، بە میقدارێ پارە نەجاتیان ئەبێ . شارەزا نەبووم کە ئێران تابیعی هیچ قانوونێ نی‌یە ، نەمدەزانی کە ڕەئیسی مەملەکەت خۆی [35] ڕەعیەتی خۆی تەسلیمی ئەجنەبی ئەکا موجازاتی بدا ، چونکە هیچ حوکومەتێ لە داخلی خۆیدا جەزای ئەجنەبی‌یش حەواڵەی ئەجنەبیی ساحێبی [36] ناکا چ‌جای ڕەعیەتی خۆی [37] . شەریفوددەوڵە هەردوو مەحموودخانی تەسلیمی قونسلۆس کرد ، ئەویش خۆی‌و ئینسافی . . . . [38] ئێمە بوون ، لە هەورامان بوون . لە هەموو کەشاکەشێ بێ‌خەبەر بوون . جێگایان قایم بوو . شێخولئیسلام لە نەوەی سەییدی چۆڕ هات بۆ دیدەنی کوڕانی شێخ‌و تەکلیفی کرد بە وەجهی تەفەڕڕوج بچین بۆ ئەو کوێستانەی لەپشت دێی چۆڕەوەیە . ئێمەش بە ئومێدی ئەوە ئیمراری وەقت بکەین‌و لە مەریوانی‌یش ئەترساین کە بمانگرن تەسلیمی حوکوومەتمان بکەن ،

---

(٣٥) لە دەستنووسەکەدا بە قەڵەمێکی تر لەپاش (خۆی) پیتێکی (و) دانراوە . ئەوەم بەلاوە هەڵە بوو .

(٣٦) واتە : هاوڕێ‌و برادەری .

(٣٧) بۆ نەڵێین ئەمە نیشانەی ئەوەیە دەوڵەتەکانی ئێران تائێستا هەرگیز کوردیان بە هاونیشتمان نەزانیوەو مامەڵەی بێگانەو دوژمنیان لەگەڵ کردووە ؟

(٣٨) لێرەشدا ، دوو سێ وشە ، لە ڕووەکەی‌تری دەستنووسەکەدا بەر ئاگری جگەرەکە کەوتووە ، کە لەودیویشەوە چەند وشەیەکی بەرکەوتبوو .

شێخوئیسلامی مەریوان سەیید عەبدولقادری چۆڕی

بەڵکو ڕەئیسیان بەربیێو ، لە هاتنی لەشکری ئینگلیزیش خۆفان هەبوو ، شەوێك بە ناوی زیارەتی چۆڕو تەفەڕڕوج هەموو بارمانکرد چووینە کوێستانی مەوعوود . (فی الواقع) دڵی خۆشی ئەویست ئەوەندە بەسەفاو فێنكو هەوادارو لە تەعەڕڕوز مەحفووز بوو . لەپاش دوو ڕۆژخەبەرمان بۆ هات لەشکری ئینگلیز ڕیجعەتی کرد ، لە ڕێی شارەزوورەوە گەڕایەوە . ئێمەش بارمانکرد هاتینەوە دەرزیان . ئەم ڕۆینو هاتنەوە بە قسە خۆشە .

جەژنی ڕەمەزان

وتمان ڕۆژی حەرەکەت ڕەمەزان بوو . یانزە ڕۆژی مابوو . لە ئەحواڵی جەژن‌و ڕۆژوو بێ‌خەبەر بووین . شەوێ ئیعلانی جەژن کرا . (ع)[39] : ماتم زدەرا عید بود ماتم دیگر[40] . بەیانی فکری ماڵ‌و منداڵ ، یادی خزم‌و وەتەن‌و ڕەفیقان‌و پەرێشانیی خۆمان لەو حاڵەتەدا تەقریر ناکرێ ، ئەمما نەختێ لە جەژنەکەمان ئەدوێم کە نموونە بێ بۆ هەموو پەرێشانیمان . ئەو منالآنەی شێخ کە هەموو جەژنێك پێنج‌سەد شەش‌سەد کەس لە ماڵی ئەوان نانی ئەخوارد ، غەیری هەڵمی ئاگری سەماوەرەکەمان‌و دووکەڵی جغەرەی دەسمان نەبێ ، تەبەقەی هەوائیەی ڕاست ئێمە دووکەڵ‌و بوخاری تێکەڵ نەبوو . شێخ عارفی خەڵکی دەرزیان خۆی بە سەیید حیساب ئەکرد ، شەخسێکی عاقڵ‌و فەهمیدە بوو ، زۆر دەلاڵەت‌و تەسەللای ئێمەی دەکرد ، ڕۆژی جەژن هاتە لامان دانیشت ، لەپاش سەعاتێ ئەمری‌کرد لە ماڵی ئەوانەوە مەجمەعەیەك[41] نان هات ، قبووڵیی ساوەر بوو ، هەشت‌کەس میوانی ئەو مەجمەعەیە بووین .

لەگەڵ کاکەحەمە لەباتیی هەموو گەڕانی سلێمانی چووینە سەر ڕێگای (جەواهیر) لە مەڕ دۆشین بێتەوە ، جاربەجار لۆرەلۆرێکیشمان بۆ ئەکرد .

---

(٣٩) ع : میصرەع ، نیوە شیعر

(٤٠) واتە : خەفەتبار کە خەفەتێکی‌تری بۆ پەیدا بێ ، بۆی ئەبێ بە جەژن ، چونکە خەفەتە پێشووەکەی لەبیرئەباتەوە .

(٤١) مەجمەعە : سینی .

له ئاخردا مه‌علووم بوو جه‌واهیریش مێردی هه‌یه . میرزا ئه‌حمه‌دی برای کاکه‌حه‌مه کاغه‌زمان بۆ نووسی که له‌گه‌ڵ خۆی وه‌قتێ چوو بۆ سه‌قز بیبا بۆ (سه‌یدی زه‌نبیل) ، چونکه ئیشی مه‌خسووسی خۆی هه‌بوو ده‌چوو بۆ بانه‌و سه‌قز . له‌وڕۆژانه‌دا مه‌جبوور بوو بکه‌وێته‌ڕێ ، به‌عه‌جه‌له سوار بوو ڕۆیی .

خه‌به‌ری شێخ

له‌پاش ئه‌م هه‌موو شایعه درۆیانه‌و خه‌به‌ره ڕه‌سمی‌یانه [٤٢] ، ده‌نگ بلاوبوه‌وه شێخ هاتووه‌ته مه‌ریوان ، وا له (چۆڕ) . باز غولغوله‌ی [٤٣] (ڕاسته) و (ڕاست نی‌یه) له‌ناوا په‌یدابوو . بۆ ته‌حقیق حسێن نازم‌و سه‌یید ئیبراهیم له دزلی‌یه‌وه هاتن بۆ مه‌ریوان ، چوونه چۆڕ . شۆڕ شۆڕ هاتنه‌وه . نازانم ئه‌ساسی ئه‌و هه‌موو شایعه درۆیانه چی بوو ! ئه‌توانم بڵێم ڕاست له ئێرانا نی‌یه . له‌حزه له‌حزه خه‌وف به‌گزاده‌مان بوو که بمانگرن له‌پێناوی خانه‌کانا [٤٤] . وه له ئه‌حواڵی ئینقیلابی سلێمانی هه‌ر ئانێ نه‌وعه به‌یانێ نه‌قڵ ئه‌کرا . ژنێ هات وتی ماڵی ئێوه تالان‌کرا ، ئه‌مما هه‌موو منالان سه‌لامه‌تن . زۆر مه‌منوون بووم له‌م خه‌به‌ره ، چونکه تالانی ماڵی من قه‌درو قیمه‌تێکی‌وای نه‌بوو . ئه‌گه‌ر بیشیبوایه ته‌ئه‌سسوفم بۆ ماڵی دنیا نه‌ده‌خوارد . ئه‌مما خه‌فه‌تی کاکه‌حه‌مه‌و مناڵه‌کانی شێخ حه‌ق بوو . نه‌قدو

---

(٤٢) له ده‌ستنووسه‌که‌دا به‌م‌جۆره‌یه : «له‌پاش ئه‌م هه‌موو شایعه درۆیانه خه‌به‌ر ڕه‌سمی‌یانه» . من به‌م‌جۆره‌م خوێنده‌وه که نووسیومه .

(٤٣) باز : دیسانه‌وه . غولغوله : هه‌راو زه‌نا .

(٤٤) له ده‌ستنووسه‌که‌دا نووسراوه : «خانه‌کانه» .

جینس و ئەشیایان قیمەتی سیٚ هەزار لیرە زیاتر ڕۆیبوو . لەگەڵ ئەوەش زۆر سابیر بوون . ئەیانوت هەموو فیدای شێخ بیٚ . شێخ سەلامەت بیٚ .

بەیانی یەك دانیشتبووین . چامان لیٚ نابوو . لەپڕ قاسیدیٚ لە ڕیٚوە هات . سەلامی کردو دانیشت ، هەموو کەوتینە مەراقەوە . ڕوومان تیٚ کرد : مژدەت پیٚ هەیە ؟ وتی بەڵیٚ . منیش شارەزای درۆی ئەو قاسیدە بووبووم . وتم ئەتوانی ئەمجارە درۆ نەکەی ؟ کە زانی من لەوێم ، هیچ قسەی نەکرد . کاغەزێکی لە باخەڵیا[٤٥] دەرهێنا دای بە کاکەحەمە . هەموو چاومان ئەبلەق بوو چ خەبەریٚ زوهووری کرد ؟ خەیاڵمان وابوو لەسەر نەوعە شایعەیەك شێخ چووەتە ئەترافی سەقز . قاسیدەکەش سەقزی بوو . لەپاشا لە ناوچەوانی کاکە بەشاشەت دەرئەکەوت . ڕووی کردە ئێمە وتی باش ئەبیٚ . عادەتی کاکەحەمە وابوو حەزی ئەکرد هەموو ئیشیٚ مەکتووم بگریٚ . کاغەزەکەی دا بە من ، خوێندمەوە . شێخ عارف سەقزی بۆ شێخ ڕەئووف نووسیبوو : (بلاتوقف) دێن بۆ سەقز ، سەرو ماڵ تەعەللوقی بە ئێوەوەیە ، بەندبوونتان (قطعیا) قوبووڵ ناکەم . ئێرە قۆناغی شێخەو بەخووسووسی دەعوەتی من و کاکەحەمەیشی کردبوو . وەکوو عەجەم وتوویانە «خودم بە بصرە میرفتم پول کمی نداشتم»[٤٦] ، ئەو مژدەیمان بەقەدەر هەموو دنیا پیٚ خۆش بوو و قاسیدەکە چای خواردەوە . عەینی کاغەزێکی وەهاشی بۆ شێخ لەتیف پیٚ بوو . ڕووی کردە مزلی .

---

(٤٥) ئەبوو «باخەڵی» بووایە .

(٤٦) واتە : خۆم بۆ بەسرە ئەچووم ، پارەیەکی کەمم نەبوو . یا ئەگەر (کمی) بە (گمی) بخوێنینەوە . واتە : پارەی بەلەمم نەبوو . هەرچۆن بیٚ من تیٚ نەگەیشتم ئەم قسەی نەستەقە چۆن بۆ ئەم شوێنە دەست ئەدا .

ئێمەش جوابی کاغەزمان حازر کردبوو ، نووسیبوومان هێندێ ئیشمان هەیە . چەند ڕۆژێکی‌تر حەرەکەت ئەکەین . مەقسەد لەم تەئخیرەش : ئینتیزاری جوابی میرزا ئەحمەدمان دەکردو بە ڕەزای بەگزادەکان بڕۆین . ئەوشەوە بە هەزار غائیلە ڕۆژمان کردەوە کە قاسید بێتەوە . بەیانی تێفکرین دوو سواری پیاوی خۆمان هات کە تاقی دزلی ئەوا بەکۆچەوە هاتن . ئایشەخان دەفەرموێ ئەوانیش بارکەن . لەم خەبەرە زۆر موتەحەییر بووین . نەمانزانی کوتووپڕ وا بارئەکەن . لەو وەقتەدا خوشکی شێخ زۆر نەخۆش بوو ، وە کاکە حەمە لەبەر قەرەباڵغی نەیدەویست لەگەڵ ئەوان بڕوا . نەخۆشیی خوشکی شێخی کرد بە بیانوو ، وتی ناتوانێ سوار بێ‌و نابێ بەتەنها بەجێ‌بمێنێ ، ئەوان خوا حافیزیان بێ ، ئێمە لەپاشا دێین . سوارەکان خەبەریان بردەوە . ئایشەخان باوەڕی نەکرد . شێخ ئیبراهیمی نارد ، ئەوانیش ئیقناع کران ، ڕۆینەوە . شەوێ ئەوان لە باللك بوون ، بەیانی لە ڕێی سەرشیوی سەقزەوە بەناو هەموو عێلی جافا حەرەکەتیان کرد . میرزا ئەحمەد خەبەری نەبوو . بەهیە خان زۆر مەراقی ڕۆینی بوو چونکە وای‌دەزانی لە سەحرای کەبیرا پەکیان‌کەوتووە . حەقیقەت فکری باش بوو ، چونکە وەحشیی دەشتی سەحرای کەبیر کە گۆشتی بەنی‌ئادەم ئەخۆن ، لە موعامەلەی مەریوانی چاکتر بوو . بە مەفادی (وأبوا أن يضيفوهما) میوانداری‌یشیان نەدەکردو تەماعی ماڵیشمانیان دەکرد . خەبەرمان زانیبوو کە فکریان خرابە . لەپاش دوو ڕۆژ کە تاقی دزلی ڕۆیی ، ئێمەش بارمان‌کرد بۆ تەرەفی بانە . شەو چووینە (قەلا) . ئاساری حوکوومەتی قەدیمی ئێرانو باغ‌و باغاتی مابوو . ئەوشەوە وەك حاکمی ئێرانی کە یەکێکی بەردەست بکەوێ ، چۆن خەوی لێ دەستێنێ کە

مەجبووری بکا بە تەحویلی پارەی جەریمە ، مێشوولەش خەوی لە ئێمە سەند . ڕوباعی یەکم دانا ئەم میسرەعەم لە خاتردا ماوە :

عیلاجی دەردی مێشوولە ، ئەگەر خوا حەزبکا ، بایە

لە زوڵمەتی شەو ، لە عەزابی مێشوولە ، لە ئەندێشەی ڕێ ، بە تولووعی سوبح نەجاتمان بوو ، چونکە چەند سوارێکی شێخ قادر هاتن بە ئیشی خوسووسی ، بوون بە واسیتەی موحافەزەی ڕێگامان . لەگەڵ ئەوان کەوتینەڕێ لە قەڵاوە . هەدەفان شار[٤٧] . . .

. . . . شەربەو کوندەمان پڕ کرد . لە لقە وشکی بیی ئەو شیوە ئەوەندەش دارمان پەیداکرد هەتا بەیانی گڕی ئاگرمان ئەمبەرو ئەوبەری شاخی گرتبوو . چامان دەمکرد . ماحەزەرێکمان[٤٨] سازکرد ، بە ئەنواعی قسەی خۆش ڕامانبوارد . بەیانی بۆ بانە بارکرا . هەتا نزدیکی نیوەڕۆ بەناو نزارو دارستانی پڕسێبەر[٤٩] بێ غائیلە ڕۆیین . ساعەتێکی مابوو بۆ شار ، لە قەراغ چەمو ئاوێکی سێبەردار خستا ن . فکر وابوو بە شەو بچینە شارەوە . نەڕۆیین هەتا پاش عەسر ، مەشغوولی چالێنان بووین ، چەند سوارێ دەرکەوت . وامانزانی شێخ قادری برای شێخە . هاتنە پێشەوە . شێخانی بەرزنجەیی بوون کە ئەوانیش وەك ئێمە دەربەدەر بوون ، لە (هەنگەژار)ا[٥٠] قوبووڵ کرابوون ، ڕەئیسیان سەیید ئەحمەدی حاجی

---

(٤٧) لەم شوێنەدا لاپەڕە (٣٣) و (٣٤)ی دەستنووسەکە فەوتاوە .

(٤٨) ماحەزەر : ماحضر ، ئەوەی هەبوو . ئەو خۆراکەی هەمانبوو .

(٤٩) ئەبوو «پرسێبەردا» بووایە .

(٥٠) زێوەر لێرەداو پاشانیش (هەنگەژار)ی نووسیوە ، بەڵام کاك موحەممەدی وەستا ئەورەحمانی بەرگدروو کە لە سولەیمانی دائەنیشێ و شارەزای ناوچەکەیەو ناوی ئەو دێهاتانەی ناوچەی سەقزو بانەی بۆ ساغکردمەوە کە لەم یادداشتەدا هاتوون ، ئەڵێ «هەنگەژاڵ»ە .

مامەند بوو . لەپاش زۆر بەیانی تەئەسسوفو تەئەسسور بەحسی پیاوەتیی ساداتی هەنگەژاری کردو خەبەریشی بە ئێمە دا کە شێخ قادرو ماڵو منالی نەقیب هەموویان لەلای ڕۆستەم خانن . ئێوەش بچنە ئەوێ . مەحموودخانی حاکمی بانە ئەو پەنایە نی یە کە زانیوتانە . قەدەرێ لەلامان دانیشت ، ئینجا دوعاخوازیی کرد ، ڕۆیەوە بۆناو خێڵی خۆی . ئێمەش کەوتینەڕێ . وەقتی مەغریب داخلی بانە بووین . حەمەتاڵ پیاوی ڕۆستەمخان لەپێش ئێمەدا میوانیی شێخقادرو منالانی نەقیبی کردبوو ؛ تەعریفمان بیستبوو ، ڕوومانکردە ماڵی ئەوان . ئەگەرچی خۆی لە ماڵ نەبوو . ئەمما لە تەرەفی براو کەسوکاری بەنەوعێ خزمەتیان کردین ، مەفتوونیان بووین . کە ڕۆژ بووەوە لەگەڵ کاکەحەمە چووینە سەیری بازاڕو قاوەخانەو کاروانسەراکانی بانە . تەماشای وەزعی شارمان کرد کە لە شەڕی ڕووسو عوسمانیدا وێرانو سووتابوو . تازە خەریکی تەعمیرات بوون . میقداری سەدوپەنجا ماڵێك جەمع بووبووەوە . شارێکی خۆش ، مەنزەرەیەکی دڵگوشای هەیە .

بانە مەرکەزی حوکومەتە . قەریب بە سەدوهەشتا دێ تایبەتی . ئەویش بلووکێکە لە بلووکاتی کوردستان . ئیدارەی حوکوومەتی بەدەست بەگزادەوەیە . هەتا زەمانی یۆنسخان بوو بەتەواوی بانە لەبەینی بەگزادانا[٥١] بەشنەکرابوو . کە واقیعەی یۆنسخانو حاجی نائیب ڕوویدا هەرکەس ببوایە بە حاکم مەجبوور بوو کە تەرەفدار زۆر بکا . ئەو تەرەفدارەش بە دێو خەلاتو بەرات ڕازی ئەبوون . بەو واسیتەوە زۆر

---

(٥١) لە دەسنووسەکەدا نووسراوە «بەگزادانە» .

ورده بەگزادە بوون بە پیاوو زۆریشی مەحو بووەوە[٥٢] ئەمما حاکمی لەبەینی ئەولادی یۆنس‌خان یا حاجی نائیب خاریج نەدەبوو. ئەمما بە واسیتەی ئیقتیدارو کیفایەتی ڕۆستەم‌خان‌و فەرەج‌خانی برای (بعضاً مستقلاً) وە (بعضاً مشترکاً) موداخەلەی حوکوومەتیان ئەکرد. وەقتی موواسەلەتی[٥٣] ئێمە ڕۆستەم‌خان‌و مەحموودخان هەردوکیان حاکم بوون. یەکی وەکیلێکیان لە شارا بوو. لەبەر ئەمین نەبوون لە یەکتری خۆیان بەیەکەوە لە شاردا دانەدەنیشتن. بەگزادەی بانە حەقیقەت (بالعموم) شەجیع، جەسوور، سەخی، بەتەربی‌یە، بەئوسووڵ، بەدیرایەتن. ئیتتیفاقیان لەبەینی خۆیانا ببوایە حاکمی مەریوان‌و سەقزیش ئەبوون. نیفاق وای لێ کردوون پژدەری، مەریوانی، سائیرە موداخەلەی ئیشی بانە ئەکا. ئەوەش عەلامەتی مەحوی تائیفەیە. بە واسیتەی ئەو ئیختیلافەوە، ئێرانیش جاربەجار مالیاتێکیان لێ دەستێنێ. ئەگەر لە بەگزادە هەمڕاهی بە حوکوومەتی ئێران نەکا، ناتوانێ گوزەر بە بانەدا بکا. بەڵێ:

«کورد لە هەرجێ کە بێ میللەتی خۆ خۆرە»

ئەحواڵی ئیقتیسادی

بانە قەسەبەیەکی بەواریداتە. حاسلاتی تووتن، مازوو، کەتیرە، بنێشت، گەزۆ، دارو خەڵووزە. ئەنواعی میوەی نایابی هەیە. لە

---

(٥٢) ئەبوو بیوتایە «زۆریشیان مەحوبوونەوە».

(٥٣) مووا‌سەلەت: گەیشتن.

کیفایەتی خۆی زیاتر گەندمو جۆو هەرزنی لیْ دادەچیْنرێ. لە بەعزێ دێهاتیشیا چەڵتووك ئەکرێ. ئەنواعی ڕاوو شکاری زۆرە. قیسمی موهیممی ڕاویان ڕاوەکەوە. وەقتێ کە پۆل‌پۆل کەو ڕوودەکاتە کوێستان، ڕێگای مەخسووسی ئەو پۆلە کەوانە تفەنگچیی لیْ دادەنیشێ. پیاوی‌وا هەیە ڕۆژی پێنجسەد کەو ئەکوژێ. ڕاوەکەو لە بانەدا دەوری دائیمە[٥٤]. چوار فەسلێ هەیە. ئەهالی زۆر کاسب‌و فەقیرن. فەقیری‌یان بەسەبەب غەدری بەگزادەو مەحموود خانەوەیە. مەحموودخان دەڵێن بە تاعەتە، بە نان‌و خوانە، ئەمما چایێ کە لە مەجلیسی ئەودا دەم‌ئەبێ هەموو خوێناوی دڵی ڕەعیەتە. لەم بەیاناتە مەقسوودم زەم‌و مەدحی کەس نی‌یە. هەرچی ڕاستەو بە چاوی خۆم دیومە نووسیومە. (واقعاً) موعامەلەی مەحموود خان لەگەڵ سادات وەکوو ئیبنوزیاد وابوو، لەو تەفسیلاتە گوریْز ئەکەم. حاڵەتی حوکوومەتی بانەیی بەیان ئەکەم.

ڕێگام کەوتە دێیەك تەعەللوقی بە مەحموودخان بوو، لێم پرسین هەر ساڵێ چەند بار تووتنتان ئەبێ؟ وتیان هیچ. وتم ئەم هەموو بەراوانە چی‌یە کراوە بە تووتن؟ وتیان بۆ مەحموودخانی ئەکەین. وتم حەقە ئاوتان ناداتێ؟ وتیان پار هیچی نەداینێ. وتم کەوابێ بۆچ تووتن ئەکەن؟ وتیان

---

(٥٤) دەوری دائیم: حیسابێکی ئاسمان شناسەکانی کۆنە، بە زانینی، سەرەتای هەموو مانگێکی ساڵ بۆ هەمیشە ئەزانرێ. ڕووی شوبهاندنی ڕاوەکەوی بانە بەم دەوری دائیمە ئەوەیە پۆلە کەوی ئەو وڵاتە بە درێژایی ساڵ بەپێی وەرزی گەرماو سەرما لەنێوان ناوچەی بەرڕۆژو نسێدا لە هاتوچۆدان‌و ڕاوچی ئەزانن لەکوێن‌و لە هەرلایەك بن ڕاویان ئەکەن.

کوێر هەتا ئەمرێ بەتەمای چاوە . دەڵێین[٥٥] پار نەیدایێ بەڵکو ئەمساڵ ڕەحمی بێ یا حاکمێ بێ نەتوانێ ئەم غەدرە بکا[٥٦] .

یەکێکی تر لە ئەهلی ئەو دێیە وتی : مەلا ، مەلا ، ئەمساڵ دوازدە هەزار تومەنی لەم دێهاتی بانەیە بۆ پێشکەشی شەریفوددەولە سەندووە . لەم پیتاکە ڕەعیەت وای لێ‌هاتووە لە ڕووس کە هەموو بانەی وێران‌کرد ئەوەندە زەرەرمان نەدیوە . تیجارەتی بانە زۆر موهیممە . واسیتەیە لە بەینی سولەیمانیو سەقزدا ، وەك بەندەر وایە . ئەهلی کەسەبەش هەریەکی مەربووتی ئاغایێکە ، حوڕڕییەتی تەواویان نی‌یە . ئاساری موعایەشەی یۆنس‌خانە کە عولەما لەناویانا زۆر بەقەدرو حورمەتە ، غەیری مەحموودخان ئەکسەری بەگزادە تەرەفداری مەکتەبو تەحسیلی تازەن . ئەمما خان زۆر موتەعەسسیبە ، وەئیللا بانە لازم بوو مەکتەبێکی ڕوشدیی تیا بوایە ، ئەهالیو ڕەعیەتیان لە سەد پێنجی خوێندەوارە ، تەنها کاغەزێ ئەنووسنو دەخوێننەوەو بەس .

جوغرافیای تەبیعی

بانە (شمالاً) شاخی کەلێخان ، (جنوباً) شاخی سوورکێو ، (شرقاً) چەمی قزڵجە ، (غرباً) ئاوی کەلوێ . نەهری گەورەی چەمی (بلەکێ)یە ئەڕژێتە ئاوی کەلوێ کە زابی سەغیر تەشکیل ئەکا . (طبیعة) هەموو بانە دارستانە . هاوین زۆر فێنکە ، زستانیش لەبەر دار زۆری سەخڵەتی ناکێشن .

---

(٥٥) لە دەسنووسەکەدا «دەڵێین» نووسراوە .

(٥٦) لە دەسنووسەکەدا «بکە» نووسراوە . واتای ڕستەکە ئەوەیە بەڵکو ئەمساڵ حوکمڕانێك لەلاوە بێت نەهێڵێ مەحموودخان ئەو ستەمەی سالأنمان لێ بکا .

شێخ‌قادر خەبەری زانی کە گەیشتووینە یانە . جوابی نارد بەند نەبن بێنە (ساوان) کە دێی ڕۆستەم‌خانەو ماڵیشی لەوێ ساکنە . بارکرا ، چووینە دێی (شوێ) ، زۆر خۆشمان هاتە بەرچاو . لەوێ قەرارمان وابوو لەوێ ئیقامەت بکەین چونکە تەشریفی شێخ‌قادرو ماڵی نەقیب لە ساوان بوون . ئێمەش خۆمان دەپاراست کە بەتەواوی ڕۆستەم‌خان دوچاری مەسرەف ببێ . لەگەڵ ئەوەش بێ‌فائیدە بوو قوبووڵی نەدەکرد . ئێوارێ کوڕانی خۆی لە خدمەتی شێخ‌قادرا نارد مەنزڵ موبارەکی کردو ، دوو سێ ماڵ پیاوی شێخ‌قادریشمان لەگەڵ بوو هەر ماڵی ناردە دێیەك‌و حوکمیشی کرد منالآنی شێخ بچنە ساوان لای سەلمەخان‌و حەفسەخان ئیقامەت بکەن . (مجبوراً) نەقڵی ساوان بووین . غەیری تاقی دزڵی (عموماً) لە ساوانا کۆبووینەوە . تاقی دزڵی‌یش وەك خەبەرمان زانی بەناو عێلی جافا بەحورمەت‌و قەدرێکی تەواو دەچنە (سەردەرە) کە دێی شێخ ڕەئووفی برای حاجی شێخ عارفی سەقزە . پیاوەتیی شێخ ڕەئووف‌و ئینسانیەتێ کە ئەو بەجێی‌هێنابوو لازمە لە دەفتەری خوسووسیدا قەیدبکرێ ، وە حاجی شێخ عارف‌و شێخ جەلالی کوڕی بەئیستیقبال هەتا سەردەرە دەچن . شێخانی سەقزی سەد قات لە ئیقتیداری خۆیان زیاتر ئینسانیەتیان نواندبوو . تەنها منالەکانی شێخ دێن بۆ شار . باقیی پیاوان لەلای شێخ ڕەئووف ئەمێننەوە . هەموو مەسرەفیان ئەو بۆی‌کردبوون (جزاه الله) .

لە ساوانا بۆ ئەمینی‌و خواردن‌و خواردنەوەو ئیستیراحەت لە بەهەشتا بووین . لە قەسیدەیەك کە مەدحی ڕۆستەم‌خان بوو ئەم چەند شیعرەم لە خەیالآ ماوە ، نموونەی فیداکاریی ڕۆستەم‌خانە :

ای فلك کنگرهٔ قصر تو بی‌بنیان‌است
حرکات تو به عکس نظر انسان‌است
آل حیدر شود از دست تو مظلوم و اسیر
سلطنت قسمت غدار بنی مروان‌است
باز با آل نبی از چه عداوت سازی
ز چه رو مرتبهٔ غدر تو بی‌پایان‌است
آنکه وقعی ننهد گردش و اوضاع ترا
بحقیقت نگری همت رستم خان‌است
بندهٔ آل نبی ، مخلص سادات کرام
درگهش ملجأ هر بی سر و بی سامان‌است
رستم زابلی با غیرت او همچو جهود
حاتم طائی به خوان کرمش مهمان‌است(٥٧)

(٥٧) مەعنای ئەم شیعرانە بەم‌جۆرەیە :
گەردوون ! تیراوێژی کۆشکی تۆ بێ‌بینایە
هەڵس‌وکەوتت بەپێچەوانەی بۆروانینی ئادەمزادەوەیە
نەوەی عەلی بەدەستتەوە دیل‌و ستەمدیدەیە
پاشایەتی‌یش بەشی بەنی‌مەروانی غەددارە
ئەوە لەسەرچی وا سەرلەنوێ لەگەڵ ئەولادی پێغەمبەر دوژمنایەتی ئەکەی ؟
بۆ پلەی غەدرت برانەوەی بۆ نی‌یە ؟
ئەوەی هیچ بایەخێ بە هەڵس‌وکەوت‌و جۆنیەتیی تۆ نەدا
ڕاستت بوێ تەنها هیممەتی ڕۆستەم‌خانە
بەندەی ئالی پێغەمبەر ، دڵسۆزی سەییدە پایەبەرزەکانە
دەرگای ، پەنای هەموو بێ کەس‌و بێ‌دەرو نەدارایەکە
ڕۆستەمی زابولی لەئاست غیرەتی ئەوا وەك جوو ترسنۆکە
حاتەمی تەی میوانی سفرەو خوانی بەخشندەیی‌یەتی .

لازمە نەختێ لە ئەحواڵی عائیلەی نەقیب بەحس بکەم کە چۆن گەیشتوونە (ساوان) . لە تەحقیقاتێ کە خۆیان گێڕایانەوە[٥٨] ڕۆژێ کە ئێمە لە سولەیمانی ڕامانکرد ، سەلمەخان‌و حەفسەخان پەنادەبەنە ماڵی مەجید ئەفەندی لە کانی‌ئاسکان .

(مەسەل) . . .[٥٩] کە یەکێ بوو لە خدمەتکاری بەردەستی مەئموون نەقڵی کردووە دەڵێ ڕۆژێ لە خدمەت خەلیفەدا بووم چەند حەبسێکیان بە زنجیرو دەست‌بەستراوی لە شاری شامەوە هێنا بۆ حوزوورو خەلیفە کاغەزی والیی خۆی کە لە شام بوو دەیخوێنێتەوە ، لەپاشا ئەمرئەکا یەکەیەکە بردیانن بۆ زیندان . حەبسێکیان مایەوە . دەڵێ خەلیفە ڕووی‌کردە من فەرمووی ئەم حەبسەیان بەرە لای خۆت لە ماڵی تۆدا خۆت ئاگەهداریی بکە ، ئەمنیەتم لە کەس نی‌یە وەکوو تۆ ، بە زامنی ئەوا تەسلیمی تۆم کرد هەتا سبحەینێ‌و ، منیش بە (نعم ، یا امیرالمؤمنین) جوابم‌دایەوە . دەست‌بەجێ حەبسەکەم هەڵگرت بردمە ماڵی خۆمان ، لە خۆفی خەلیفە نەوەك ئەم حەبسە فیرار بکا من لەباتیی ئەو ئیعدام بکرێم خۆم بووم بە نۆبەتچی ، باوجوود چواریەلی بە زنجیرو پاڵەهەنگ[٦٠] وا قایم‌کرابوو بەستەزوبانە نەیدەتوانی جم‌بدا . شەو کە هات بۆ خاتری خەوم لێ نەکەوێ لەگەڵ حەبسەکە دەستم‌کرد بە قسەکردن ، لێم پرسی تۆ خەڵقی کوێی ؟ وتی شام . وتم «بارك الله في هذه البلدة» . وتی بۆچ ئەم دوعا بەدڵە

(٥٨) لە دەسنووسەکەدا نووسراوە : «گێڕایەنەوە»

(٥٩) شوێنی ئەم نوختانە لە دەسنووسەکەی زێوەر خۆیدا بە سپی‌بەتی بەجێ‌هێڵراوە ، بەڵام وەك پاشان دەرئەکەوێ ئەو ناوەی ئەبوو لێرەدا بنووسرێ «مەسروور»ە .

(٦٠) پاڵەهەنگ : پالاهەنگ ، هەوسار .

بۆ شام‌ده‌که‌ی ؟ وتم له شامدا شه‌خسێك بووه به باعیسی حه‌یاتم‌و چاکه‌ی زۆری له‌گه‌ڵ من کردووه ، دائیما پرسیاری ئه‌و زاته ده‌که‌م‌و حه‌زده‌که‌م خه‌به‌رێکی بزانم به‌ڵکو موکافاتی بده‌مه‌وه . وتی نیشانه‌ی بلێ‌و به‌یانی چاکه‌که‌ی بکه ، به‌ڵکو من بیناسم ، خه‌به‌ری ئه‌وکه‌سه‌ت پێ بڵێم . وتم من له شامدا یه‌کێ بووم له مه‌ئمورانی حوکوومه‌ت . ڕۆژێ ئه‌هالی هه‌یه‌جانی کرد ، قیامیان له حوکوومه‌ت کرد ، له هه‌موولاوه ده‌ست‌کرا به کوشتاری مه‌ئمووران‌و تالآنی ماڵیان . حوکوومه‌ت له موقابه‌له یه‌کی‌که‌وتبوو . منیش ده‌ستم له ماڵ‌و تالآن‌و عه‌بدو جاریه هه‌ڵگرت ، فیرارم‌کرد . چوارکه‌س له یاخی‌یه‌کان به شیری ڕووته‌وه شوێنم‌که‌وتن ، به هه‌موو کۆڵانی شاما ڕایانفراندم ، نه‌جاتم نه‌بوو له ده‌ستیان ، له په‌ل‌وپۆو ڕاکردن که‌وتبووم . گه‌یشتمه کۆڵانێ ، ژنێ له به‌رده‌رگایه‌ك ڕاوه‌ستابوو ، بانگم‌کرده ژنه‌که (أغثني أغاثك الله)[٦١] وتی (أدخل ، لابأس علیك) یه‌عنی وه‌ره ژووره‌وه مه‌ترسه . پێشم‌که‌وت بردمیه هۆده‌یه‌کی پشت دالآن‌و خۆشی له به‌رقاپی هۆده‌که‌دا ڕاوه‌ستا . منیش دڵه‌کوتکێم بوو که ئیستا بێنه ژوور یا نه‌یێن[٦٢] . له‌م‌ترسه‌دا بووم هه‌ر چواریان هاتنه حه‌وشی ماڵه‌که ، هۆده به هۆده گه‌ڕان هه‌تا نۆبه‌ت هاته‌سه‌ر ئه‌و هۆده‌یه‌ی که منی لێ بووم . هاتن بۆ ئه‌وێ ، ژنه‌که ده‌ستی‌کرد به قیژه‌و هاوارو قسه پێ‌وتنیان که ئێوه بێگانه‌و نامه‌حره‌من بۆچ دێنه سه‌ر هۆده‌ی ژنان ؟ یاخی‌یه‌کان له‌م زریکه زریکه گه‌ڕانه‌وه ڕۆیشتن . ئینجا ژنه‌که ڕووی‌کرده من وتی به‌ته‌واوی دڵت

(٦١) واته : فریام‌که‌وه ، خوا فریات‌که‌وێ ، ئه‌بوو «أغیثیني» بووایه چونکه قسه له‌گه‌ڵ ئافره‌تدا ئه‌کا .

(٦٢) له ده‌ستنووسه‌که‌دا وا نووسراوه : « . . . یا نه‌دین» :

ئەمین بێ نەجاتت بوو (الحمد لله) . خولاسە چل شەو لە ماڵی ئەو پیاوەدا مامەوە هەتا فیتنەو هەرا نەما . ڕۆژ بە ڕۆژ خزمەتیان زیاتر کردم . کە مەعلووم بوو شار ئەمین‌بووەتەوەو حوکوومەت دامەزراوە چوومە دەرەوە . هەرچەند هەوڵ‌و تەقەلام‌دا نە عەبدم مابوو نە کەسم مابوو نە ماڵ . بە مەئیووسی هاتمەوە ماڵەکە . ئەوانیش هەر دڵخۆشی‌یان ئەدامەوە . لە ئاخردا پێم‌وتن کە قافڵەی بەغداد کەوتەڕێ خەبەرم بدەنێ دەڕۆمەوە بەغداد . هەموو ڕۆژێ ساحێب‌ماڵەکە دەچوو پرسیاری بۆ دەکردم ، هەتا ڕۆژێ مژدەی بۆ هێنام وتی سبەینێ کاروانی بەغداد دەڕوا ، حازربە تۆش لەگەڵیان برۆ . دوعای خێرم بۆکردو لە دڵدا دەموت ئیلاهی من چۆن بڕۆم نە پارەم هەیە نە نان نە ئولاغ . چل ڕۆژ ڕێگا چۆن بگەمە بەغدا ! ئەو ڕۆژەو[٦٣] ئەو شەوە بەو غائیلەوە بووم . بەیانی لە بازار هاتەوە وتی برادەر هەستە ئەوا[٦٤] قافڵە کەوتنەڕێ . منیش بە ناعیلاجی ڕاست‌بوومەوە . خۆی‌و ژنەکەی ئەم‌لاو ئەولایان گرتم ، بوغچەیەکیشیان لە بن‌باخەلا بوو . لە ڕێگا هەر غایلەم دەکرد هەتا گەیشتینە کاروانەکە . ڕوانیم عەبدێك‌و ئولاغێکی سواری هاتە بەردەمم ، وتی سواربە . مەگەر بۆ خۆم ئولاغیان حازرکردبوو و عەبدێکیش بۆ خزمەتی ڕێگام بە بارگەیێکەوەو دە دەست ئەلبیسەو چەند سندووق ئەشیای خواردنی[٦٥] بەجوێ بارکرابوو ، وە میقداری پارەش لە کیسەییێکدا بوو . ئەمانەیان هەموو تەسلیم‌کردم ، بە ڕووی خۆش بە ئیزهاری مەعزەرەت لە قوسوور قسەیان لەگەڵ کردم‌و

---

(٦٣) لە دەستنووسەکەدا نووسراوە «ئەوڕۆژو» .

(٦٤) لە دەستنووسەکەدا نووسراوە «او» . دیارە هەڵەیەو مەبەست «اوا – ئەوا»یە .

(٦٥) خواردنی : خواردەمەنی .

ڕەوانەیان کردم . لەوساوە کە هاتوومەوە لە ئیشی خەلیفەوە ئالاَوم ، نامپەرژێ خەبەری ئەو ساحێب‌ماڵە بزانم بەڵکو حەقی چاکەی بدەمەوە .

مەسروور[٦٦] ئەڵێ کە ئەم قسانەم کرد حەبسەکە گوێی گرتبوو هەتا ئاخری ، لەپاشا وتی زۆر حەزدەکەی ئەو ساحێب‌ماڵەت نیشان‌بدەم ؟ وتم ئەڵبەتە . وتی ئەو ساحێب‌ماڵە منم . وتم چۆن ؟ نیشانی هەڵدا ، ئیسباتی کرد کە خۆیەتی . منیش لێم مەعلووم بوو کە ڕاست‌ئەکا . دەست‌بەجێ بەوشەوە ناردم ئاسنگەرێکم هێنا بە چەکوش زنجیرو تەوقی هەموو شکاند . لەگەڵ خۆم دامنا ، خواردنیم بۆ هێناو عوزرخواهیی زۆرم کردو ، سەبەبی حەبسیشی کە سوئالم‌کرد ، وتی واقیعەیەك وەك واقیعەی زەمانی ئێوە دووبارە ڕووی‌دا . حوکوومەت منی موتتەهەم کرد . ئەوا لەگەڵ چەند کەسێ ڕەوانەی ئێرا[٦٧] کراوین‌و لێم مەعلوومە خەلیفە ئیعدامم ئەکا چونکە لەنەزەر ئەودا گوناهم گەورەیە . ئەگەرچی لەم مەسئەلەدا بێ‌خەبەرم . وتم مەترسە ، تۆ خوا حافیز بڕۆ ، با خەلیفە من ئیعدام بکا لەباتیی تۆ . وتی قابیل نی‌یە ناڕۆم . هەتا خەبەری تۆ بەتەواوی نەزانم ، ناڕۆم . زۆرم ئیلحاح‌کرد ، جل‌وبەرگ ، تۆشەم بۆ هێنا ، هەتا قەراغ شار لەگەڵی ڕۆیم . لەوێ ڕاوەستا . وتی ناڕۆم ، بزانم مەسئەلەی تۆ چیی بەسەر دێ . ئەگەر ئیجاب بکا خۆم دێمە حوزووری خەلیفە . ناچار ڕازی‌بووم . گەڕامەوە[٦٨] ماڵەوە . هەر تەفەککورم ئەکرد هەتا ڕۆژ بووەوە .

---

(٦٦) وا دەرکەوت ناوی کابرا (مەسروور) بووە . لە سەرەتای قسەکەدا ، زێوەر ناوی ئەم کابرای نەنووسیوەو شوێنەکەی بە سپی‌یەتی بەجێ‌هێشتووە .

(٦٧) ئێرا : ئێرە . لە دەستنووسەکەدا وا نووسراوە . لە هەندێ ناوچە وائەڵێن .

(٦٨) دەستنووسەکەدا نووسراوە : «گەڕامە» .

تاریك‌و ڕوونی بەیان بوو . پیاوی خەلیفە هاتە ماڵی ئێمە وتی خەلیفە ئەمری فەرمووە لەگەڵ حەبسەکە بچنە حوزوور . خۆم بەتەنها لەگەڵ پیاوەکە ڕووم‌کردە ماڵی خەلیفە ، تەماشام‌کرد خەلیفە لەسەر بەرماڵ دوعاو ویردی ئەخوێند . کە چاوی بە من کەوت حەبسم لەگەڵ نەبوو ، وتی وەڵلا هەر بلێی فیراری کردووە لە گەردنت ئەدەم . وتم ئەی (أمیر المؤمنین) ئیستیرحام ئەکەم حیکایەتی خۆم‌و حەبسەکەم بەیان‌بکەم ، لەپاشا هەر نەوع ئیرادە بفەرمووی (سمعا وطاعة) . فەرمووی قسە بکە . منیش ماجەرای بەینی خۆمان لە ئەووەڵ‌و ئاخر بۆم نەقل‌کرد ، هەتا ئاخری گوێی لێ ڕاگرت‌و سەری‌دانەواندبوو ، گوێی لە قسەکانی من بوو . لەپاشا سەری هەڵبڕی فەرمووی ئێستا لەکوێیە ؟ عەرزم‌کرد لە قەراخ شار ئینتیزاری خەبەری من ئەکا . فەرمووی ئەمیشی لە خدمەتەکەی گەورەترە کە تۆی بەجێ‌نەهێشتووە . کەوابێ تۆ نەتزانیوە موکافاتی بدەیتەوە ، بچۆ خەبەری بۆ بەرە کە عەفوم‌کرد ، بیهێنە بۆلای خۆم من لەباتیی تۆ موکافاتی بدەمەوە . (ساعةً) ڕام‌کرد مژدەم بۆ برد کە عەفو کرای .لەگەڵ خۆم هێنامە خزمەت خەلیفە . خەلیفە بەمەرحەمەت قسەی لەگەڵ کرد . لە مەجلیسا دایناو لەگەڵ خۆی تەعامی پێ‌خوارد . لەپاشا دە عەبد ، دە جاریە ، دە ئەسپ ، دە ئێستر ، دە کیسە پارەی پێ ئینعام فەرموو ، وە ئەمری بۆ نووسی بۆ والیی شام لە تەکالیفی حوکوومەت موستەسنا بێ .

غەرەز لەم حیکایەتە لە دنیا پیاوی‌وا بووەو پیاوی وەك مەجید ئەفەندیش بووە . ئەو شەوە بە هەر حاڵێ بوو پەنای عائیلەی نەقیبی دابوو ، وە بە تەهدیدو تەخویفی زۆر کە حوکوومەت پێ بزانێ منیش مەحو دەبمەوەو ئێوەش هەموو دەگیرێن ، ترسی زۆری نابوونەبەر . شەوی دوایی

ئەو نازدارانە ، ئەو خانمانە بە پێ‌یان بە شەوی تاریك ڕێگای (کانی گۆمە) دەگرن ، هەتا دەچنە ئەوێ لە سەد ڕۆح نەوەدونۆی لەترسا زایع ئەکەن .

حاسڵی خۆیان ئەگەیەننە شاخی (خاوێ) . چەند شەو بە سەفالەت گوزەران ئەکەن ، عاقیبەت بە شارەزایی شێخ‌عەلیی برای سەلمەخان ڕوودەکەنە شارباژێڕ ، بە هەزار فەلاکەت داخڵی بانە دەبن . لە بانە خەبەریان زانیبوو . شێخ‌قادر تەوەسسوتی بە مەحموودخان کردبوو . هەرچەند جوابێکی پیاوانەی دابوەوە ، بەتەواوی شێخ قادر دڵی ئەمین نەبووبوو ، ئیلتیجا بە ڕۆستەم‌خان ئەبا . لەوێ زۆر بەحورمەت قوبووڵ ئەکرێن . هەموویان چووبوونە ساوان . ئێمەش کە چووینە ساوان قەرەباڵغ زۆر بوو ، وە لە مەسرەفێ کە ڕۆستەم‌خان ئەیکرد مەحجووب مابووین ، وە دەیگوت هەرچیی سەروەت‌و ماڵێکی کە خوا بە منی داوە بۆ ئێوەی خەرج‌ئەکەم . هیچ غائیلەتان نەبێ . لەپاش چەند ڕۆژێ شێخ‌قادر سواربوو ڕووی‌کردە موکریان بۆ خاتری فکری بەگزادەو ئەحواڵی ئەو سەفەحاتە شارەزا بێ .

ڕۆژێ دانیشتبووین تێفکرین میرزا ئەحمەدی برای کاکەحەمە پەیدابوو هاتەوە . نەقڵی‌کرد کە چوومەوە مەریوان وام‌زانی لەوێ ماون . لە بالك میوان بووم ، ئولاغ‌و تفەنگیان لێ گرتم ، میوانداری‌یان کردم . لەناو خۆیانا ڕوانیم چرپەچرپ پەیا بوو ، منیش نەمدەزانی چی‌یە . کە خەبەرم زانی[٦٩] ئێوە هاتوون بۆ بانە ، هەستام منیش سوار بم نە تفەنگ مابوو نە

(٦٩) ئەم وشەیە لە دەستنووسەکەدا نەنووسراوە . دیارە بەسەهو لەیادچووە .

ئولاغ ، هەموویان لێ شاردبوومەوەو تەماعیان تێ کردم . هەرچەند ڕجامکرد فائیدەی نەبوو نەیاندامەوە . لە ئاخردا زەهیرکاری ڕاست پێ لە برازاکانی تووڕە بوو ، ناردی ئولاغو تفەنگەکانیان بۆ هێنایەوە . وە ئەحواڵی سەقزو پیاوەتیی شێخ عارفی بەیانکرد . وە جەنابی سەییدی زەنبیل ئینتیزارە کوڕانی شێخ بچنە زەنبیل . لەگەڵ کاکەحەمە قەراردرا کە ئیزن لە ڕۆستەمخان بخوازین ، بڕۆین . شەوێکیتر لە ساوان ماینەوە ، دزی پژدەری دوو ماینیان لێ دزین ، ماینێکی شێخجەلال برازای شێخو ماینێکی شێخ ئیبراهیم برای شێخ . ئەوشەوە ڕۆستەمخان لە ماڵ نەبوو . کە هاتەوە زۆر سەخڵەت بوو ، نۆبەچییەکانی فەلاقە کرد . بە هەموولایێکدا پیاوی ڕەوانە کرد ، فائیدەی نەبوو . لە ئاخردا مەعلووم بوو کە لە (ئالان) لای کوڕانی وسمان ئاغایە . ئەم واقیعەیەش بوو بە سەبەبی زوو ڕۆیمان لە ساوان ، چونکە بەئاشکارا مەحموودخان عەداوەتی ڕۆستەمخانی ئەکرد ، وە شەریفوددەوڵە شایعە بوو کە دێت بۆ سەقز . غیاسوددەوڵە تازە بووبوو بە حاکمی سەقز ، پیاوی ناردبوو بۆ لای مەحموودخانو ڕۆستەمخان مالیاتی داوا ئەکرد . خولاسە ڕۆیمان بۆ موکریان واجب بووبوو . ئیزنمان لە ڕۆستەمخان خواست کە حەزدەکەین بچینە (گوێزێ) ئەویش عائید بە خۆتە . لەوێ ئیستیراحەت ئەکەین . بەوحیلەیە ئیزنمان وەرگرت ، بارمانکرد . سوارەی ڕۆستەمخان هەتا گوێزێ ڕوانەی کردین . شەو لە (نواوێ)دا [٧٠] زۆر خدمەتیان کردین . ڕەعیەتەکەی هەموو سمایلعوزێری بوون لەوێدا ئیسکان بووبوون . بە چوونی ئێمە گەلێ خۆشحاڵ بوون .

---

(٧٠) لە دەسنووسەکەی زێوەر خۆیدا (ناداوی) نووسراوە . کاک موحەممەدی وەستا ئەوڕەحمان بۆی ساغکردمەوە کە ناوی دێکە (نواوێ)یە .

بەیانی بە نی‌یەتی زەنبیل کەوتینەڕێ . هەتا گەیشتینە باغاتی (تورجان) ئیستیراحەتمان نەکرد . من لەپێشەوە چووم بۆ لای ئاغای تورجان کە بەڵکو یەکێکمان بۆ شارەزایی لەگەڵ بنێرێ . چوومە ناودێ . سەیری ئاساری قەدیمەی تورجانم کردو تەماشای مەدرەسەی مەلای مەرحووم مەلاعەلیی قزڵجیم کرد ، مەدرەسە ئەنباری[٧١] کا بوو . بیست ماڵێکی ڕەش‌وڕووت لەو شارەدێ‌یەدا هەبوو . ڕووم‌کردە قەلاّ ، یەعنی قۆناغی ئاغا . چوومە ژوورێ ، تەماشام‌کرد ئەحمەدبەگ کە ئاغای ئەوێ بوو نووستبوو ، وە سەماوەرێکیش بە تاقی چاوە موهەییا کرابوو ، کەسی لێ نەبوو . قەدەرێ دیققەتم لە وەزعی بیناو ئەساسی کرد ، حەقیقەت مەقامێکی عالی‌و مەنزەرەیێکی خۆشی هەبوو . دەنگم نەکرد ، گەڕامەوە . لە پایینی قەلاّ کانی ئاوێکی ساردی لێ بوو چووم لەوێ ئاوم خواردەوە . دانیشتم هەتا کاروانمان هات . خەبەری نووستنی ئاغام دانێ . بە پرس‌کردن لەم‌و لەو کەوتینەڕێ . نزدیك بە دێی (شیلانێ) بووینەوە دیققەتمان‌کرد چوار سوار شاخی گرتووە ، چواریش لە ڕێگاوە هات . چەند سوارێکی‌تر ئەترافی ڕێگایان گرتبوو خۆفمان لێ نیشت . سوارەکان ڕوویان‌کردە ئێمە ، چارنەبوو ئێمەش بۆ بەردەستیان دەچووین . لەپڕ یەکێ لە خۆمان خەبەری‌دا شێخ‌قادرە . وەك شکستەی ئیمداد پێ گەیشتوو ژیانیەوە . شێخ‌قادر بە غار هاتە پێشەوە ، ماندوونەبوونیان کرد ، موجمەلی ئەحواڵی موکریانی بەیان‌کرد ، وتی زەنبیل مەعمووری ئێرانی تێدایە ، بەئیحتیات بڕۆن . خۆشی دوعاخوازیی کردو گەڕایەوە بۆ بانە . ئێمەش ڕوومان‌کردە زەنبیل . لەپێشەوە پیاوێ چوو خەبەر بۆ سەیید ببا . خۆشیان لەخوار

---

(٧١) ئەنبار : عەمار .

زەنبیلەوەکانی گەڕاویٚ هەبوو ڕوومان تیٚکرد ، نەچووینە ناودیٚ هەتا شەو تاریك دەبیٚ .ئەو دوو سیٚ ساعەتە هەتا ڕۆژمان لیٚ ئاوابوو هەزار مەرارەتمان دی . لە تینوا زوبانمان وشك بووبوو . ئەگەرچی دوو دەقیقە ڕیٚگا ئاومان لیٚ دووربوو نەماندەزانی لەو نزیکانە چەشمە[٧٢] هەیەو ، لەولاش جەنابی سەیید ، سەیید موحەممەدی کوڕی بە چەند سوارەوە بۆ ئیستیقبال ناردبوو . سەیید موحەممەد ڕاست ڕیٚگای تورجانی گرتبوو نەیزانیبوو لە کەناری زەنبیلین ، هەتا ساعەت یەکی شەو تەعقیبی کردبوو ، وە ئیٚمەش لە سەیید هەم مەئیووسیان پەیدا کرد کە قوبووڵمان نەکا . لەپڕ خرمەی سوار پەیدابوو ، سەیید موحەممەد هات ، دەست بەجیٚ سوارەکانی دابەزاند ، باریان بۆ بارکردین ، مندالأنی شیٚخی سوارکرد ، چووینە خانەقاە ، ئەوی لازیمەی میوانداری بوو بە ئەمری سەیید ئیجرا کراو بەخۆشی دامەزراین . لەپاش دوو سیٚ ڕۆژ ئیستیراحەت ئاغایانی (ئەسکی بەغدا) جەنابی حاجی مونمین خان‌و قۆچ‌بەگ بۆ زیارەت هاتنە زەنبیل . کە چاویان بە من کەوت بە واسیتەی موعارەفەی پیٚشوو تەکلیفیان کرد کە من بچمە خدمەتی ئەوان . منیش ئیجابەتم کرد . کە تەشریفیان ڕۆیەوە ئولاٚغیان بۆ ناردم ، چوومە ناو ئەو بەگزادانە ، ئەو عالی هیممەتانە .

مەقسەدم لە نووسینی ئەم تەئریخە بچکۆلەیە بەیانی ئەحواڵی عەشیرەت‌و میللەتی کوردە . بەوموناسەبەوە واقیعاتی خۆشم نووسیوە .

لە ئیعتیباری تورجانەوە داخلی ولاٚتی موکریان بووین . موکریان ولاٚتیٚکی زۆرخۆشی بەواریداتە . عەشیرەتی (دیٚبوکری)و (بەگزادە) لە

---

(٧٢) چەشمە : کانی .

موکریانا ساکنن. هەر عەشیرەتێ ڕەئیسێکیان هەیە مولەققەب بە (ئێلخانی) . ئێلخانیی دێبوکری کوڕانی ئەو حاجی بایزئاغاو مەحموودئاغاو سەردار ئەسعەد عەلیئاغا ئیدارەی عەشیرەتەکە لەگەڵ داخیلو خاریج ئەکەن . موقتەزای تەبیعەتی کوردە هەر تایفەیەك لەگەڵ تایفەیەکی تر عەداوەتی هەیە[٧٣] . ئەم دێبوکرییە لەگەڵ بەگزادە ، مەنگوڕ ، گەورك ناخۆشییان دائیما هەیە . ئەمما بە واسیتەی حوسنی ئیدارەی کوڕانی حاجی ئێلخانی قیسمێ لە مەنگوڕو قیسمێ لە بەگزادەیان کردووە بە دۆستو ئەوکەسی کە دۆستیان بێ زۆر ڕیعایەتی دەکەنو بۆ موحافەزەی تێدەکۆشن . وەقتی شەڕ نەزدیکی هەزار سواریان دەبێ . زۆر تالیب بە عیلمو مەعریفەتن . قەدری عولەمایان لاهەیە . ئەگەر موعەللیمیان دەستبکەوێ بە تەرتیبی تازە بە منداڵیان دەخوێنن . بۆ حوکوومەت زۆر موتیعن . قەمچیی دەستی حووکومەتی سابلاغ ئاغایانی دێبوکرییە . قیسمی بەگزادە ئەوانیش زۆرن . ئەوی بەقودرەتە تایفەی فەیزوڵلابەگیی پێ دەڵێن . ئەم تایفەیە مەحاڵی سەقزو بۆکان هەتا سابلاخو سەرحەددی گەورکیان ئیشغاڵ کردووە . هەموو ساحێب قۆناغ ، ساحێب نان ، ساحێب سەیفو قەڵەم . (مع التأسف) ئەکسەری غەرقی سەفاهەتە ، غەیری عوشرەتو خواردنو نووستن فکرێکی کەیان نییە . لەگەڵ ئەوەش لە ئەحواڵی عالەم باخەبەرن ، وەك (طوائف الملوك) وانە ، کەس قسەی

---

(٧٣) هەرچەند زۆر جار بەدیمەن وا دێتە پێش چاو وابێ ، بەڵام ڕاستەکەی موقتەزای تەبیعەتی نە کوردو نە هیچ گەلێك نییە عەشیرەتەکانی دژی یەك بن ، ئەو دژایەتییەی لەناو هەندێ لە خێڵە کوردەکانو خێڵەکانی گەلانیترا هەیە «موقتەزای تەبیعەت»ی سیستیمی پاشکەوتووی دەرەبەگییەو ، بە بڵاوبوونەوەی هوشیاریی نەتەوەیی ئەم «موقتەزای تەبیعەت»ە ئەبێ بە یادگاری مێژووی کۆن .

کەس ناخوێنێتەوە . ڕەئیسیان نوفووزی نی یە.ئەمما وەقتی شەڕ . . .[٧٤] ئیتتیفاقیان هەیە . بۆ حوکوومەت ئەوەندە موتیعن بەو هەموو ئیقتیدارەوە ساڵداتێکی[٧٥] ئێرانی ئەتوانێ هەموو ئەمرێ لەناویانا ئیجرا بکا .

قسە قسە ئەبڕێ . والیی سنە شەریفوددەوڵە بە مەوجوودێکی سەد کەسی یەوە هاتە سەقز ، نەیانتوانی لە موقابەلەیا حەرەکەتی مەزبووحانە بکەن ، وە پازدە کەسی کوڕە کوڕەی لێ حەبس کردن ، بە پازدە هەزار تومان جەریمە خۆیان نەجات دا .

ئەو شەجاعەتی کە لە فەیزوڵڵابەگی جەدیان نەقڵ ئەکرێ ، زۆر لە ئەولادانی دوورە ، وەلێ زۆر تەجەددودپەرستن ، عاشقی مەکتەب و مەعاریفن . فکری قەومی یەت لە بەعزێکیانا مەوجوودە ، ئەویش لەبەر ئیستیبدادو زوڵم لە ڕەعیەت و ئەهالیی بەردەستیان ئیزهاری ناکەن . ڕەعیەتیان زۆر جاهیلەو عەوامن ، عەکسی کوردستانی جونووبی یە . لە جونووبدا قیسمی عەوام فکریان نوورانی یەو خەواس جاهیلن . لە شیمال خەواس خەواسە ، عەوام عەوامە .

لە تەئریخی کورد کە ئەڵمان نووسیویانەو بە تورکی تەرجەمە کراوە[٧٦] ،

---

(٧٤) لەم شوێنەدا وشەیەك کوژابووەوە ، بۆم نەخوێنرایەوە

(٧٥) ساڵدات : سەرباز . وشەیەکی ڕووسی یە ، کەوتووەتە ناو زمانی خەڵکی باکووری کوردستانی ئێرانەوە .

(٧٦) ئەبێ مەبەستی زێوەر کتێبی (کوردلەر) بێ کە دوکتۆر فرێج ناوی ئەڵمانی نووسیویەو دائیرەی تەرجەمەو نەشری موهاجیرین لە دەوڵەتی عوسمانیدا کردوویە بە تورکی و بڵاوی کردووەتەوە . کتێبەکە ، کە سەرەتایەکی دوورو درێژیشی هەیە ، زیاتر لەدژی کورد . لەڕاستیدا پێداچوونەوەو لێکدانەوەی شەرەفنامەی بیدلیسی یە (لە مامۆستا شوکور مستەفاوە) .

حوکوومەتێکی کورد لەژێر ئیدارەی (بۆداق بەگ) تەشکیل کراوە مەرکەزی موکریان بووە . قەڵەمڕەوی ئەو حوکوومەتە مەراغە ، میاندواو ، ئورمیە ، سابلاخ ، سەقز ، بانە ، سنە ، سلێمانی ، کفری ، وە لە تەرەفی غەربەوە هەتا جەزیرە ڕۆیوە . لەپاش وەفاتی خۆی ئەولادی ئەو ئیختیلافیان تێ کەوتووە . هێندێ تەشەبوسی بە شای ئێران کردووەو هێندێ چوونە ئەستانبوول دەخالەتیان بە عوسمانی بردووە . گاه[77] ئەم غالب ، گاه ئەو . سیاسەتی دەولەتەین و نیفاقی بەینی ئەکراد بوو بە سەبەبی مەحوی ئەو حوکوومەتە . ولاتیان بەش کرا .

لە موکریانا لە قیسمی بەگزادانا[78] عەزیزخانی سەردار زۆر بەئیقتیدارو جەوهەرو عەشیرەت دۆست ، ساحێب شیرو تیر ، قەڵەم و تەدبیر بوو . مەناقیب و مەحامیدی ئەو بەتەنها کتێبێکی دەوێ . لەپاش ئەو حسێن خانی سەردار کوڕی عەزیزخان بوو بە حاکمی سابلاخ . قەومی یەت و دیانەت لای ئەو عەیش و نۆش بوو . لەگەڵ ئەو هەموو ئەملاکە جەسیمە کە بووی و ئەو هەموو جەریمەو جەزای حوکوومەتەی کە ڕاجیع بە خۆی بوو ، دائیما سەدهەزار تومان قەرزدار بووە . نەتیجەی سەییئاتی ئەو باری قەرز بە ئیرس بۆ عەلی خانی کوڕی مایەوە . زابتێکی عوسمانی نەقڵی کرد وتی : «شەوێ چوومە مەجلیسی سەردار حسێن خان لە سابلاخا . دانیشتم ، تەماشام کرد یەکێ دەستی خستبوە بناگوێی ئامان ئامان ئامان ئامان گۆرانیی دەوت . یەکێکی کە تاری لێ ئەداو ، چەند

(٧٧) گاه : جارێ .

(٧٨) لە دەستنووسەکەدا «بەگزادانە» نووسراوە .

ئاغاییێ[79] لە دێبوکریو فەیزوڵڵاّبەگی دانیشتبوون ، سفرەیەك لە بەردەستیانا ڕاخرابوو ، هەریەکە ، شووشەییێ[80] قۆنیاغو فڕووجێکی سوورکراوە بۆ مەزەو خۆشی ، لەلاییێکەوە کەوتبوو ئاگای لە خۆی نەبوو ، وە چەند نۆکەرێ ڕاوەستابوون ، یەکی بازێ بەسەر دەستەوە . قەدەرێ سەیری ئەو وەزعیەتەم کرد . لەپاشا هەستام ڕۆییم» .

لەگەڵ عەزیزخانی باوکی نوقتەی موقابیل بوون . لە شەڕی ڕووس‌و عوسمانیدا بە توهمەتی جاسووسیی ڕووس گیراو حەبس‌کرا[81] . . .

---

(٧٩) لە دەسنووسەکەدا نووسراوە : «ئاغای» .

(٨٠) لە دەسنووسەکەدا تەنها «شووشە» نووسراوە ، بۆ مەعنابەخشینی ڕاستی ڕستەکە لاموابوو مەبەستی «شووشەیێ»یە .

(٨١) دەسنووسەکە لێرەدا ئەبڕێتەوە . گومانی تیا نی‌یە لێی فەوتاوە . ژمارەی لاپەڕەکانی (٦٠)ەو دوو فۆرمەیە . فورمەی یەکەمی (٣٢) لاپەڕەیە . جا ئەگەر دەفتەرەکەی لێی نووسراوەتەوە دوو فۆرمە بووبێ ، دیارە (٤) لاپەڕەی لەدواوە نەماوە . ئەگەر لە دوو فۆرمەش زیاتر بووبێ ، ئەوە دیارە زیاتری فەوتاوە .

پێڕەس

بابەت	لاپەڕە

پێشەکی ٣
بەکورتی مێژووی ژیانی زێوەر ١١

° ° ° ° ° °

گەنجینەی مەردان ١٣
ئیسماعیل کوڕی ئەحمەدی سامانی ١٧
ئۆکتای قائان کوڕی چەنگیز خان ٢١
خواجە نیزامولمولك ئەبووعەلی حەسەن کوڕی عەلی کوڕی ئیسحاق ٤٤
بوداق سوڵتان ٥٢
سوڵتان عەبدولحەمید خان ٥٥
قەومی کورد ٦٢
مەحموود پاشای جاف ٧٠
نەقیب شێخ مستەفا ٨٠
ئیبراهیم ئاغای خوییلە ٨٥
شێخ مارف قازانقایە ٩٤
نەقیب شێخ مەعرووف ٩٨

شێخ عەلیی شێخ موحەممەد ، حیسامەددین ١٠٢
موحەممەد ئاغای کۆیە ١٠٤
قادری سەعید ئەفەندی ١٠٨
ئەمین زەکی بەگ ١١٠
عەلی کەمال بەگ ١١٣
میرزا تۆفیق قەزاز ١١٩
شێخ عەلائەددینی بیارە ١٢٥
شێخ مەحموود ١٢٩
لە هەوالێر شێخ موحییددین ، لە کەرکووك سەید ئەحمەد ١٣٥
حەفسە خان کچی نەقیب شێخ مەعرووف ١٣٨
عەرەب ١٤١
پیرەمێرد ١٤٥

* * * *

یادداشتی ڕۆژانی دەربەدەری ١٥١
مەریوان ١٥٦
ئەحواڵی پۆلیتیکیی مەریوان ١٥٩
حەرەکەت ١٦٠
موزاکەرەی مەریوانی و هەورامی ١٦٥
گەڵباخی ١٦٦
لەشکری مەریوان بۆ سەر گەڵباخی ١٦٨
جەژنی ڕەمەزان ١٧٢
خەبەری شێخ ١٧٣
ئەحواڵی ئیقتیسادی ١٧٨
جوغرافیای تەبیعی ١٨٠

سوپاس

◦ سوپاسی زۆری خاوەنی چاپخانەی ئەدیب کاك فەتحوڵڵا عەزیزەو ، برادەری خۆشەویستم کاك حەمەکەریم فەتحوڵڵا ئەکەم بەرانبەر بەو یارمەتی‌یەی یارمەتی‌یان دام بۆ بەچاپ‌گەیاندنی ئەم کتێبە .

◦ هەروا سوپاسی زۆری خوشکانی کرێکاری چاپخانە سەرپۆهی سەرکیس ، سیتا نەرسیس ، شیلان ئیبراهیم‌و ئاراکسی شاهێن ئەکەم بەرانبەر بەو ئەرکە زۆرەی کێشایان بۆ ئامادەکردنی ئەم کتێبە بەم شێوە قەشەنگە .

◦ سوپاسی بەدڵی هەموو ئەوانەش ئەکەم ئەو وێنانەیان دایەلام کە لەم کتێبەدا بلاّوم‌کردوونەتەوە ، بەتایبەتی ئامینەخانی خێزانی خوالێ‌خۆش‌بوو حەسەن فەهمی بەگی جاف‌و . شێخ ئەمینی نەقشبەندی‌و ، جەمال بابان‌و ، خالید ڕەسووڵ‌و ، ئەوانەش چەند وێنەیەکیان لە ڕێگای کاك مەحموود زێوەرەوە دایێ .

◦ بێ‌گومان نابێ سوپاسی ئەو کاربەدەستە بەڕێزانەی ئەمینداریێتی گشتی ڕۆشنبیری‌و لاوانی ناوچەی ئۆتۆنۆمییش لەبادبکەم کە دەستێکیان بووە لە یارمەتی‌دانی بەچاپ‌گەیاندنی ئەم کتێبەدا .

محمدی مەلا کەریم

لە کتێبخانەی نیشتمانیی بەغدادا
ژمارە ١٢٩١ی ساڵی ١٩٨٥ی دراوەتێ

شركة مطبعة الاديب البغدادية المحدودة
هاتف ٧١٨٨٦٣٧ - ٧١٨٨٦٣٦